

Farhang Mehr

ZARATHUŠTRANIZAM

*Uvod u drevnu mudrost
Zarathuštre*

ZARATHUŠTRANIZAM

U ovoj nam knjizi najveći živi autoritet zarathuštranizma predstavlja duhovno naslijeđe jedne od najstarijih i najutjecajnijih religija u povijesti.

Dr. Mehr iznosi zaboravljenu duhovnost Zarathuštre i pokazuje kako je ona utjecala na abrahamske religije. Čitatelja uvodi u gathička načela svetih tekstova na avestanskom i pahlaviju, u *Ašu*, načelo Božje volje, moralni dualizam dobra i zla, stvaralački Sveti duh *Spenta Mainyu*, besmrtnost duše, načelo osvježavanja i konačnu pobjedu Dobrote.

Dr. Farhang Mehr rođen je u Tehranu, Iran. Tamo je, pod šahom, bio predsjednik Sveučilišta Pahlavi, zamjenik predsjednika vlade, guverner Irana pri OPEC-u. Utemeljitelj je *Svjetske zarathuštranske organizacije* i *Društva za drevnu iransku kulturu*. Također je dvanaest godina bio predsjednik *Zarathuštranskog Anjumana* u Tehranu. Dr. Mehr je profesor na bostonskom sveučilištu. Sada s obitelji živi u Newtonu, Massachusetts.

Naslov izvornika:

Farhang Mehr

THE ZOROASTRIAN TRADITION

An Introduction to the Ancient Wisdom of Zarathustra

© Farhang Mehr, 1991.

PREDGOVOR

S rastućim uvjerenjem među znanstvenicima o utjecaju zarathuštranizma na abrahamske i istočne narode, pomanjkanje literature na engleskom o zarathuštranizmu postaje sve očitije. "Unutar židovske religije,» piše profesor James Barr, «razvoj tema kao što su anđeli, dualizam, eshatologija i uskrsnuće tijela obično se pripisuje utjecaju iranske religije."

Nakon oslobođenja iz babilonskoga sužanjstva i dodira s Perzijancima, židovi su napustili svoju staru zamisao o *Sheolu* i usvojili Zarathuštrino učenje u pogledu budućega svijeta. Koncept nagrade i kazne u onostranom životu što su ga židovi posudili od starih Perzijanaca, kasnije se pojavio u Starom zavjetu. Govori se da je izvorno mesijansko vjerovanje, koje je tako nejasno u židovskim izvorima, nastalo pod utjecajem Zarathuštrine zamisli o *Saosyantū*. Ishod tih međusobnih djelovanja je upadna sličnost između zarathuštranizma i judeokršćanske eshatologije.

Utjecaj zarathuštranizma na muslimanski misticizam očit je u tekstovima vodećega muslimanskoga mistika, SuhravardTja. Isto je tako uočljiva sličnost između obreda pročišćenja i molitava *Mlađe Aveste* i *Kur'ana*. Tema svjetla, osobito u mahajana budizmu, ishod je utjecaja zarathuštranizma na tu religiju. Ciljajući na zarathuštranizam i njegov izravan i neizravan utjecaj na druge religije, profesor Mary Boyce piše: "Neke od njegovih vodećih doktrina usvojili su judaizam, kršćanstvo i islam, kao i mnoštvo gnostičkih sljedbi, dok je na Istoku on imao određenoga utjecaja na razvoj budizma." Zarathuštrin dualizam duboko se dojmio mnogih religija i škola filozofske misli.

Zasad još uvijek aktualna vjera, zarathuštranizam je bio službena, ili glavna, religija Iranskoga carstva tijekom tri dinastije koje su trajale dvanaest stoljeća. Iako danas malobrojne, zarathuštranske zajednice u Iranu, na indijskom potkontinentu, u Engleskoj i Sjevernoj Americi ponosne su na svoju religijsku kulturu i uporno se bore za njezino očuvanje pred opasnostima današnjega nemirnoga svijeta. Poznati po svome integritetu, poduzetničkom duhu i dobrohotnosti (što su osobine koje proizlaze iz njihovih religijskih vjerovanja), zarathuštrani su mnogo cijenjeni u zem-

ljama u kojima žive. Uzorna je njihova lojalnost pojedinim vladama i njihova privrženost modernizaciji i napretku.

Trenutno smanjivanje zarathuštranskoga stanovništva predstavlja ozbiljnu prijetnju održavanju zajednice na životu. To je pojava koja je povezana s niskim natalitetom, velikom pokretljivošću i neprimanju stranaca, a koja obilježava zarathuštranizam. Zarathuštranima u dijaspori te su osobine, spojene s otuđenjem od njihove tradicionalne kulture i s pomanjkanjem prirodenoga religijskoga konteksta u njihovim novim boravištima, donijele mnoge brige.

U Indiji su, zarathuštrani, poznati kao Parsi, po zanimanju arhitekti, graditelji i menadžeri u teškoj industriji, velikim bankarskim i osiguravajućim društvima, pomorskom prijevozu i komercijalnoj zračnoj tvrtki (*Air India*). Otac indijskog nuklearnog programa bio je Pars. To su bila i tri visoka vojna zapovjednika u vojsci, mornarici i zračnim snagama u toj zemlji tijekom 1970.-ih godina. Danas je jedini indijski feldmaršal Pars, a on je zapovijedao indijskim snagama koje su izvojevale pobjedu u indo-pakistanskom ratu 1971. Parsi su u Pakistanu potaknuli glavna brodarska i hotelska poduzeća, a prije nacionalizacije njima su i upravljali. Trenutačno Parsi služe kao visoki dužnosnici kako u indijskoj tako i u pakistanskoj administraciji. Parsi su i ustanovili, financirali i vodili nekoliko velikih humanitarnih organizacija na indijskom potkontinentu.

U Iranu su zarathuštrani zadobili relativnu društvenu i ekonomsku slobodu u zadnjih sedamdeset godina i značajno su pridonijeli razvoju svoje zemlje u raznim područjima života. Oni su bili izravno ili neizravno uključeni u uvođenje bankarstva, električnih centrala i komunikacijskih mreža u mnogim iranskim gradovima. Posljednjih godina u Iranu, zarathuštrani se nalaze među vodećim urbanističkim planerima, industrijalcima, tehničkim stručnjacima i administratorima. U odnosu na cjelokupno stanovništvo Irana, zarathuštrani su, više nego ijedna religijska i etnička zajednica sponzorirali škole, sirotišta i bolnice otvorene svake bez obzira na vjeru i etničko podrijetlo.

Bez obzira na mnoga *sui generis* i tipična obilježja zarathuštrana, većina Europljana koja je pisala o njima često se ograničavala na raspravu o relativnom bogatstvu te zajednice, velikoj dobrotvornosti, kultu vatre i tornju tišine. Povremeno su neki naglašavali ulogu Parsija u industrijalizaciji Indije.

Profesor Jacques Duchesne-Guillemain primijetio je da su Parsi postali «židovi Indije.» Profesor John R. Hinnels pitao se zašto ih nisu progonili kao europske židove. Neki su znanstvenici točno zapazili da su Parsi napredovali pod Britancima, ali su pogriješno zaključili da su patili za indijske neovisnosti. Pretpostavka daje prestanak britanske potpore naškodilo Parsima nije točna. Indijska vlada nije nikada pokazala nikakvu diskriminaciju prema Parsima. Parsi su patili zbog zakona o nacionalizaciji industrije, jer su slučajno bili vlasnici razmjerno većega dijela privatnih industrijskih poduzeća u to doba.

U svojim ispitivanjima, mnogi su pisci propustili spomenuti da su se još početkom sedamnaestoga stoljeća, prije nastupanja britanske kolonizacije, Parsi u Indiji odlikovali kao istaknuti trgovci. To postignuće mogli su zahvaliti svome pionirskom duhu. Mandelslo, povjesničar i putnik u osamnaestom stoljeću, pisao je da su već tada Parsi bili uključeni u gradnju brodova i dokova s Istočnoindijskom kompanijom, a da su kasnije Britanci nevoljko kupovali brodove što su ih gradili Indijci. Zapadni pisci redovito ne spominju bilo kakav doprinos Parsa indijskom pokretu za neovisnost, niti činjenicu da su tri predsjednika indijskoga Nacionalnoga kongresa, tijekom prvih dvadeset godina njegove borbe protiv Britanaca, bili Parsi. U Mumbayu je podignut spomenik u čast jednoga od njih.

Govoreći o Irancima u doba kada je zarathuštranizam bila glavna religija u Iranu, profesor William Jackson piše, «Iranac je, pod utjecajem svoje vjere, bio čovjek akcije, truda i praktičnih životnih vrijednosti.» Sudeći po njihovim sadašnjim postignućima, zarathuštrani još uvijek posjeduju iste osobine. Oni se pridržavaju istoga moralnoga kodeksa i isto su tako aktivni, praktični i konstruktivni kao što su bili njihovi preci pred tri tisuće godina. Iznenaduje što su zapadni pisci rijetko postavljali pitanje zašto i kako su zarathuštrani postali tako jedinstveno domišljati, marljivi i čovjekoljubivi na indijskom potkontinentu i u Iranu. Rijetko su provodili istraživanje o međusobnom odnosu između zarathuštranskih religijskih vjerovanja i oblikovanja njihovoga karaktera. Kao što je slučaj i s drugim manjinama, religijska vjerovanja prožimaju političko, društvoekonomsko i političko ponašanje zarathuštrana, gdje god oni žive. Istraživanje moralnih, društvenih, ekonomskih i političkih vrijednosti zarathuštranizma i njihovoga utjecaja na članove zajednice pruža nam uvid u postupak prevođenja doktrine u ponašanje. Nadam se da će ova knjiga poslužiti da objasni zarathuštranska doktrinama vjerovanja

u njihovom pravom svjetlu i pokazati da su ona, više od napadnoga i senzacionalistički objašnjavanoga kulta vatre i tornja tišine, obilježje zarathuštranske zajednice.

Daljnji poticaj u pripremi ovoga djela bilo je sve veće zanimanje za proučavanje zarathuštranizma na Zapadu kako među Zapadnjacima tako i doseljenima zarathuštranima koji govore engleski. Ova knjiga govori o trajnim obilježjima vjere. Namjera joj je pružiti sažeti i razumljivi prikaz zarathuštranskih doktrina. Mnogi znanstvenici vjeruju da su te doktrine imale veći utjecaj na čovječanstvo, izravno ili neizravno, od bilo koje druge vjere. Povremeno sam držao nužnim dati vlastita tumačenja tih doktrina - tumačenja koja su u skladu sa slovom i duhom *Gatha* i u sukladnosti s uvjerenjima pripadnika te vjere. Drugim riječima, pokušao sam u ovoj knjizi predstaviti okvir gathičkih načela, niza vjerovanja današnjih zarathuštrana koji su praktički vjernici. Ustezao sam se od rasprave o zarathuštranskim ritualima pa sam tako izbjegao neka poznata prijeporna pitanja. Prijepori zbunjuju a ne prosvjetljuju novajlije koji proučavaju neku religiju.

U ovoj se knjizi izrazi *mazdaizam* i *zarathuštranizam* rabe naizmjenice - kao i *mazdaisti* i *zoroastrijanci* ili *zarathuštrani*. U interesu jasnijega shvaćanja zarathuštranskih načela i da bih potakao znatiželju čitatelja, povremeno sam uspoređivao gathičke koncepte i njihove pandane u drugim religijama, ne imajući na umu nikakav vrijednosni sud. Vjerujem da te usporedbe pridonose boljem shvaćanju zarathuštranizma, a vjerujem da će ova knjiga zanimati podjednako zarathuštrane i nezarathuštrane.

Naposljetku, želim izraziti svoju zahvalnost svima onima koji su me ohrabivali i pomagali u ovom pothvatu. Osobito, veliko mi je zadovoljstvo da ovu knjigu posvetim svome dragome prijatelju dr. Vartanu Gregorianu, prijašnjem rektoru *University of Pennsylvania* i sadašnjem predsjedniku newyorške javne knjižnice. Ova posveta je znak moje zahvalnosti na njegovoj potpori tijekom moga prilagođavanja na život u Sjedinjenim Državama, mojem novom, ako ne i stalnom, domu.

Sveučilište u Bostonu

UVOD

Povijest

Jedna od najstarijih objavljenih religija, *mazdaizam*, u različitim je stupnjevima utjecala na mnoge religije, uključujući mahavana budizam, maniheizam, judaizam, kršćanstvo i islam. On je također ostavio traga na nekoliko škola filozofske misli. Platon je znao za Zarathuštru, a Pitagora je vjerojatno proučavao zarathuštransku filozofiju. Tragove mazdaizma možemo pronaći kako u neoplatonizmu tako i u neopitagorejskim školama.

Nazivi koji se rabe za sljedbenika te religije su: mazdayasni (mazdaisti), zartushti (zarathuštrani), Beh-Dini i Parsi. *Mazdayasni* (mazdaist) znači štovatelj *Mazde*. *Mazda* označava Uzvišenu mudrost. To je naziv za Boga Zarathuštre. *Zaratušti* (*zarathuštran*) označuje sljedbenika proroka Zarathuštre, a *Beh-Din* znači Dobra religija. Parsi su Perzijanci koji su u devetom stoljeću A.D. pobjegli pred muslimanskim progonima i pronašli utočište u Indiji.

Na Zapadu se ta religija najčešće naziva *zoroastrianizam*; a *Zoroaster* je grčki prijevod Zarathuštre. Opća tendencija u kršćanskom svijetu je povezati religije s njihovim utemeljiteljima, što drugi ne gledaju uvijek s odobravanjem. Na primjer, muslimani obično ne vole da ih nazivaju muhamedancima.

U ovom se radu mazdaizam i zarathuštranizam rabe naizmjenice. Međutim, iz sljedećih je razloga mazdaizam svrsishodniji. Sljedbenici mazdaizma, privučeni Zarathuštrinim učenjima, poznati su po različitim nazivima u različitim dijelovima svijeta. U Iranu ih ostalo stanovništvo naziva *zaratuštima* (zarathuštranima), a međusobno se nazivaju *Beh-Din*. U Indiji i Pakistanu poznati su kao Parsi. U Europi i Americi zovu ih *zoroastrijanci*. U svetim knjigama abrahamskih religija, kao i u većini grčkih i rimskih klasičnih tekstova, spominju se kao *Magi* i *Majui*. Stoga je *Mazdayasnan* (*mazdaist*), u značenju sljedbenika mazdaizma, neutralna i sveobuhvatna nomenklatura koja pokriva sve i osujećuje bilo kakvu zbrku. Ipak, u interesu točnosti, rabio sam nomenklaturu koju rabi tekst u svom izvornom obliku kada navodim izvor.

S obzirom na starost mazdaizma neke su činjenice izgubljene tijekom povijesti, a neke nebitne su pridodane tijekom vremena, od kojih

su sve vodile prema činjeničnim i doktrinarnim prijemorima. Kako se većina tih prijepora tiče rubnih dijelova a ne i srži zarathuštranizma, oni nisu od izravnoga interesa u ovoj knjizi, koja se bavi trajnim poukama mazdaizma. Druga je stvar kada se prijepor odnosi na bitno pitanje kao što je dualizam, u kojemu slučaju ćemo se podulje zadržati na toj temi.

Doktrinarni prijepori proizlaze iz različitih tumačenja *Gatha* (dio koji se odnosi na otkrivenje u Svetim knjigama), kao i iz divergencija u *Mlađoj Avesti* (dio koji je u kasnijim razdobljima pridodan izvornom Svetom pismu). I druge religije doživljavaju slična neugodna stanja. Prorokovi učenici sastavljali su Božju poruku, otkrivenu proroku, u različita vremena, a pobožni sljedbenici dodali su joj neke dijelove u kasnijim razdobljima. U takvom postupku možemo samo očekivati razilaženja i dvosmislenosti. Odgonetanje jezičnih poteškoća - vokabulara, gramatike i sintakse - *Gatha* (dio *Aveste* koji se odnosi na objavu) također se pokazalo mukotrpnom zadaćom, jer ne postoji nijedan drugi tekst na jeziku *Gatha*. Prisutnost elipsa, metafora, alegorija i raširena uporaba figurativnoga jezika pojačava poteškoće. Iako su komparativna proučavanja jezika sličnih onome u *Gathama*, i onih koji su se govorili u isto doba, osvjetlila mnoge nejasne dijelove zarathuštranskih studija, a znanstveni napori filologa i povjesničara utrljali put prema boljem shvaćanju te religije, ostaju brojna neriješena pitanja.

Prigodom rješavanja doktrinarnih pitanja treba imati na umu sljedeće činjenice. Prvo, religija ne cvjeta u zrakopraznom prostoru, a otkrivena religija nije iznimka. Religija se razvija u pozadini duboko ukorijenjenih tradicionalnih shvaćanja i djeluje u uzajamnom odnosu s drugim religijama, kultovima i ideologijama. Drugo, kako je otkrivena (objavljena) religija po prirodi revolucionarna ona preobražava čovjekovu mentalnu i duhovnu strukturu i njegov pojedinačni i društveni način života. Kao takva ona dovodi u pitanje uspostavljene religijsko-političke ustanove. Treće, tijekom vremena čovjek opet manipulira s religijom radi svojih neposrednih interesa. Povijest religije puna je primjera doktrinarnih pogrešnih tumačenja, ideoloških krivotvorenja i pogrešnih obavijesti o činjenicama koja čine kako tlačitelji tako i potlačeni u različitim okolnostima kako bi to poslužilo njihovim trenutnim političkim i ekonomskim ciljevima. Bigotski autori prouzrokovali su svojim iskrivljenim prikazima zarathuštranizma mnogo zbrke. Stoga, otkrivanje izvornih doktrina mazdaizma zahtijeva, pored filološkoga i teološkoga proučavanja,

temeljito istraživanje prevladavajućih društvenopolitičkih uvjeta u onom dobu u kojem su se događale doktrinalne promjene. Uvođenje *Yazata* u *Mlađu Avestu*, supstitucija kozmičkoga dualizma za etički dualizam, unošenje fizičkoga uskrснуća u tradiciju, pripisivanje nadnaravne osobnosti proroku, i drugi dodaci toj vjeri, proizašli su iz društvenopolitičkih razmatranja u različitim epohama, bez kojega bi znanja naše shvaćanje razvoja zarathuštranske tradicije bilo nepotpuno.

Danas su najveći doprinos proučavanju te religije dali filolozi i povjesničari. Usporedno proučavanje *Gatha* i *Rig Vede* razriješilo je mnoga prijeporna pitanja. *Rig Veda* potječe otprilike iz 1750. godine prije Krista i imala je dosta srodnosti s prevladavajućim vjerovanjima u doba otkrića mazdaizma. Ipak, usporedna filološka, folklorna, mitološka i druga proučavanja imaju određena ograničenja. Prigodom postavljanja i tumačenja usporedbi, iznose se pretpostavke, izvode zaključci i oblikuju općenita zapažanja. U najboljem slučaju to možemo prihvatiti kao razborite vjerojatnosti, a sama razboritost je subjektivna stvar. Društvenopolitičko istraživanje trebalo bi slijediti povijesne i filološke studije. Ali istraživanje utjecaja politike na religiju u vrijeme Ahemenida, Parta i Sasanida uglavnom je zanemareno. Potreban je veći napor znanstvenika iz društvenih znanosti u tom smjeru.

Glavna povijesna pretpostavka u zarathuštranskim studijama je postojanje zajedničkoga podrijetla za indoeuropske jezike i niza zajedničkih religijskih i kulturnih obilježja za indoiranske etničke skupine. Bez takvih pretpostavki istraživanje ne bilo moglo ni početi. Kasnije rekonstrukcije jezika, kulture i religije preispitivale su utemeljenost početnih pretpostavki. Sličnost između predzarathuštranskih religijskih uvjerenja i onih *Rig Vede* činjenica je koja je izdržala analitičke i sintetičke testove. Ona je uvelike pomogla da se objasne neka doktrinarna razilaženja koja su se dogodila u *Mlađoj Avesti*. Ponovna prikrivena pojava predzarathuštranskih božanstava u *Mlađoj Avesti* i sličnost ritualnih obožavanja usmjerenih prema Yazatima u *Taštima* sa žrtvenim slavopojkama izrečenima bogovima u *Rig Vedi*, možemo uvjerljivo objasniti kao političko upletanje u religiju, najvjerojatnije sa strane Magija, Čuvara predzarathuštranskih indoiranskih uvjerenja. Nakon razdoblja nazatka u ranom ahemenijskom razdoblju, Magi su uspjeli doći na visoke religijske položaje, tada u zarathuštranskoj svećeničkoj klasi. Uvid u doba

ponovnoga dolaska Magija na novu hijerarhijsku ljestvicu otkrit će nam veličinu utjecaja politike toga doba na postdarijski zarathuštranizam.

Religijska ratobornost nije nova pojava. Kao društvenopolitički prosvjedni pokret ona je postojala od početka povijesti. Međutim promijenile su se njezina snaga i metode rada. Tijekom vladavine Sasanida, kada je tadašnja vlast tražila svoj legitimitet u religijskoj pravovjernosti, politički razmetnici poput manihejaca i ratobornih mazdakita dovodili su u pitanje to njezino traženje. Uspon Magija Gaumate u doba Ahemenijaca pruža nam još jedan primjer religijsko-političke urote. Daljnje religijske promjene koje su kasnije uveli preobraćeni Magi, a podnosili su ih pravovjerni zarathuštrani dalje potvrđuje utjecaj politike na religiju u tome dobu.

Malo je poznato o društvenopolitičkima uvjetima zajednica u istočnom Iranu gdje je zarathuštranizam cvjetao. Narod istočnoga Irana bio je skrajnje ravnodušan prema povijesti i kronologiji. On nije uspostavio bilo kakav sustav kronološkoga zapisivanja koji bi se izveo iz danog datuma kao osnove. Stoga se ne može procijeniti brzina kojom se mazdaizam širio. Mazdaizam je, prije negoli je ušao u pisanu povijest, trebao dugo čekati da ga usvoje Perzijanci zapadnoga Irana i da se uspostavi Ahemenijsko carstvo. Do tog je doba mazdaizam prožeo cijeli iranski narod. Povijesna je činjenica da zarathuštrani nisu prakticirali prisilno obraćenje i daje stoga većina obraćenika dragovoljno prihvatila vjeru iz uvjerenja. Privlačnost nove religije ležala je u njezinim doktrinama koje su odgovarale duhovnim i društvenim potrebama pojedinca. Nova se religija obraćala kako puku tako i eliti. Njezine doktrine bile su svete, izravne, humane, praktične i razumne. Mora da je s tim obilježjima mazdaizam već bio stara i utvrđena religija prije nego što je smještena u pisanu povijest.

Dva najviše prijeporna pitanja u povijesti mazdaizma su točan datum rođenja i rodno mjesto te religije. Razilaženje je nastalo uslijed protuslovnih podataka, a ne njihovoga pomanjkanja. Svi su suglasni da je Zarathuštra prethodio osnivanje Ahemenijskoga carstva u šestom stoljeću prije Krista, a prilično podataka smješta njegov rodni grad u Transoksianiji u središnjoj Aziji. Moderni znanstvenici smjestili su Zarathuštrino vrijeme negdje oko 1750. godine prije Krista.

Odsutnost u *Gathama* prorokovih osobnih podataka - genealogije, dana i mjesta rođenja i bliže obitelji - nije, po mom mišljenju, slučajno.

Bez obzira na suprotne tvrdnje nekih znanstvenika, same *Gathe*, ako ne i *Mlađa Avesta*, protive se štovanju kulta, bez obzira odnosilo li se ono na prirodne elemente ili na osobu. Osim prikaza njegovoga postavljenja za proroka, u *Gathana* se ništa ne pojavljuje o Zarathuštrinom životnom putu ne pojavljuje. Bez zabilježene povijesti i bez rodoslovnog stabla, Zarathuštrina kronologija ostaje pitanje za raspravu. Razlažući samo religijske doktrine i filozofiju vjere, a ne povijesne činjenice *per se*, ova knjiga ne ulazi u raspravu o kronologiji osim usputno.

Veliki politički obrati kojima su mazdaisti bili izloženi donijeli su im teške gubitke, uključujući i veliki dio njihove religijske literature. Postojeći dijelovi vrlo su mali pa ipak svjedoče o velikoj religiji i dubokoj filozofiji.

Opseg izvorne *Aveste* - naziv za zarathurštanske svete knjige - nesiguran je. Dva muslimanska povjesničara iz dvanaestoga i trinaestoga stoljeća, Tabari i Mas'udi, izjavila su da je cijela *Avesta* napisana na 12.000 kravljih koža i pohranjena u riznicama Diž-e Nipišt u Perzepolisu i Gang-e Sapiganu u hramu vatre Azar Gošasp. Primjerak u Perzepolisu zapaljen je tijekom Aleksandrove invazije, a drugi je primjerak prenesen u Atenu gdje je preveden na grčki. Nakon što su Parti izbacili Grke 250. godine prije Krista, zarathurstanizam je doživio preporod. Iako su bili mitrijanci, nekoliko partijskih kraljeva bili su blagonakloni prema zarathurstanizmu, a jedan od njih, kralj Volgeses, naredio je da se sakupe raspršeni dijelovi *Aveste*. Tu je zadaću obavio Tansar, veliki svećenik Ardešhira, utemeljitelj sasanidske dinastije, koji je došao na prijestolje godine 224. A.D. Tradicija govori da se *Avesta* sastojala od dvadeset i jedne *naske*, ili sveska. Tansar ju je reorganizirao u tri dijela: *Gassanik* (gathičke ili pobožne slavopojke), *Hadha Mansarik* (spoj duhovnih i svjetovnih učenja) i *Datik* (zakon).

Avesta koja je došla do nas sastoji se od pet dijelova: *Yasna*, *Vispred*, *Yašt*, *Vendidad* i *Khordeh Avesta*. *Gathe* su sada uključene u *Yasnu*. *Gathe* su božanske slavopojke. Postoje nepotkrijepljene tvrdnje da je glavni dio *Gatha* preživio. Same *Gathe* zauzimaju poglavlja 28-34 i 43-53 knjige *Yasne*. Poglavlja 35-42 knjige *Yasne* čine *Gathe Haptanhaiti*, ili *Gathe od sedam poglavlja*. Za razliku od pravih *Gatha*, *Gathe od sedam poglavlja* nije sastavio prorok već njegovi učenici. Jezik je dovoljno arhaičan da bismo vidjeli kako je sastavljen kratko vrijeme nakon izvornih *Gatha*,

a njegova skrivena značenja dovoljno su različita da bi pokazala da je to djelo napisano poslije prorokove smrti. Kronološki, ono dolazi neposredno nakon izvornih *Gatha*. Za razliku od izvornih *Gatha*, *Gathe od sedam poglavlja* su u prozi.

Ostatak *Aveste* naziva se *Mlađa Avesta* njezini se književni dijalekti značajno razlikuju kako od *Gatha* tako i od *Gatha Haptanhaiti*, što znači da su bili sastavljeni dugo vremena nakon prorokove smrti. Razlika u stilu različitih dijelova *Mlađe Aveste* slično otkriva da su sastavljeni u različitim vremenima. Međutim, činjenica što jezik *Mlađe Aveste* pripada istočnom Iranu ne znači da je djelo napisano na tom području. Mazdaisti, gdje god boravili, recitali su *Manthre*, svete riječi iz *Aveste*, na svom izvornom jeziku. Svećenici zapadnoga Irana dobro su poznavali avestanski jezik pa su vjerojatno i njegovi autori.

Kao što smo već spomenuli, društveno-vjerski događaj u mazdaitskoj religiji sa značajnim političkim posljedicama bila je pojava Magija kao mazdaitskih svećenika u postdarijevskom razdoblju. Magi, kako grčki tekstovi nazivaju zarathuštrane, bio je vjerojatno naziv za svećeničku klasu koji su rabili podjednako Indijci, Perzijanci i Babilonci. U doba Medijaca, Magi su bili moćna svećenička klasa ili klan u sjeverozapadnom Iranu. Isticali su se oštroumljem i sklonošću prema duhovnom i znanstvenom. Preko domaćih običaja i dodira s Mezopotamcima, postali su vrlo skloni liturgijskim obredima. Premda i sam *zaotar*, član svećeničke obitelji u istočnom Iranu, prorok Zarathuštra nije volio nasljedne svećeničke klase niti njihove pretjerane rituale. U *Gathama* se užasavao formalizma i žrtveničkih postupaka. Kritizirao je *karapane* (svećenike) i *kavije* (prinčeve ili svećeničke prinčeve) koji su narod držali u neznanju i predrasudama. Zarathuštra je odbacio tu plitkost vanjskih obreda i izjavio da pojedinac može postići samopročišćenje samo putem samoostvarenja, *hurvatat*. Tako je Zarathuštrino učenje izravno pogodilo interese prinčeva i svećenika Magija. Mora da su Magi negodovali i odupirali se novoj vjeri, te su proroka optužili za bogohulstvo.

S obzirom na njihovu usku povezanost s Medijcima, Magi nisu mogli zadobiti političko povjerenje Ahemenida, a s obzirom na svoju tlačilačku religijsku praksu, nova ih dinastija nije poštovala. Tijekom vladavine Kambiza, drugog ahemenidskoga kralja, Mag po imenu Gaumata uzurpirao je prijestolje. Njegova urota ubrzo se otkrila i Darije

ga je svrgnuo. Nakon toga Magi su pali u potpunu nemilost. Herodot nas obavještuje da je nakon svrgnuća Gaumate, javno ogorčenje protiv Magija bilo tako snažno da je godišnjica Gaumatina pada postala javna svetkovina nazvana Magofobia. Toga dana Magi se nisu usuđivali napustiti svoje kuće da ih javnost ne bi gnjavila. Nakon toga, u naporu da poprave svoj izgubljeni društvenopolitički status, Magi su promijenili svoju politiku i postupno ušli u glavni tijek zarathuštranizma. Zahvaljujući svojim intelektualnim sposobnostima, ubrzo su uspjeli pronaći put do krugova moći. Kameni natpisi postdarijevskih Ahemenida nose imena Mithra i Anahita pored *Ahura Mazda*, što je činjenica koja otkriva utjecaj Magija. Takav razvoj događaja može se protumačiti kao ustupak Magijima što su ga učinili Darijevi nasljednici kako bi pomirili vladu i potencijalno moćni klan Magija. Kada su jednom doživjeli rehabilitaciju, Magi su ubrzo zadobili svoje stare položaje i uspjeli su u novu vjera uključiti, prenda u promijenjenom obliku, mnoga predzarathuštranska vjerovanja i prakse. «Izgleda da je Magijima trebalo dugo vremena da religijskim praksama Perzijanaca pridodaju vlastite», piše Dastur Dhalla. U nekim slučajevima pridodavanje se sastojalo od zamjene, poput zamjene sustava pokopa izlaganjem mrtvih tijela; uvođenja novih obreda, poput uvođenja uskrsnuća tijela; naglašavanja nekih indoiranskih kulturnih obilježja i vjerovanja, poput obožavanje vatre i posvećivanje prirodnih elemenata.

Pored preorijentacije mazdaizma, tvrdokorni Magi, u svome rodoljublju, opirali su se helenizaciji Irana, i kada im se ukazala prigoda, stali na stranu Parta u njihovoj borbi protiv Seleucida. Tijekom vladavine Arsacidsa, Magi su uživali utjecajan i cijenjen društveni položaj. Postupno su samo za sebe prisvojili zarathuštranske svećeničke i *athravanske* položaje. Unatoč odsutnosti bilo kakvoga spominjanja svećeničkoga staleža u izvornim *Gathama*, uključenje sljedećega odlomka u *Yasnu* vrlo je značajno, «Kajem se, žao mi je i činim pokoru za bilo koji grijeh koji sam možda počinio protiv mojih pretpostavljenih, religijskih sudaca i vođa Magija..» *Mlađa Avesta* upućuje na *Athravana*, svećenika vatre iz indoiranskoga razdoblja. Pod Sasanidima, Magi su dosegli najviše svećeničke položaje i autori su cijele *Vendidade* - knjige koja snažno zagovara izvođenje liturgije i vanjskoga pročišćenja.

Tijekom sasanidskoga razdoblja mazdaizam je postao službena državna vjera pa je tako bila potpuno politizirana. Razum je zamijenila slijepa vjera, a samilost puka prisila. Zastrašivanje i neutemeljene optužbe postali su svakodnevna pojava. Te tlačiteljske mjere doživjele su svoj vrhunac u razaranju Sasanidskoga carstva, a time i padu mazdaizma.

U svome dugome životnome vijeku mazdaizam se susreo s mnogim religijama i političkim utjecajima koji su na njemu ostavili traga. Bio je u svom vanjskom obliku izložen judaizmu, kršćanstvu, islamu, hinduizmu i budizmu; u unutarnjem se obliku međusobno prožimao s maniheizmom, zurvanizmom, mitraizmom, mzdakizmom i s nekoliko drugih heretičkih vjera. Ta su međusobna prožimanja, uz političke manipulacije, dovela do sveopće degeneracije zarathuštranizma. U povijesti zarathuštranske tradicije opažaju se tri faze. Prva je bila gathički mazdaizam, obilježen monoteizmom, čistim etičkim poukama, moralnim dualizmom i snošljivošću. Bila je to religija koju su prakticirali sljedbenici te vjere od vremena otkrivenja pa tijekom većega dijela ahemenidskoga razdoblja. Druga je bila magijski mazdaizam, ili u tradiciji *Mlađe Aveste*, koji se prakticirao pred konac ahemenidske i arsacidske dinastije. *Mlađa Avesta*, *Yazati* (anđeli), kozmički dualizam, fizičko uskrsnuće i rituali pustili su svoje korijenje. Treća je bila politizirani ili sasanidski zarathuštranizam, kojega su obilježavali službena teologija, dogmatizam, formalizam i nesnošljivost. Politizirana religija poticala je doktrinarna razilaženja i društvenoreligijsku ratobornost koja je dovela do arapskoga zbacivanja sasanidske dinastije. U ovoj se knjizi objašnjavaju doktrinarna vjerovanja zarathuštrana kao praktičkih vjernika s osvrtom na gathički mazdaizam.

Izvori

Ova knjiga bavi se doktrinarnim vjerovanjima zarathuštrana. Ona razmatra trajna obilježja te vjere. Glavne pouke te religije izložene su u *Gathama*, odražavaju se u *Mlađoj Avesti*, tijekom stoljeća, a danas ih prakticiraju moderni zarathuštrani. U ovoj se knjizi bavimo

zarathuštranizmom kao živom duhovnošću a naši prvenstveni izvori su svete knjige i današnja vjerovanja mazdaista.

Iako su raspršeni po cijelome svijetu, glavnina zarathuštrana još uvijek živi na indijskom potkontinentu i u Iranu. Stoga njihova vjerovanja predstavljaju današnju praksu. Zarathuštrani u dijaspori u dvadesetom stoljeću nužno će unijeti određene promjene u religijsku praksu koje bi mogle pomoći da se njihova zajednica obnovi ili nestane.

Zarathuštranske svete knjige napisane su na avestanskom jeziku s razvijenim gramatičkim rodovima i dijalektima koji se govore u istočnom Iranu. Doseljenici u zapadni Iran odlučili su se na jednostavniji jezik, pahlavi. Međutim, oni su nastavili govoriti svete molitve, *Manthre*, na avestanskom jeziku.

U doba kada je mazdaizam prodro u zapadni Iran, Medija je bila vazal Asirije. U šestom su stoljeću Medijci ustali protiv Asiraca i podvrgnuli su ih. Ni medijska kraljevska kuća ni svećenički klan Magi nisu propovijedali mazdaizam. Magi su bili jedno od šest plemena u Medijskom carstvu.

Uspostava ahemenijske dinastije, s njihovim kraljevima koji su propovijedali mazdaizam, dala je novi poticaj toj religiji. Čak i da su religiju rabili u političke svrhe, kao što neki znanstvenici napominju, ahemenijski kraljevi podupirali su mazdaističku vjeru. Kameni Darijevi natpisi jasno svjedoče o štovanju *Ahura Mazde*, Utjecaj Magija blijedio je usponom ahemenijske dinastije. Suzbijena je Gaumatina urota da ponovno uspostavi vlast Magija i nastavljeno je ocrnjivanje Magija. Prošlo je neko vrijeme dok Magi, prihvaćajući mazdaizam, nisu ponovno ušli u glavnu struju iranskoga društva. Tijekom Aleksandrove invazije, Magi su se postavili kao čuvari iranske kulture protiv helenskoga upletanja. U zbacivanju Seleucida i uspostavi Arsacida, Magi su vidjeli mogućnost povratka u gornje slojeve iranskoga društva. Preporod Zarathuštrine vjere potakao je narod zapadnoga Irana da shvati značenje svetih knjiga. Dva stoljeća helenske vladavine ograničila su međusobne veze između istočnoga i zapadnoga Irana i tako povećali jezične poteškoće u komunikaciji između ljudi po cijeloj toj zemlji. Osjećala se snažna potreba za prijevodom tekstova *Aveste* na pahlavi. U pokretu, kojemu je svrha bila nalik nastojanjima u srednjem vijeku u Europi da se Biblija prevede na suvremene jezike, zadaća prijevoda avestanskoga teksta na pahlavi zapala je učene Magije.

U doba vladavine Sasanida, crkva i država bile su sjedinjene ili ih se smatralo «blizancima». Ardešir, utemeljitelj sasanidske dinastije, koja je pripadala svećeničkoj klasi Athravana, proglasio je mazdaizam službenom religijom države. On je zadužio svoga velikog svećenika, Tansara, da počne sakupljati raspršena avestanske radove i da pripremi službeno autorizirani tekst svetih knjiga. Istodobno se nastavilo s prevođenjem *Aveste* na pahlavi, a pridodani su i komentari, koji su zajedno postali poznati kao *Zend Avesta* (*Azainti* na avestanskom, a *Avestak-u Zand* na pahlaviju).

S novom ulogom koju je religija zadobila u društvenopolitičkom životu iranskoga naroda, mnoga religijska, filozofska i književna djela pojavila su se na pahlaviju, vrteći se često oko službene teologije. To je pojava kojoj smo danas svjedoci u zemljama s teokratskim ili drugim oblicima autokratskih vladavina. Knjige na pahlaviju pisali su pravovjerni zarathuštrani kao i heretici, filozofi pa i političari, oni koju su podupirali režim kao i disidenti, potlačeni kao i tlačitelji. Upravo kao i u naše doba, politički disidenti koji su se žalili na društvenu nepravdu svoju su oporbu zaodijevali u religiju, bilo u obliku scenarija posjeta nebu i paklu, u kontekstu dualizma i mučeništva, u odnosu na konačnu pobjedu potlačenih, u društvenu pripovijest, ili u filozofski okvir. Mazdak nije zastupao novu religiju. Tvrdio je da su njegova socijalistička stajališta predstavljala istinsku zarathuštransku religiju govoreći da je službena crkva iskrivila prave doktrine. Mazdak je dao popularizirani zarathuštranizam svoga doba.

U sedmom stoljeću A.D., tijekom arapsko-islamske invazije Irana, mnoge su knjižnice spaljene a brojne knjige uništene. Nakon što smo prisustvovali u naše doba razornim razmjerima kulturnih revolucija u komunističkoj Kini i islamističkom Iranu, nije nam teško zamisliti opsežnost rušilačkih razaranja koja su provodili napadači prema iranskoj kulturnoj baštini. Osim pljačke i teritorijalne ekspanzije, Arapi su odlučili zamijeniti zarathuštranizam islamom, a perzijski jezik arapskim. Oba su cilja postigli nakon zamjene perzijskog arapskim pismom u desetom stoljeću A.D., kada se islamizacija Irana ubrzano širila.

U devetom stoljeću A.D., tijekom vladavine abasidskih kalifa, nekoliko athravanskih svećenika, uključujući Atarfarnbagha i Adarbada Hameda, sakupili su postojeće dijelove svetih knjiga i dali se na pisanje

pravila i komentara preostalih u sjećanju. Rezultat njihova plemenita napora je bio očuvanje dijela religijske i filozofske literature sasanidske ere - što je bila operacija spašavanja slična onoj u Kini nakon tamošnje kulturne revolucije.

Međutim, do toga je doba pahlavi pao u zaborav i ljudi više nisu mogli razumjeti religijske tekstove napisane na pahlaviju. Stoga je došlo do drugačijega razvoja. Dijelovi *Aveste* prevedeni su s pahlavija na perzijski i pridodani su komentari. Cjelina je postala poznata kao *Pazand* (*Paiti Zaini* na avestanskom jeziku). U međuvremenu su svećenici sastavili dodatne molitve u *Pazandu* i unijeli ih u *Khordeh Avestu*.

Stoga je očito da avestanski tekstovi ne mogu pretendirati na izvornost kao što to mogu *Gathe*. Činjenica da su *Gathe* usađene u *Avestu* ne daje ostalim dijelovima *Aveste* istu vjerodostojnost. Niti ona uvodi *Mladu Avestu* u teološke kanone za tumačenje *Gdtha*. Suprotne tvrdnje temelje se na pogrešnom shvaćanju mazdaizma. U svezi s autentičnošću raznih dijelova avestanskih izvora, kronologija dobiva na važnosti.

Zarathuštranska literatura primila je tri nepopravljiva udarca: prvo Aleksandrovu invaziju u četvrtom stoljeću; drugo, arapsko osvajanje u sedmom stoljeću, i treće, prevlast barbarskih Mongola u dvanaestom stoljeću. Posljednji udarac bio je najrazorniji. Mongolski kraljevi, koji su prihvatili islam, spojili su zadobiveni religijski žar sa svojom prirodnom okrutnošću. Divljački su progonili sve nemuslimane, uključujući zarathuštrane. Kao ishod tih nedaća, u posljednjih trinaest stoljeća, ne samo da je uvelike opao broj zarathuštrana, već je uništeno preko tri četvrtine religijske literature iz sasanidske ere.

Svaka od postojećih avestanskih knjiga bavi se određenim vidovima religije i s njom povezanim znanjem. *Yasna*, koja znači obožavanje, ima sedamdesetidva *haitija* ili poglavlja i obuhvaća dvije *Gathe*. *Yasna* se bavi stvoriteljem, otkrivenjem, vječnim zakonom, slobodom izbora, svrhom života, besmrtnošću duše, zakonom posljedica i obnovom svijeta. *Yasti*, koji znače obožavani, sastavljeni su u čast *Yazata*. Kao što ćemo objasniti kasnije u ovoj knjizi, većina *Yazata* ne potječe iz *Gdtha*. *Vispred*, u značenju svih svetkovina, ima dvadesetičetiri poglavlja i odnosi se na šest sezonskih svetkovina zahvalnosti, *Gahanbara*. *Vendidad*, u značenju zakona protiv demona i lažnih božanstava, uglavnom se sastoji od pravila higijene. *Khordeh Avesta* je dvojezična i sadrži dnevne mo-

litve, od kojih je jedan dio na perzijskom. One predstavljaju sasanidske i postsasanidske molitve.

Gathe su nedvojbeno najsvetiji i najautentičniji dio *Aveste*. One predstavljaju istinski mandaizam - religiju koja se propovijedala i prakticirala od vremena otkrivenja u istočnom Iranu. Ona odgovara prvoj fazi u religijskoj povijesti. Bila je također religija carstva tijekom prvoga dijela ahemenidske vladavine. Mazdaizam je u toj fazi imao «oslobodilačke» i «moralizatorske» funkcije. Obilježavali su ga humanitarizam, elastičnost i snošljivost sa svrhom da se uklone društvena nepravda, predrasude i zaludivanje naroda koje su vršili lažni svećenici i iskvareni vladari - *karapani* i *kaviji*. Ahemenidi su rabili religiju prvenstveno u moralnom i duhovnom kontekstu. U postahemenidskoj eri tom su religijom vladali preobraćeni Magi. Ta je era bila druga faza u razvoju zarathuštranske tradicije. Zarathuštranizam Maga bio je regresivan i ritualistički. Magi su ponovno uveli u tu religiju neke predzarathuštranske koncepte. Obredi su poprimili veće značenje nego njezina bit. Glavni dio *Mlađe Aveste* je mentalno dijete magijskih mudraca. Jedan istaknuti znanstvenik otišao je tako daleko da je tvrdio kako *Yašte* u *Mlađoj Avesti* predstavljaju «politeizam koji je vrlo sličan onome velikom ciklusu himni prijašnjih Indoarijaca, *Rig Vedama* - politeizmu protiv kojega se Zarathuštra pobunio.» Po mom je mišljenju, i zbog razloga koji ću objasniti u dijelu o Yazatima, politeizam u *Taštima* više je prividan nego stvaran. Glavna primjedba dijelovima *Mlađe Aveste* nije uključivanje Yazata, već ponovno uvođenje pretjeranoga ritualizma, osobito onoga radi odbijanja zlih duhova - što je praksa koja se izrazito suprotstavlja obilježjima *Gatha*.

Posljednja faza u religijskim tradicijama o kojima raspravljamo je sasanidski mazdaizam, koji je bio politički usmjeren. Njegove su osobine bile podvrgavanje duhovnosti političkoj disciplini i potpora klasne diskriminacije. U doba uspostavljanja sasanidske dinastije, mazdaizam je funkcionirao u «oslobodilačkom» i «nacionalnom smislu.» Mazdaizam je bio ujedinjujuća snaga u rukama vlade da bi postigla svoje političke ciljeve. Od samoga početka, u svojoj borbi za vlast, Ardeshir, utemeljitelj sasanidske dinastije, politizirao je religiju, pomažući tako svom usponu prema vlasti. Putem «ujedinjujuće snage» religije, on je također uspio otkloniti helenistički kulturni utjecaj, očuvavši teritorijalnu cjelinu zemlje i mobilizirajući ljude na obnovi veličine ahemenidskoga Irana. Sasanidi su sebe držali zakonitim nasljednicima Ahemenida.

Usredotočenjem moći u vladajućoj klasi, širila se iskva-renost, pojačavalo tlačenje, a rastao je i javni otpor. Pred kraj su se društvenoekonomski uvjeti toliko pogoršali da su sasanidski kraljevi počeli rabiti religiju samo kao «legitimizaciju» za nastavak dinastije. U šestom stoljeću, uživanje u luksuzu, nemoral i dekadencija u vladajućoj klasi, kraljevskoj kući i u redovima svećenstva (koji su pandani *kavia* i *karapana* iz prorokovog doba), postali su toliko rašireni da je to imalo za posljedicu pad dinastije i podvrgavanje religije arapskim napadačima. To je neizbježna sudbina neke religije koja se poistovjećuje s politikom režima u opadanju.

Na avestanske izvore nadovezuju se tekstovi na pahlaviju. Nema dvojbe da mnoge pahlavi knjige predstavljaju vrijedne izvore za zarathuštranska proučavanja. Ali trebamo li sve pahlavi knjige držati autentičnim dokumentima o zarathuštranskom «pravovjerju»? I u kojoj se mjeri možemo u njih pouzdati u tom smislu?

Pahlavi knjige mogu se podijeliti na dvije skupine. U prvu pripadaju pahlavi inačice avestanskih tekstova - *Pahlvi Yasna*, *Pahlavi Vispred* i *Pahlavi Yost*, koje možemo držati religijskim izvorima isto toliko koliko i njihove avestanske pandane. U drugoj su pomiješani avestanski i pahlavi tekstovi, popute *Afrini-Dahman*, kao i čiste pahlavi knjige. Mnogi su autori sastavili popis pahlavi knjiga i one su lako dostupne. Zbog pomanjkanja sačuvane građe o mazdaizmu, neke su od tih knjige privukle veću pozornost nego što zaslužuju. Kratak pogled sadržaja tih knjiga otkriva da se one bave pitanjima filozofije, higijene i zakona, vrteći se oko religije. Sadržaj tih knjiga ne smijemo nekritički uzeti kao pravovjerne zarathuštranske doktrine. Kao izvore, trebamo ih pažljivo ispitati, analizirati i rabiti kritično. Kratak pregled nekih pahlavi knjiga ilustrirati će ovu tvrdnju.

Dinkhard je najdulja postojeća pahlavi knjiga. Ona je zanimljiva zbirka religijskih, povijesnih, zemljopisnih, zakonskih i medicinskih obavijesti, i kao takva, mješavina znanja svoga doba. *Matikan-i-Hizar Dadaistan* je traktat o osobnom zakonu i sudstvu sasanidske ere temeljen na presudama nekih sudaca. Pretpostavljamo da su pravne knjige poput *Matikana* bile brojne u to doba, od kojih nijedna nije preživjela. *Šikand Gumani Vijar* je znanstvena knjiga o filozofiji religije. Odbacujući izvjesne doktrine židova, maniheista i kršćana, knjiga raspravlja o prob-

lemu Dobra i Zla u širokom okviru zarathuštranizma i njegovim srodnim izdancima. *Bunda-hišn* je druga knjiga u toj kategoriji. Ona se bavi podrijetlom i prirodom stvaranja kao i eshatologijom. *Minok-i-Khrad* uglavnom je knjiga etike koja također sadrži nešto legendarnog materijala. *Sayast-la-Sayast* ili *Pahlavi Rivayat* bavi se problemima grijeha, rukovanja leševima, teinom nečistoće i pravoga načina pročišćenja. *Arda Viraf Nameh* književni je i fikcionalni prikaz posjeta velikoga svećenika nebu i paklu, ponešto nalik Danteovoj *Božanskoj komediji*, ali napisan tri stoljeća prije nje. *Bahman Yašt* opisuje pobjede i patnje zarathuštrana i prikazuje tlačiteljsko ponašanje muslimana.

Svjetska religijska povijest puna je protuslovnih tumačenja svetih knjiga, koja često predstavljaju stajališta različitih sljedbi, u rasponu od naglašeno konzervativnih do izrazito radikalnih. U naše doba neki su znanstvenici otišli u krajnost dajući marksističko tumačenje izvjesnim odlomcima u svetim knjigama otkrivenja. Da su nekim slučajem samo ti komentari preživjeli, potomci bi mislili o njima kao jedinom ispravnom predstavljanju vjere, a to bi bilo katastrofalno! Nažalost, to se dogodilo u zarathuštranizmu kao rezultat nekritičkoga prihvaćanja svih pahlavi knjiga kao izvora za pravu vjeru.

Većina pahlavi tekstova koja je došla do nas imaju znanstvenu i informativnu vrijednost, s bogatim filozofskim tonom. Neki od njih utjecali su i na islamsku (*šī'a*) filozofsku misao u Iranu, ali oni ne predstavljaju pravovjerni zarathuštranizam. Neki od tih napisa predstavljaju zurvanitska, manihejska i druga heretička stajališta. Većina tih knjiga sastavljena je u nepovoljnom okružju nekoliko stoljeća nakon pada Sasanida. U njima je prisutna mogućnost dodavanja ili ispuštanja, zbog straha ili zaborava, i u najboljem slučaju one odražavaju vjerovanja i mišljenja njihovih autora. Stoga je potreban oprez od nekritičkoga prihvaćanja pahlavi tekstova kao izvora mazdaističke doktrine.

Klasični tekstovi Grka pružaju vrijedan, iako katkad dvojben, izvor. Oni čine kako izjave o činjenicama tako i izraze mišljenja. Činjenične izjave odnose se na ono opipljivo i zapažljivo u zarathuštranizmu i, kada su popraćene usporedbama sa svojim grčkim pandanima, pouzdanije su. Činjenične izjave trebamo smatrati valjanima. To nije slučaj s izrazima mišljenja koji se odnose na neopipljiva pitanja u zarathuštranizmu. Oni uključuju shvaćanje izvjesnih vrlo sofisticiranih religijskih i metafizičkih

konceptata iranske vjere. Kako bi shvatili te koncepte, Grci povlače usporedbe između njih i vlastitoga panteona bogova. Te su usporedbe bile često nespojive a katkad i smiješne, što je imalo za ishod pogrješno tumačenje. Neki izvaci iz tekstova Herodota i Plutarha ilustriraju tu tvrdnju. Herodot je u petom stoljeću prije Krista pisao: «Među Perzijancima nije uobičajeno imati idole (slike bogova) i sagrađene hramove, kao i podignute oltare. Oni čak njihovu uporabu drže znakom ludosti. Oni ne vjeruju kao Heleni da su bogovi poput ljudi.» U istoj knjizi on također izjavljuje, «Perzijanci drže laganje najsrमतnijom stvari na svijetu. Do njega po težini prijestupa je stvaranje dugova, uglavnom zbog toga što su dužnici prisiljeni govoriti laži.» Sve su to činjenične izjave i popraćene su usporedbama. Iz tih izjava možemo zaključiti da su Perzijanci obožavali nematerijalnoga i božanskoga boga, da nisu stvarali sliku boga i da nisu lagali.

U sljedećim citatima iz Herodota, koji sadrže kako izjave o činjenicama tako i izraze mišljenja, stanje je drugačije. «Perzijanci nikada ne onečišćuju rijeke izlučinama svojih tijela, niti u nekoj od njih peru ruke; niti će drugima dopustiti da to rade, jer imaju veliko poštovanje prema rijekama.» Prvi dio te izjave sadrži niz činjenica koje se tiču nekih činova od kojih se Perzijanci suzdržavaju. Drugi dio sadrži izraz mišljenja koje ne predstavlja odgovarajuće zarathuštransko vjerovanje u njegovom pravom kontekstu. Perzijanci nisu poštovali rijeku *per se*, već su se užasavali onečišćenja vode, bez obzira koja je to voda. Vodu, poput drugih prirodnih elemenata - zrak, tlo i vatru - treba marno održavati čistima. To je propisana religijska, kao i svjetovna, dužnost. Ne čudi što je zarathuštranizam dobio etiketu prve religije koja se bavi očuvanjem okoliša. U zarathuštranizmu materija i priroda isto su tako dobri kao um i duša. One nisu zle i treba ih sačuvati i brinuti se o njima.

Drugi zarathuštranski koncept koje su Grci često pogrješno shvaćali i tumačili je pitanje moralnog dualizma. Unatoč tomu, taj je koncept ostavio traga u grčkoj filozofskoj misli. Još je u šestom stoljeću prije Krista Teagen iz Regija tvrdio je da je božansko ratovanje (borba bogova) u grčkoj književnosti alegorija za moralni sukob u čovjeku. Neki drugi grčki pisci predstavili su taj koncept kao kozmički dualizam.

Grci su mogli vidjeti da zarathuštrani nisu idolopoklonici i da vjeruju u transcendentnoga osobnoga (i božanskoga) Boga, kao što smo

vidjeli u Herodotovom svjedočanstvu. Ali Grci uglavnom nisu uspjeli shvatiti svrhu i posljedice dualističkog načela. Možda je zbog te zbrke došlo uslijed opsesija da se tu doktrinu objasni helenističkim konceptima božanstava. Na primjer, Diogen iz Laerta piše kako su Eudoks i Aristotel izjavili da u doktrinama Maga postoje dvije sile suprotstavljene jedna drugoj. Jedna predstavlja dobroga boga Zeusa, nazvanoga Ormuzd ili *Ahura Mazda*, a druga vruga Hada, nazvanoga Areimandios ili Angra-mainyo. Plutarh piše o istoj temi: «Oromondes je proizašao iz svjetla i među svim stvarima koja čula zapažaju taj mu je element najviše nalik; Areimandios je proizašao iz tame i stoga je iste naravi kao i ona.» Ti izvaci pokazuju da Plutarh nije shvatio zarathuštranski koncept Boga. Zarathuštra je nedvosmisleno proglasio da je *Ahura Mazda* stvorio svaku dobru stvar, uključujući svjetlo i da je svjetlo proizašlo iz Boga ili ga je on stvorio. Stoga Bog ne može proizaći iz svjetla kao što Plutarh tvrdi, već svjetlo potječe od Boga. U mazdaizmu Bog se predstavlja jednako toliko svjetlošću koliko i istinom i pravednošću. Grčki nas tekstovi obavješćuju da su poznati liječnik kralja Artakserksa II, Ktesije (400. prije Krista), te filozofi Teopomp iz Kiosa (300. prije Krista) i Hermipos iz Smirne (250. prije Krista) imali intelektualne odnose s Magima.

Drugi izvori za zarathuštranske studije djela su kršćanskih pisaca, uglavnom Armenaca, tijekom sasanidske ere, te muslimanski tekstovi postsasanidske ere. Iz dolje spomenutih razloga, i ti tekstovi zahtijevaju posebnu pozornost prije negoli ih uzmemo kao valjane izvore za Zarathuštrinu teologiju. Iz razloga o kojima ovdje raspravljamo, mnogi tekstovi kršćanskih povjesničara toga razdoblja sadrže pogrešne obavijesti, baš kao i grčki tekstovi.

Iako je rat između Rima i Perzije započeo u prvom stoljeću prije Krista, on se pojačao od trećega stoljeća A.D. nadalje, sve dok u sedmom stoljeću A.D. Arapi nisu porazili i podvrgnuli Iran pod svoju vlast. Od trećega stoljeća A.D., zarathuštranska religija postala je službena vjera Perzijskoga carstva. Otprilike jedno stoljeće kasnije, Konstantin je proglasio Rimsko carstvo kršćanskim, a sebe braniteljem te vjere, zahtijevajući lojalnost od svih kršćana, bez obzira na njihovo državljanstvo.

Tijekom trećega i četvrtoga stoljeća, tri su stvari bile posebno važne Sasanidima. Prvo, Arsacidi, koji su vladali Iranom prije Sasanida, preživjeli su u Armeniji i uživali zaštitu Rimljana, pa su tako predstavljali moguću političku prijetnju Sasanidima. (Arsacidski kralj Vologe-

ses, postavio je 62. godine A.D. svoga mlađega brata Tiridatesa, koji je bio sljedbenik zarathuštranizam, na armensko prijestolje. Tiridatesovi nasljednici nastavili su vladati Armenijom i nakon dolaska na vlast Sasanida, a Armenija, koja je nekada bila uporište zarathuštranizma, prkoseći Sasanidima, postala je kršćanska.) Drugo, Armenci, koji su prihvatili kršćanstvo, iskazivali su lojalnost Rimu i predstavljali moguću religijsku i političku prijetnju Sasanidskom carstvu. Treće, kršćanske dogme izvana i manihejske doktrine iznutra prijetile su službenoj državnoj religiji. Produljeni rat između Irana i Rima, koji su Armenci često poticali, zatrovao je umove suvremenih povjesničara. Stoga su povijesni prikazi te ere uglavnom pristrani i politički nadahnuti. Sljedeći izvaci iz tekstova nekih kršćanskih pisaca toga razdoblja ilustriraju tu tvrdnju.

Theodoros od Mopsuestije Damascius, kršćanski grčki pisac koji je živio za sasanidske ere, nazvao je mazdaizam primitivnim i pokušao falsificirati Zarathuštrino pozivanje na monoteizam pripisujući mu zurvanističku doktrinu stvaranja. Armenski pisac Elisaeus, u svojoj poznatoj povijesnoj knjizi *Vartan*, napisanoj u petom stoljeću, odbacuje zarathuštranska vjerovanja.

Jedan drugi armenski povjesničar, Eznic, u svojoj knjizi protiv heretičkih mišljenja, razmišlja o zarathuštranizmu u poduljem prikazu u kojemu zurvanističke doktrine postojanja predstavlja kao zarathuštranske. On piše: «Prije bilo čega, neba ili zemlje, ili bića bilo koje vrste, postojao je Zurvan a ime mu znači sreća ili slava.»²² Stoga u ovoj knjizi ponavljamo oprez pred takvim tekstovima. Bitno je temeljito procijeniti njihovu vjerodostojnost prije nego što se oslonimo na njih kao izvore za zarathuštranske doktrine. Međutim, možemo ih uspješno rabiti za druge obavijesti. Oba spomenuta armenska pisca obavješćuju nas da su u petom stoljeću A.D. postojale barem dvije zarathuštranske sljedbe koje su bile neprijateljske jedna prema drugoj. Jedna se zvala Mog (Magi, Maghava), a druga Zendik. Prva je najvećma bila utjecajna u zapadnoj Perziji a druga u istočnoj Perziji, što je korisna obavijest o šizmi u to doba. Pogled na zemljopisna središta tih dviju sljedbi može nam pomoći odrediti njihovu pravovjernost.

Predrasude i krive obavijesti, slične onima što smo ih gore opisali, možemo otkriti u tekstovima mnogih muslimanskih povjesničara, od kojih su neki, poput Dimišgija (A.D. 1327), otišli tako daleko u svojem neprijateljstvu da su Mage poistovjetili s idolopoklonicima.

Dimišgi je živio udoba kada su progoni nemuslimana u Iranu, osobito zarathuštrana, bili na vrhuncu. Nasuprot tomu, slavni i poznati muslimanski povjesničar SahrestanT (A.D. 1153) izjavljuje u svom slavnom spisu, *Kitabu-l-Milal va Nahal (O religijskim sljedbama i vjerovanjima)* da zarathuštranizam, kao otkrivena religija, spada u istu kategoriju kao judaizam i kršćanstvo. Za njega je zarathuštranizam bio religija koja je vjerovala u monoteizam, otkrivenje (preko svetih knjiga) i Sudnji dan. Sljedbenici te religije u islamu nazivaju se *Ahl-e Kitab* (oni koji vjeruju o knjige otkrivenja) i prema njima se ponašaju kao prema *zimijima*. *Zimi* su trebali plaćati porez na glavarinu i podvrgnuti se islamskoj vladavini, a zauzvrat bilo im je bilo dopušteno ispovijedati svoju vjeru. Dok su se kršćani i Zidovi svakako smatrali zimijima, zimijski status zarathuštrana, bez obzira na spominjanje Majua u *Kur 'anu* i Haditima, bio je predmet spora. U pokušaju da spase zarathuštrane od progona neki blagonakloni iranski muslimani poistovjetili su Zarathuštru s Ibrahimom, ali toj tvrdnji nedostaje povijesne podloge. U svom nastojanju da spase svoju staru baštinu, drugi iranski muslimani pripisali su zarathuštranske hramove vatre i mauzoleje ši'a imamima ili ibrahimskim prorocima. Na primjer, grob Kira Velikoga u Farsu pripisivao se majci kralja Solomona, a poznati hram vatre u Azerbejdžanu samom kralju Solomonu.

U postmuhamedanskom Iranu, usprkos svim službenim naporima da se ukloni iranska religija, zarathuštranizam je utjecao na mnoge muslimanske teozofske škole. Najpoznatija je mistična škola Šihab al-Din Suhrawardi Maqtula i njegova filozofija Išraq u dvanaestom stoljeću. Suhrawardi, koji je vjerovao u intuiciju, osobno otkriće, Božje ukazanje i vizionarsko zapažanje (*Kašfi Šohud*) kao način ostvarenja istine, izričito je priznao da slijedi stazu koju su prije njega utabali Frašaoštra i Jamaspa, koja su obojica bili prvi učenici Zarathuštre. SuhrawardT je vidio Boga kao Svjetlo nad svjetlima. Najvažnije isijavanje iz toga izvora bio je *Bahman* ili *Vohu Mana*. Suhrawardljevu filozofiju preuzeli su i proširili veliki filozofi poput Mohamada Sehrzourija i Mulle Sadre. Zarathuštranizam je ostavio traga na mu'atazilitsku školu u kojoj je središnja zamisao jedinstvo pravde i Boga. U toj je islamističkoj školi pravda razumski razumljivi koncept. Bog mora djelovati u skladu s pravdom i prema tome nije izvor nepravde i zla. To je jedno od glavnih obilježja koncepta Boga i zakona *Aše* u zarathuštranskim učenjima.

Nakon jedanaest stoljeća tišine i prekida djelovanja, zarathuštranizam je pronašao put do europskih ustanova višega obrazovanja u osamnaestom stoljeću. To se moglo zahvaliti znanstvenom geniju i neumornim naporima nekolicine europskih znanstvenika. U devetnaestom je stoljeću, nadahnut zarathuštransom dualističkim konceptu i konačnom pobjedom dobra, Friedrich Nietzsche pripisivao vlastitu filozofiju Zarathuštri; a Richard Strauss, pod dojmom Nietzscheova rada, nazvao je jednu simfoniju po Zarathuštri. U osamnaestom stoljeću, zarathuštranizam je privukao francuske pisce kao što su Voltaire i Diderot. Ti su se francuski pisci zalagali za «prirodnu religiju» i protivili su se monopolu nad istinom koji je imala Katolička crkva. Oni su vidjeli zarathuštranski monoteizam kao «oružje» koje se može iskoristiti protiv kršćanstva, ukazujući da «Mojsije nije jedini: istina se može naći i u nekršćanskoj tradiciji.» Prvi europski znanstvenik koji je ponovno uveo zarathuštranizam u zapadni svijet bio je oxfordski sveučilišni profesor Hyde. Njegovo učeno djelo pod naslovom *Historia Religionis veterum Persarum eorumque Magorum*, objavljeno 1700., uključuje mnoge obavijesti o religiji Parsa i njihovom vjerovanju u monoteizam, što je posebno privuklo Zapadne znanstvenike. Hyde nije znao avestanski i pahlavi, pa se njegovo znanje o zarathuštranizmu i religiji koju je on predstavljao temeljilo na onome što je naučio od Parsa. Bila je to vjera koju su ispovijedali Parsi u Indiji, oslobođena skolastičke spekulacije ili filozofskoga tumačenja. Zatim je slijedio rad slavnoga francuskoga znanstvenika Anquetila du Perrona, koji je 1711. objavio prijevod onoga što je on nazvao *Zend-Avesta*, koja je sadržavala teološka i moralna načela kao i ceremonije božanskih službi. Iako su kasnije otkrivene mnoge netočnosti u njegovom prijevodu, njegov pionirski rad zadržao je svoje istaknuto mjesto. On je utro put daljnjim istraživanjima zarathuštranizma, kako na Zapadu tako i kod Parsa u Indiji. Anquetil du Perron proučavao je *Zend-Avesta* u Indiji usred ozračja nevjerice i sumnje što su ih Parsi pokazivali. Nije imao prijašnjega iskustva s avestanskom gramatikom ili filologijom a morao se boriti s mnogim fizičkim i znanstvenim preprekama.

Nakon Perronovoga prijevoda, mnogi znanstvenici proučavali su zarathuštranizam, a njihova stajališta kreću se od odbacivanja toga proroka, do njegova priznavanja s obzirom da je njegova religija utjecala na praktički sve kasnije religije. Od apsolutnoga monoteizma do

teološkoga dualizma; od velikoga opsega moralnoga učenja do umijeća čarobnjaštva, od istančane filozofije života do primitivnoga kodeksa ponašanja. Ako uzmemo u obzir ograničenja i predrasude ljudskoga uma i starost mazdaizma, takva različita mišljenja mogla su se i očekivati. Pro- tuslovlja se nastavljaju i proširit će se u budućnost, a to čini proučavanje zarathuštranizma sve izazovnijim.

Metode istraživanja

Prvo smo istražili vjerovanja sadašnjih zarathuštranskih vjernika u Iranu i na indijskom potkontinentu. Onda smo objasnili postavke te vjere u praksi unutar gathičkoga doktrinarnoga okvira. Pri tome smo rabili filološka istraživanja, teološka tumačenja i povijesne podatke. Ispitali smo i objasnili doktrinarne promjene u svjetlu društvenopolitičkih snaga koje su djelovale u svakoj različitoj povijesnoj epohi. Nismo nekritički prihvatili nikakve znanstvene spekulacije.

Među raznim prijevodima *Gatha*, odlučio sam se za prijevod dr. Taraporewale jer on, kao praktički zarathuštranski znanstvenik ima bolji uvid u duh *Gatha* od nerazathuštranskih znanstvenika. Povremeno sam citirao prijevod Dinšah Iranija.

Razmotrio sam tumačenje sukoba između sjedilačkoga poljodjel- skog života i nomadskoga života - ili sukob između sijanja i stepe. Upo- raba sljedećih izraza u *Avesti*: *nmana* (obitelj), *vis* (jedinica naseljenja, koja se može usporediti s klanom, selom ili gradom), *Zantu* (teritorij) i *khšatra* (ljudi iste kulture, zanimanja i težnji, nešto poput naroda), poka- zuju da je Zarathuštra propovijedao za nastanjene ljude u okomito struk- turiranom društvu a ne samo za nomade.

Povezanost vedskoga i gathičkoga jezika i zajednička mitologija indoiranskoga naroda ne bi se smjela nerazumno rastegnuti na svaki dio zarathuštranske vjere. Uporaba analogija ima svoje granice. Na prim- jer, ona se pokazala korisnom u objašnjavanju postupka ponovnoga uvođenja u *Mlađu Avestu* indoiranskih božanstava u obliku Yazata.

Naše polazište je da je Zarathuštra propovijedao novu religiju. On je prekinuo s ritualima povezanima sa štovanjem *daeua*, uključujući i pretjeranu uporabu *Haome*, i povukao crtu između teologije, mitologije

i epske tradicije - crtu koja je narušena u *Mlađoj Avesti*. On je odbacio zamisao o božanskom silasku vladara na zemlju i pozvao ljude da ustanu protiv nepravde. Objasnio sam ponovnu pojavu rituala u *Mlađoj Avesti* i manipulaciju religijom u političke svrhe koju su vršili prinčevi i svećenici sasanidskoga razdoblja.

Prijeporna pitanja, kao što su etičke vrijednosti nasuprot kozmičkom dualizmu, predstavio sam bez vrijednosnoga suda. Opisao sam vjerovanje zarathuštranskih praktičkih vjernika o tom pitanju, te postupak promjene gathičkoga etičkoga dualizma u kozmički dualizam *Mlađe Aveste*. Ispitao sam valjanost činjeničnih svjedočenja pisaca kao što su Hyde, Mandelslo i Chevalier de Chardin u odnosu na monoteizam u zarathuštranskoj tradiciji i usporedio ih sa spekulacijama znanstvenika poput Henninga.

Struktura djela

Kao što sam prije spomenuo, ova se knjiga bavi doktrinarnim vjerovanjima praktičkih zarathuštrana koja ću ispitivati unutar okvira gathičkih načela. Razmotrit ću inačice u suvremenoj praksi.

Po mom su mišljenju *Gathe* obznanile sedam novih i, za to doba, revolucionarnih koncepata koji su utjecali na čovjekovu filozofiju stvaranja i način života za buduća tisućljeća. Ti koncepti Čine zarathuštranske doktrine koju još uvijek slijede i prakticiraju sljedbenici te vjere. Kada nekoga zarathuštranina zapitamo o njegovim vjerovanjima onda on kaže da vjeruje u: *Ahura Mazdu* kao jednoga Boga, Zarathuštru kao Božjega proroka, *Asu* kao Božju volju, postojanje dobra i zla, neprestani čin stvaranja, život poslije smrti, nebo i pakao, te u konačnu pobjedu dobrote. Raspravljamo i tumačimo ta vjerovanja unutar okvira gathičkih doktrina u sedam poglavlja.

Prvo poglavlje: raspravlja se o vjerovanje u jednoga Boga, *Ahum Mazdu*, načelo jedinstva, konstruktivnost, dobrotu i pravdu. Prorok je sijao duhovno jedinstvo u množini. On je proglasio da postoji jedno Biće (*Ahura*) i da je to Biće izvor svih drugih. On je dalje izjavio da to «Biće» nema početka ni kraja. «Biće» nema podrijetla pa bi bilo kakvi nagovještaji o postojanju primordijalnoga stanja «ne-Bića» bili

nerazumni. To je teološki monoteizam. Za razliku od grčkih filozofa, Zarathuštra nije držao da se svemir razvio iz temeljne tvari. Izvor nije temeljna tvar već božansko Biće. Dobrota, konstruktivnost i pravda bitni su u konceptu *Ahura Mazde*.

Drugo poglavlje: ovdje se raspravlja o načelima proroštva i otkrivenja. Zarathuštra je doživio *Ahura Mazdu* putem unutarnjih očiju uma i svijesti. Bog se Zarathuštri ne prikazuje u oblacima ili u vatri; niti prorok uzlazi na nebo da bi vidio Boga. *Gathe* prikazuju proroštvo kao dvosmjerni proces. Prva se faza odnosi na uspostavu izravnoga odnosa s Bogom putem teozofske kontemplacije; druga je otkrivenje Božje poruke. Zarathuštra je vidio Boga u samo njegovim svojstvima. Plamsaji tih svojstava zrače unutar svakoga ljudskoga bića. Taj je koncept još jedna oznaka vjerovanja u jedinstvo Bića (izostanak vjerovanja u panteizam). Zarathuštra je bio prvi prorok koji je uveo Boga kao svetu inteligenciju i mudrost i koji je vidio ljudska bića kao posjednike svete inteligencije i kao suradnike Boga. Kao suradnici, oni mogu razviti i pojačati svoju inteligenciju i koristiti je za unapređenje svijeta i procvat čovječanstva.

Treće poglavlje istražuje načela *Aše* - vječnoga božanskoga zakona, poretka, pravde, pravednosti i progresa. *Aša* se nalazi u temelju mazdaizma. Aktivni zarathuštrani nazivaju je Božjom voljom. Glavna briga Zarathuštre je moralni, praktični, uređeni život. Za njega se borba između dobra i zla nastavlja sve do vremena kada dobro nepovratno pobjeđuje. Mazdaizam je dao svrhu, nadu i samodostojanstvo ljudskim bićima. U zarathuštranizmu se nalazi zamisao o jedinstvu, dobroti i pravdi Boga; podrazumijeva se da Bog treba djelovati u skladu s pravdom.

Četvrto poglavlje tiče se dobra i zla. Načelo moralne dvojnosti glavno je načelo zarathuštranizma. Prorok je rekao da su se na početku pojave (ili stvaranja) čovjeka, dva mentaliteta iskazala u čovjekovom umu, riječi i djelu. Jedan je dio dobar; drugi zao. Iz njihovoga sukoba stvorili su se život i neživot. Tako, prema Zarathuštri, dok Bitak nema podrijetla, život i neživot imaju. Zlo ima podrijetlo i ne može biti primordijalno. *Ahura Mazda* izmislio je i *Mainyavu* i *Gaethyju*; u oba ta svijeta zamisliv je dualizam, ali s *Ahura Mazdom* ne može biti dualizma. Platonska akademija, u četvrtom stoljeću prije Krista, pokazala je veliko zanimanje za zarathuštranski dualizam. O tom se načelu raspravlja u četvrtom poglavlju gdje se istražuje koncept zla.

Peto poglavlje objašnjava prirodu *Spenta Mainyua*, uvećavajućega ili stvaralačkoga duha. Vjerovanje u stvaralačku, uvećavajuću i razvojnu silu na ovom svijetu (*Spenta Mainyu*) temeljno je zarathuštranizmu. Zarathuštra je pridavao veliku pozornost fizičkom svijetu i silama koje djeluju u svemiru. On je utvrdio dva božanska medija za postignuće progressa, od kojih su oba svojstva *Ahura Mazde*. Ta dva medija su *Aša* (red i pravda), o kojima raspravljamo u trećem poglavlju i *Spenta Mainyu* (stvaralačka, uvećavajuća i razvojna sila) a objašnjena u ovom poglavlju. Bog ne stvara ponovno svijet u infinitezimalnim točkama vremena, niti ga je stvorio jednom zauvijek. Prema načelu *Spenta Mainyu*, stvaranje je neprestani proces. Bog je prvi uzrok; drugi uzroci postoje prema zakonu *Aše*. U mazdaizmu, stvaranje se približava emanaciji, koju oblikuje Bog.

Šesto poglavlje predstavlja zakon posljedica. Zarathuštra je prvi uveo koncept neba i pakla (plod ili nagradu i kaznu). Židovi, prije nego što su došli u dodir sa zarathuštranima, vjerovali su da će se svi pojedinci, bez obzira na njihova životna postignuća na ovom svijetu, preobraziti u sjene, *sheol*, i živjeti na tamnom mjestu u dnu zemlje. U razdoblju poslije izгона to se stajalište promijenilo, a u judaizmu i kasnije u drugim otkrivenim religijama pojavila se zamisao nagrade i kazne.

Sedmo poglavlje posvećeno je objašnjenju načela konačne pobjede dobra nad zlom, ili, kao što se općenito zna, uspostave Božjega kraljevstva na zemlji. Čovjekova borba dostići će svoj vrhunac u potpunom osvježenju (ili obnovi) svijeta. Međutim, taj je proces postupan. Obećana konačna pobjeda dobrote ulijeva nadu i sreću u srca svih onih koji rade za sreću drugih. Kao suradnici Boga, ljudi moraju surađivati sa *Spenta Mainyu* u skladu s *Ašom*, kako bi sukob zamijenili skladom, a bijedu srećom. Bog je dao fizički svijet pa prema tome taj svijet nije zao. Čovjek, kao čuvar prirode, mora se skrbiti za prirodu i okoliš i dobrim djelima uspostaviti kraljevstvo Božje na zemlji.

I.

JEDAN BOG: *AHURA MAZDA*

Načelo monoteizma

*Kada sam zamislio Tebe, O Mazda,
Kao onoga Prvoga i onoga Posljednjega
Kao Najobožavanijega
Kao Oca Dobre misli,
Kao Stvoritelja Vječnoga zakona Istine i Ispravnosti,
Kao Gospodara suca naših djela u Životu,
Tada sam ostavio mjesto za Tebe u mojim očima.*

(Gathe: Yasna 31-8)

Ahura Mazda

On je Apsolutan, Sve-savršeni, Duh duhova, Bit Bića, Prvi Uzrok, Stvoritelj, Hranitelj, Izvor Dobrote, Uzvišena Mudrost, Priroda Istine, Sućanstvo Pravde, Neograničena Konstruktivna Moć, Vječni Zakon, Nepromjenjiv, Krajnja Stvarnost i Jedinu Obožavani kojega treba štovati; a tako ga je obznanio i propovijedao preko *Aše* Zarathuštra.

Ahura Mazda je transcendentalan, imanentan i ne-osoban. U svojoj Transcendentnosti on je beskonačno velik i s onu stranu svega stvaranja. On je neovisan od kozmosa, ali kozmos ovisi o njemu. On nema prostorne lokacije. Otkrivenje, proroštvo i intuicija odnose se na transcendentnost Boga.

U svojoj Imanentnosti, on se iskazuje u cijelom stvaranju. On je prisutan posvuda u kozmosu: u zrcima pijeska, u sjemenkama biljaka, u biću životinja i u duhu ljudi. On je u svom stvaranju kao i s njim, te izvan njega i s onu stranu njega. On je izvan prostora i vremena, iako su prostor i vrijeme u njemu i s njim. Svo stvaranje postoji u prisutnosti Boga. Kozmos ne skriva Boga, niti je on njegovo tijelo; i poput stvaranja kozmos ima dušu. On je izraz Božje stvaralaštva.

U svojoj ne-osobnosti, on nije osoba, ali ima osoban odnos s čovjekom. On je apstraktan a ipak stvaran, on je čista monada i lišen je antropomorfnih crta. On je bit svijesti bez svjesnoga sebstva. Bog nema ni oblika ni forme i ne pojavljuje su u nijednoj materijalnoj stvari. Ono malo naznaka o Božjim očima koje sve vide i rukama koje dijele nagrade treba shvatiti kao metafore i pjesničku slobodu u pokušaju da se opišu Božja beskonačna svojstva pomoću analogije s konačnim konceptima u jeziku koji obični ljudi lako razumiju. Antropomorfne zamisli rjeđe su u *Gathama* nego u svim drugim svetim knjigama. U gathičkoj tradiciji, *Ahura Mazda* je osoban u svom odnosu prema čovjeku; a u *Mlađoj Avesti*, on postaje bezličan kao Božanstvo.

Ahura Mazda je neopisiv i čovjeku se pojavljuje samo u svojim svojstvima. Prema *Gathama*, on je Inteligencija, Ispravnost-s-Pravdom, Mirnoća-s-Ljubavlju, Božanska Moć, Savršenstvo i Vječnost. On je Svjetlo svih svjetala, a iz njega zrači sva dobrota. Njegova svojstva su eterizirani moralni koncepti izraženi u čistim apstrakcijama, iako su u *Mlađoj Avesti* oni utjelovljeni kao arkandeli. *Ahura Mazda* pretvoren je u svojstva, a bljeskovi tih svojstava nalaze se u svakom ljudskom biću. Čovjek, s obzirom da je suradnik Boga, može djelovati zajedno s Bogom ako to izabere. U toj mreži odnosa, konačni čovjek iskazuje i konceptualizira svojstva Boga. Konačni čovjek može samo putem tih svojstava shvatiti i opisati inače neizrecivoga i beskonačnoga *Ahura Mazdu*. Dobrota, konstruktivnost i pravda središnje su kategorije u Zarathuštrinom konceptu *Ahura Mazde*.

Izraz *Ahura Mazda* označava Gospodara kako nebeskog tako i zemaljskog svijeta. *Ahura* potječe iz korijena *Ah*, u značenju «biti, postojati», a *Mazda* iz *Mane*, u značenju mudrosti i inteligencije. *Ahura Mazda* je Bit Bića i Mudrosti. Mudrost i pravda stalne su niti koje prožimaju cijele *Gathe* - svete knjige zarathuštrana. Važnost mudrosti odražava se i u *Vohu Mani*, koja je prvi spomenuti epitet kao i prvo stvaranje Boga.

Šest glavnih epiteta *Ahura Mazde*, koji su u *Mlađoj Avesti* poznati pod zajedničkim imenom *Ameša Spenta*, su: Uzvišena mudrost, Ispravnost (Pravda), Božanska moć, Ljubav, Savršenstvo (cjelina) i Besmrtnost. Oni nisu popratne pojave već bit *Ahura Mazde*. Iako svaka od tih odlika u svojoj uzvišenosti i univerzalnosti predstavlja *Ahura Mazdu*, nijedna od njih nije *Ahura Mazda*; *Ahura Mazda* je svaka od njih i sve zajedno. Iako ih ima šest one su jedna misao, jedna riječ i jedno djelo; one su

otac i djeca; one su izvor i zrake svjetla; i one predstavljaju množinu u jednosti.

(1) Uzvišeni um, *Vahišta Mana*, je bit mudrosti i inteligencije. On je univerzalan um. Dobar um je prvo djelo *Ahura Mazde*. *Gathe* govore da je *Ahura Mazda* izmislio svemir u svom univerzalnom umu, koji je bit dobroga uma. U hijerarhiji svojstava, dobar um je na prvom mjestu. Sve to označuje važnost dobre misli i zdravoga rasuđivanja o zarathuštranizmu.

(2) Uzvišena Ispravnost i Pravda iste su, a predstavlja ih *Aša Vahišta*. Ispravnost je pravda, a pravda je ispravnost; *Aša Vahišta* je univerzalna pravda. *Aša Vahišta* također predstavlja vječni zakon koji vlada svemirom. Ona označava kako prirodne tako i božanske zakone, koji se poklapaju. *Ahura Mazda* je zakonodavac i sudac. *Aša* predstavlja volju *Ahura Mazde*. Ona je druga u hijerarhiji svojstava i stvorena je u dobrom umu *Ahura Mazde*.

(3) *Khšatra* je treća glavna osobina Boga. Nijedna hrvatska riječne može je točno i potpuno objasniti. *Khšatra* je spoj svete, dobre i konstruktivne potencijalnosti, moći, utjecaja i hegemonije. Ne treba je miješati s fizičkom snagom. Ona predstavlja istinsku snagu, prevlast i autoritet. Ona označava božansko kraljevstvo. Božanska moć je ostvarenje volje *Ahura Mazde*; ona označava duhovnu, mentalnu i moralnu snagu i stvara ljubav a ne mržnju, poniznost a ne oholost. *Khšatra* potiče u pojednicima želju da služe drugima a ne da ih tlače.

(4) Univerzalna Ljubav i Mirnoća, *Spenta Armaity*, označava unutarnje stajalište dobrohotnosti, udostojavanja i ljubavi. Ona podrazumijeva najuzvišeniju poštivost i nesebičnu službu. Ona znači ljubav bez očekivanja uzvata i obavljanja dužnosti bez promišljanja o nagradi. Ona označava univerzalno bratstvo čovjeka.

(5) Savršenstvo, *Hurvatat*, izražava samoostvarenje i cjelinu. Uzvišena dobrohotnost, kreativnost i inteligencija osobine su *Ahura Mazdinoga* savršenstva. *Hurvatat* je najviše stanje dobrote i vrsnoće u ovome i drugome svijetu. Ono se često spominje zajedno sa šestom osobinom, *Ameratat* ili besmrtnošću, kako bi se pokazala bliskost i povezanost obojega. Savršenstvo također podrazumijeva odsutnost želje, očekivanja ili htijenja.

(6) Besmrtnost, *Ameratat*, osobina je vječnosti i nepromjenjivosti. Život u svojem najširem smislu je u Bogu, s njim ili za njega. On nije začet, niti je pokvarljiv i nema ni početka ni kraja. Putem njega postoji svemir i održava se život. *Ameratat* je oslobođen vremena i prostora.

S tim se svojstvima ponovno potvrđuje ukupna dobrota *Ahura Mazde*. Kako on isključivo čini dobro, u njemu se ne može začeti nikakvo zlo. S obzirom da je dobrota središnje svojstvo Boga, on ne može činiti zlo. Sve što je potpuno i idealno je u njemu, s njim i proizlazi iz njega.

Ahura Mazda je stvoritelj. Riječi koje prenose tu zamisao, a koje se rabe u *Gathama* su *Datar* i *Tašea*. Prva riječ, *Datar*, potječe iz korijena *Da*, u značenju dati, darivati i udostojati se; a *Datar* znači onaj koji daje. U tom smislu Bog daje sve blagoslove i sve što je dobro proizlazi iz njega. Druga riječ *Tašea*, dolazi od *Taš*, u značenju odrezati, oblikovati, ocrtati, a *Tašea* znači onaj koji oblikuje, ocrtava, obrtnik, činitelj. U tom smislu Bog ocrtava i stvara sav svijet. Stoga, u zarathuštranizmu, stvaranje podrazumijeva spoj davanja i oblikovanja, proizlaženja i uvećavanja, ocrtavanja i činjenja. U mazdaizmu se stvaranje približava proizlaženju, te sve zrake svjetla, dobrote i zračče energije dolaze iz Izvora - Svjetla nad svjetlima.

Spenta Mainyu

Iako nije uključen u šest svojstava, *Spenta Mainyu* je još jedno glavno svojstvo Boga. *Spenta Mainyu* je Uzvišena Konstruktivna moć, univerzalna sila stvaralaštva i bit konstruktivnosti i pozitivnosti. *Spenta* znači rast i napredak; *Mainyu* označava duševnu sposobnost ili duh; te dvije riječi zajedno znače «uvećavanje duha.» Uvećavanje postoji kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu. *Spenta Mainyu* je zamišljen u *Ahura Mazdinom* umu i katkada se naziva *Ahura Mazdinim* sinom, simbolizirajući Božju produktivnost. To je samoostvarujuće svojstvo ili djelatnost *Ahura Mazde*; to je samogenerirajuća energija koja vodi do stvaranja i evolucije svemira. *Spenta Mainyu* je dinamičan i stvaranje je stalan proces. Zarathuštri je svetost također značila obilje, rast i zdravlje. *Spenta Mainyu* predstavlja načelo uvećavanja i razvoja u svemiru.

Stvaranje je sastavnica u definiciji *Ahura Mazde*; toje aspekt *Ahura Mazdine* dobrohotnosti i udostojavanja. Kao takvi, stvaralaštvo i stvaranje inherentni su i nenamjerni u *Ahura Mazdi*. Stvaranje, kao čin *Ahura Mazde*, nema cilja. Međutim, s obzirom na slobodu izbora, čovjekove radnje su motivirane. Posljedicama čovjekovih slobodnih djelatnosti vlada zakon *Aše*. *Ahura Mazda* podario je čovjeka inteligencijom i dao mu slobodu izbora da postavi *Ahura Mazdine* dobrostivosti za bilo koju uporabu koju izabere. Čovjek žanje ono što sije. Sve u svome početnome obliku vodi prema dobru čovječanstva i napretku svijeta. Međutim, čovjek to može uporabiti u dobre ili zle svrhe. *Ahura Mazda* je najblagotvorniji duh.

Dostojanstvo, duhovnost i upućenost u tajne *Ahura Mazde*, kako ih je predstavila Zarathuštrina *Aša*, bili su novost u drevnom svijetu. Bio je to novi koncept uveden u novu vjeru. Stoga je za Irance Bog postao Biće beskonačne moralnosti, svjetla, istine i čistoće. Boga nije trebalo služiti obredima već krjeposnim činovima, ne žrtvama već nesebičnom ljubavlju, ne ritualima već dobrim umom. Zarathuštra je predstavio Boga kao moralno savršenstvo. Ljudima je rekao da *Ahura Mazda*, nije osvetoljubiv nego pravedan pa ga se stoga ne treba bojati već voljeti, ne treba ga se užasavati već štovati. *Ahura Mazdi* nisu potrebni rituali i žrtve da bi ljudi stekli njegovu naklonost.

Zarathuštra je proglasio da je *Ahura Mazda* autor svega dobrog a svih dobrih stvari. *Ahura Mazda* posjeduje beskonačnu konstruktivnost i moć. Razaranje ne proizlazi iz njega.

Postojanje *Ahura Mazde*

Gathički pristup pitanju postojanja jednoga Boga, *Ahura Mazde*, je intuitivan, racionalan i moralan.

Ono malo što je poznato o vjerovanjima Indoiranaca prije dolaska Zarathuštre govori o primitivnom animizmu povezanom s utjelovljenjem prirodnih pojava što čini politeističku vjeru. Zarathuštra je revolucionirao postojeća vjerovanja, protjerao mnoštvo božanstava i propovijedao monoteizam - postojanje jednoga nevidljivoga Boga koji je Duh nad duhovima, Uzvišeni duh, Univerzalni duh, Univerzalna inteligencija i Svjetlo nad svjetlima. Zarathuštra je proglasio da je *Ahura Mazda*,

poznat preko svojih svojstava, vrijedan štovanja uz isključenje svih zamišljenih bogova. Bilo je to više od puke reforme. Kako je Zarathuštra došao do toga zaključka?

Zarathuštra je putem razuma posumnjao u istinitost i valjanost postojećih božanstava u koje su vjerovali indoiranski narodi. Putem intuitivne spoznaje, dobrog uma i svete *Aše* on je spoznao *Ahura Mazdu*. Bio je to početak njegove potrage za istinom. Ta je predodžba dostupna onima koji doista traže istinu.

Zarathuštra je, putem razumnoga pristupa i praktičnoga rasuđivanja, shvatio logičku nužnost postojanja inteligentnoga i hegemonijskoga Boga. Dražestan, neprekinuti krug dana i noći, utvrđena putanja planeta, beskrajna izmjena godišnjih doba i nepogrješiva pravilnost prirodnih ciklusa ukazuju na postojanje planera i podržavatelja - stvoritelja. Razum govori da takvo stvaranje sa svojom pravilnošću ne može biti slučajno, niti može biti ishod zajedničkih napora mnogih božanstava.¹⁶

Rabeći moralni pristup - prakticirajući odlike istine, hrabrosti i ljubavi - Zarathuštra je postigao božansku moć samoostvarenja i savršenstva. On je stekao mogućnost da komunicira s Bogom i vidi svojim unutarnjim okom stvarnost jednoga Boga. Također je shvatio, da su u njihovoj uzvišenosti, to one moralne odlike *Ahura Mazdinih* atributa na koja se čovjek mora ugledati.

Tako je Zarathuštra zaključio, zajedničkim naporom uma, srca i svijesti, kroz meditaciju (*Tušna Maitih*), savjetujući se sa svojim dobrim umom, prakticirajući ispravnost i zazivajući Dobri duh (*Spenta Mainyu*), zaključio da mora postojati Uzvišena stvarnost, Sveznajući i Svemogućí Bog kojega je nazvao *Ahura Mazda*, Gospodar Mudrosti i Bića.

Ameša Spenta

Ameša Spenta zajedničko je ime za šest glavnih svojstava *Ahura Mazde*. U *Gathama* se samo na dva mjesta spominje šest svojstava *Ahura Mazde*, spomenutih zajedno, ali bez zajedničkoga imena. Izraz *Ameša Spenta* u značenju Velikodušni besmrtnici, prvi se put pojavio u *Haptan Ghaityju*. Iako je taj naziv naglašavao moralnu značajku vjere, on je istodobno utro put za utjelovljenje tih svojstava kao arkandela (izvršnih posrednika *Ahura Mazde*) u *Mladaj Avesti*. *Ameša Spenta* pokazuje

božansku i apsolutnu prirodu moralnosti u zarathuštranskoj religijskoj filozofiji. Tih šest svojstava su plod i djeca *Ahura Mazde*, a tu oznaku zadržavaju kroz cijelu *Mlađu Avestu*. Oni su milostivi, moćni i mudri. Oni pomažu *Ahura Mazdi* u održavanju svijeta i osvježenju svemira.

U *Mlađoj Avesti* svaki se *Ameša Spenta* poistovjećuje s fizičkim elementom kojemu pruža svoju zaštitu. *Vohu Mana* pazi na stoku, *Aša* na vatru, *Khšatra* na metale, *Armaity* na zemlju, *Hurvatat* na vodu, a *Ameratat* na biljke. S obzirom da se Bog u obliku svojstava pojavljuje u ljudskim bićima, svako od tih svojstava obavlja neku funkciju u odnosu na pojedinu osobu i njezino tijelo. Tako *Mana* vodi um ili umno bogatstvo, *Aša* zdravlje ili tjelesno bogatstvo, *Khšatra* materijalno bogatstvo, *Armaity* srce ili emocionalno bogatstvo, *Hurvatat* savjest ili samoispunjenje, a *Ameratat* vječni život. Najbolje postojanje i zajedništvo je s *Ahura Mazdom*.

Ahura Mazda i njegovih šest svojstava katkad se nazivaju sedam *Ameša Spenta*, što jednostavno označuje jedinstvo njih sedam. Sedam dana u mjesecu nazivaju se u zarathuštranskom kalendaru po *Ahura Mazdi* i njegovim glavnim svojstvima. (U zarathuštranskom kalendaru svaki mjesec od trideset dana podijeljen je na četiri dijela od izmjenično osam i sedam dana, koji odgovaraju četirim tjednima u današnjem kalendaru. Prvi dan u svakom tjednu nosi ime Boga. Prikaz Postanka u kojemu je Bog stvorio svijet u šest dana ne pojavljuje se u *Gathama*.)

«Razvoj takvih pitanja u židovskoj religiji kao što su anđeli, dualizam, eshatologija i uskrsnuće tijela obično se pripisuje utjecaju iranske religije,» piše profesor James Barr. Profesor Mary Boyce primjećuje da je zamisao o stvaranju u Starom zavjetu nastala putem dodira s Iranom.²¹ Iako su u *Gdthdma* svojstva *Ahura Mazde* aktivna i uvijek na sceni, ona ne igraju ulogu odvojenih entiteta kao što su anđeli. Kao anđeli, mogli bismo reći, oni su na rubu i samo se pretpostavljaju. Tek u *Mlađoj Avesti* oni su naglašeniji kao anđeli i djeluju kao *Ahura Mazdini* posrednici. Ne iznenađuje pojava *Ameša Spenta* i *Yazata* kao anđela - suradnika Boga - u *Mlađoj Avesti* s obzirom da je i čovjek suradnik Boga. Razlika između anđela i čovjeka ogleda se u činjenici da anđeli, kao Božji epiteti, uvijek djeluju u skladu s *Ahura Mazdinom* voljom, dok čovjek, u vršenju svoje slobode izbora, može skrenuti. Dalje opisujemo pretpostavljenu ulogu Magija u uvođenju anđela u *Mlađu Avestu*.

Yazati

Druga skupina utjelovljenih vrlina *Ahura Mazde* su *Yazati*, koji su, osim *Sraoše*, *Atara* i *Ašija*, stvorene u *Mlađoj Avesti*. *Sraoša*, *Atar* i *Aši* spominju se u *Gathama*, ali ne kao *Yazati*. *Yazata* znači obožavani. Obožavanje kojim se *Yazati* zazivaju u *Yaštima* postalo je prijeporno pitanje. Neki *Yazati*, kao pomagači *Ahura Mazde*, postigli su veći ugled od *Ameša Spente*, a njihovo veličanje povremeno postaje pretjerano. Da bismo ilustrirali to zastranjenje, možemo spomenuti slučaj kada sam *Ahura Mazda* prinosi žrtvu u *Yazata Tištryi* za kišu. Takvo obilježje obožavanja može se objasniti, ali ne i opravdati povijesnom pozadinom i dubokoumnosću *Yazata*.

Kako je koncept *Yazata* ušao u *Mlađu Avestu*? Podsjetimo se da religija ne raste u zrakopraznom prostoru i da na njezin razvoj utječu društvenopolitički čimbenici. Ahemenidi, bez obzira jesu li bili uvjereni zarathuštrani ili nisu, proglasili su svoju privrženost *Ahura Mazdi*. Parti, iako nisu bili zarathuštrani, pokazali su veliku sklonost prema zarathuštranizmu. Sasanidi su uvelike rabili religiju u svom političkom poduhvatu. Oni su od zarathuštranizma učinili zakonsku snagu za svoju vladavinu i za zahtijevanje lojalnosti od svojih podanika.

Magi su bili skupina koja je izvršila veliki utjecaj na tijek i sadržaj religijskoga razvoja tijekom cijeloga toga razdoblja. Povijesni podaci naznačuju da je prije Ahemenida, tijekom vladavine Medijaca, svećenički klan *Maga* bio politički i društveno vrlo moćan. U njihovoj religijskoj praksi veliku su ulogu igrali rituali, prinošenje žrtava božanstvima, tumačenje snova, recitiranje čini koje su tjerale zlo, ubijanje mrskih bića i mnoštvo drugih običaja, kojima se Zarathuštra protivio. Ahemenidi, nisu mogli biti skloni *Magima* barem iz dva razloga: religijske prakse *Maga* i njihove bliske povezanosti s Medijcima. Tada je došlo do uspona *Guamate* koji je, putem dobro organizirane urote, prisvojio prijestolje i proglasio se kraljem. On je neuspješno pokušavao ponovno dovesti *Mage* na njihove prijašnje položaje. Nakon što je *Darije* zbacio *Guamatu*, *Magi* su pali u duboku nemilost. Shvativši čvrsti temelj ahemenidske dinastije i pučko prihvaćanje zarathuštranizma, *Magi*, koju su bili poznati po svojoj inteligenciji i oštroumnosti, prihvatili su zarathuštranizam i nagodili se s vladajućom klasom. *Magi* su postupno bili rehabilitirani. Us-

pjeli su, u postdarijskoj eri, uspjeti se na hijerarhijskoj ljestvici i povratiti svoj izgubljeni društveni status. Tijekom su vremena Magi uspjeli u novu vjeru ponovno uvesti neka od predzarathuštraskih božanstava u obliku *Yazata*. *Yazati*, koji su bili Božja stvorenja, djelovali su kao njegovi izvršni časnici. Iz društvenoekonomskih razloga, Magi su također ponovno uveli i povezali neke stare rituale s obožavanjima *Yazata*. U biti, ponovno utvrđivanje *Yazata* kao svojstava i stvorenja *Ahura Mazde*, nije bilo nespojivo s gathičkim načelom da sve dobre stvari proizlaze iz *Ahura Mazde* i da ih je on stvorio. Zastranjenje je bilo pretjerano slavljenje *Yazata*.

Neke osobine *Yazata*, kao što su dobrotvornost, pobožnost i mir predstavljaju mentalne odlike; nazivaju se *Mainyava*. Druge, nazvane *Gaethya*, predstavljaju materijalne elemente. *Gaethya* uključuju prirodne i atmosfere pojave poput vode, zemlje, vatre, vjetrova, sunca i mjeseca. Ekološka skrb *Gatha* za svemir i skrb za zdrav međusobni odnos između ljudskoga bića i njegovoga okoliša objašnjava zbog čega su u *Mlađu Avestu* uvedeni hvaljenje i slavljenje *Yazata*. Ne iznenađuje što se mazdaizam naziva prvom ekološkom religijom. Štovanje *Yazata* naglašava očuvanje prirode. U tom smislu, unošenje *Yazata* u *Mlađu Avestu* poslužilo je da se svima naglasi važnost očuvanja prirode, osobito puku kojemu su religijske zapovijedi značajnije od znanstvenih i vladinih preporuka. I teološki, stvaranje *Yazata* ostaje neškodljivo dokle god je *Ahura Mazda* i dalje stvoritelj *Yazata*, pa tako njegova svetost ostaje bez suparnika. Etičke i duhovne konotacije *Yazata* su goleme. *Yazati* su savršeno aksiološko sredstvo. Ovu tvrdnju rasvijetlit će kratki opis trojstva *Sraoša*, *Rasnu* i *Mitra*, kao i onaj *Yazata Atara* i *Anahite*. Isto ne možemo kazati za ponovno uvođenje rituala što su učinili Magi.

Trojstvo *Sraoša*, *Rasnu* i *Mitra*, tri bratska *Yazata*, uživa posebno štovanje. Oni se brinu da se provodi pravda, te da svaki pojedinac uživa prave posljedice svojih činova. *Sraoša* predstavlja Božje uši koje sve čuju, *Mitra* predstavlja Božje oči koje sve vide, a *Rasnu* djeluje kao predsjedajući sudac, predstavljajući Božju pravdu. Pred takvim sastavom suda ne može se sakriti ili prikriti nikakva činjenica. Prema tome osigurana je savršena pravda. Nedvojbeno, ta je metafora lijepa i dojmljiva.

Pored svojih sudskih funkcija, *Sraoša* i *Mitra* obavljaju i druge dužnosti. *Sraoša* je sredstvo otkrivenja, vjerski učitelj i on bdije nad čovjekovim tijelom i dušom. On je isto toliko Božje uho kao i univerzalno uho» cijeloga pravednoga naroda. Izjednačavanje Božjega uha ili oka s onima cijeloga pravednoga naroda ukazuje na duhovno jedinstvo pravednoga naroda i Boga. Tako *Sraoša* služi kao dvosmjerni kanal: prenoseći Božju poruku čovječanstvu i donoseći poruku pravednoga naroda Bogu. *Mitra* je duh svetosti ugovora i neprijatelj neistine. On vodi božansku borbu protiv zla i kažnjava one koji prekrše obećanje.

Tri *Yazata*, *Apam Napat*, *Anahita* i *Ahurani* nadziru vodu, a dva *Yazata* *Atar* i *Neryosang* vatru; *Vayu* je duh vjetra, a *Zam* zemlje. Tako četiri tradicionalna prirodna elementa dobivaju posebnu pozornost, prikazujući svetost prirode. Skrb za prirodu je vjerska dužnost, a razaranja materijalnoga svijeta je grijeh. Drugi zaduženi *Yazati* nadzirat će i kažnjavati pojedince koji ne obavljaju svoju dužnost.

Od tri *Yazata* zadužena za štovanje vode, *Apam Napat* je muškarac a druga dva žene. *Apam Napat*, glavni duh vode, živi ispod voda, a u suradnji s *Vayuom*, duhom vjetra, raspodjeljuje vodu na zemlji. Tijekom vremena, *Apam Napat* izgubio je svoje prvenstvo pred *Anahitom*, za koju se vjeruje da je neindoiranska božica. Riječ *Anahita* znači neokaljana i podrazumijeva da vodu treba držati čistom. *Anahita* je također davaljica plodnosti i olakšava rađanje. Kako bi čovjek učinio toga duha vode sretnim, mora činiti sve što mu je u moći da održava vodu čistom. *Ahurani* nadzire *Vouriikašu* (more) i druge vode. Osim toga, ona donosi zdravlje, bogatstvo i slavu onima koji vodu održavaju čistom.

Atar znači vatra, svjetlo i vatreni plamen. Simbolički, on predstavlja vječno svjetlo *Ahura Mazde*. Zarathuštra je zadržao indoiransko štovanje vatre, a Magi su ga naglašavali. U svim se religijama štuje vatra. U kršćanstvu, Bog se obilježava kao «proždiruća vatra;» u islamu Allah je «svjetlo neba i zemlje;» a u judaizmu Jahve se na Sinajskoj gori spustio u vatri. U zarathuštranizmu se dobar mentalitet i istina simboliziraju svjetlom, a neistina tamom; Bog se opisuje kao Uzvišeno svjetlo; a o nebu se naizmjenice govori kao Boravištu svjetla, Boravištu Dobroga uma i Boravištu Najboljega postojanja. Kako plamen vatre putuje prema gore, ljudska bića trebaju sebe poboljšavati kako bi napredovala u životu. Koncept Boga i dobrote kao svjetla ima duboko značenje u mazdaizmu

kao što ima i bijela boja. U svim religijskim obredima, bilo u uvođenju mladih u vjeru, vjenčanju ili pogrebnim službama, zarathuštrani nose bijelu odjeću. Oni u svojim molitvama gledaju prema svjetlu, bilo to sunce, mjesec ili svjetlo vatre. U *Mlađoj Avesti*, *Atar* je veliki *Yazata* koji, zajedno s *Nairyosanghom*, djeluje kao čuvar vatre.

Zam i *Vayu* predstavljaju dva druga prirodna elementa, zemlju i zrak. *Vayu* znači kretanje zraka ili vjetar. *Zam*, čuvar zemlje, također se naziva *Zamyat*. *Vayu*, duh vjetra, dijeli se na dva dijela, od kojih je jedan produktivan a drugi destruktivan. U *Avesti*, samo se dobar dio, koji je jak i čvrst, obožava kao činitelj dobra, pobjednik i zatiratelj zla. Tako su tri muška *Yazata*, *Atar*, *Anahita* i *Vayu* zaštitnici vatre, vode i *zraka*, dok je ženska *Yazata Zam* čuvarica zemlje, a svi su posvećeni.

Imena nekih drugih *Yazata* spomenutih u svetim knjigama su: *Hvarekhšaeta*, Sunce; *Maonghah*, Mjesec; *Vanat*, zvijezda; *Asman*, nebo; *Sirus Tištra*, kiša; *Ušta*, zora; i *Anaghra Raoša*, svjetlo. *Haoma* je još jedan važni *Yazata*. To je bila biljka rabljena u religijskim obredima u predzarathuštranskoj eri. A nakon što je ponovno zadobila svoju funkciju u ritualu *Yasne* u *Mlađoj Avesti*, uzdignuta je na položaj *Yazata* i još uvijek se simbolički rabi u obredima. U *Mlađoj Avesti Yazati* postaju i neka druga dobrotiva obilježja Boga kao što su *Airyaman*, zdravlje; *Daena*, svjesnost; *Chisti*, znanje; *Rata*, milosrđe; *Akhšti*, mir; *Aši*, pobožnost; te *Verethraghnam*, pobjeda.

Personifikacija *Yazata* u *Mlađoj Avesti* imala je za ishod pojavu anđela. Takav novi razvoj naveo je neke pisce da pogrešno označe Ohrmozda kao božanstvo, što nije opravdano. *Yazati* nisu bogovi. Oni su suradnici Ohrmozda onoliko koliko i ljudska bića, premda bez slobode izbora i napasti da čine zla djela!

Dualizam

Neki znanstvenici drže da je zarathuštranizam dualistička religija, jer podrazumijeva dva primordijalna duha - Dobro i Zlo. Zarathuštrani su oštro reagirali na tu tvrdnju. Neslaganje je sućanske naravi, a ne samo semantičko, nasuprot stajalištu katoličkoga biskupa, dr. Casartellija, koji izjavljuje da je «pitanje dualizma u zarathuštranizmu pitanje termina.»

Svjetske religije dijele se u grubo u dvije skupine: abrahamske i istočne. Abrahamske religije su monoteistične. Iz praktičnih razloga, neka religija se drži monoteističkom ako (I) vjeruje u jednoga Boga-Stvoritelja-Hranitelja, koji je transcendentan i vječan; (II) vjeruje u proroštvo, otkrivenje i sveto pismo koje sadrži Božju poruku; i (III) vjeruje u život nakon smrti, nagradu i kaznu.

Nasuprot tomu, velike istočne religije kao što su hinduizam, budizam i njihove sestrinske religijske tradicije, nisu, strogo govoreći, monoteističke. U istočnim religijama, koje prakticira pola svjetskoga stanovništva, crta razgraničenja između božanskoga i ljudskoga, stvarnoga i imaginarnoga, povijesti i mitologije nije jasna. Hinduizam nije otkriven nekom određenome proroku, a prema njegovim sljedbenicima ta je religija primordijalna i uvijek je bila. Hinduski Brahman je Krajnja stvarnost shvaćen kao jedan i nerazlikovan, statičan i dinamičan i izvan svih definicija. To nije Bog. On se izražava kao *neti neti*, što znači ni ovo ni ono. On nije ni dobar ni loš, ni konstruktivan ni destruktivan, ni transcendentan ni imanentan. Njegovo ime i opis su tišina. Brahman je mitska slika. U hinduizmu, bogovi imaju zemaljska utjelovljenja, a Krišna, ratnički bog, na primjer, je utjelovljenje boga Višne. On sam je božanski lik. Slično je stanje u budizmu. Budizam ne vjeruje u Boga, u osobni duh ili u otkrivenje. Pa ipak, istočne religije vjeruju na neki neodređen način u neki bezlični duh kao Božanstvo.

Unutar te dvije široke kategorije, postoje razlike u pogledu Božjih odlika, Božjega iskazivanja, Božjega odnosa prema čovjeku i stvaranju. Zamisao o Trojstvu, na primjer, odbojna je muslimanima, dok je muslimanska zamisao o osvetoljubivosti Boga neprihvatljiva kršćanstvu. Karma, u hinduizmu, kao učinak bilo koje radnje na činitelja - bilo u prošlom postojanju bilo u sadašnjem - predstavlja slijepi determinizam, dok u budizmu, svako biće, iako nasljeđuje karme iz prošlih života, može promijeniti svoju sudbinu slobodnom voljom. U jainizmu, karma je nešto što spaja pojedinca s privlačnostima materijalnoga svijeta. Tako vidimo da se koncepti koji se u religijama unutar iste skupine predstavljaju pod istim nazivom razlikuju u sadržaju.

S obzirom da zarathuštranizam vjeruje u osnovna obilježja monoteističkih religija - transcendentnost i vječnost stvoritelja, otkrivenje, Božju poruku i život nakon smrti s nagradom i kaznom - on

se mora svrstati kao monoteistična religija. Međutim, to ne podrazumi-jeva da se priroda i pridjevi Zarathuštrinoga Boga ili proces otkrivenja ili proroštva u zarathuštranizmu nužno u detaljima poklapaju s onima u abrahamskim religijama. To ne bi trebalo nikoga iznenaditi. Mojsijev Jahva i Muhammadov Allah predstavljaju bogove dviju monoteističkih religija. To čini i kršćanska doktrina Trojstva, koja se po formi razlikuje od judaizma i islama. Ipak se kršćanstvo drži jednako monoteističkim koliko i te dvije religije. Ista je stvar sa Zarathuštrinim *Ahura Mazdom* i s vječnim, sveznajućim i svemoćnim Ohrmozdom, koji konačno pobjeđuje Ahrimana.

Reći da su zarathuštrani dualisti je jedno, reći da su oni duoteisti je drugo. Zarathuštrani ne vjeruju u dva Boga pa prema tome nisu duoteisti. Zarathuštranizam se može držati dualističkim unutar konteksta mono-teizma. *Ahura Mazda* stvorio je zemaljski i nebeski svijet (*astvant* i *manahya*) u svojoj isključivoj dobroti; dualizam se predstavlja u stvaranju putem iskazivanja suprotnosti prema stvaranju Boga u obliku *blizanaca*. Monoteizam je ukorijenjen u *Gathama* na najnedvosmisleniji način, i opisan u cijelom svetom pismu, onako kako ga vidimo u sljedeća dva odlomka:

*Doista, vjerujem da si Ti, O Mazda, Uzvišeno
Dobrohotno providenje,
Jer sam Te spoznao kao Iskonski uzrok svega stvaranja,
Jer ćeš ti Svojom Savršenom inteligencijom odrediti
pravednu nagradu za sva djela, dobru dobrome,
lošu zlome, do zadnjega dana stvaranja.*

(Game: Yasna 43-5)

*Koji će nas Tvoji Privrženici učiti ovome:
Da si Ti najvredniji koga treba prizivati,
Sveti Sudac djela, Gospodar Istine
Stvoritelj doista otkriva
Tajne života koji razrađuje Njegov plan;
Mi ćemo nastojati razriješiti te tajne putem Ljubavi.*

(Gathe: Yasna 46-9)

Ništa ne može umanjiti monoteističko obilježje zarathuštranizma; ništa ne može ukloniti dubinu dualizma u toj vjeri. Ako je u teologiji monoteizam razvoj politeizma, u filozofiji je dualizam razvoj monoizma. Međutim, mi se u ovoj knjizi bavimo prvenstveno doktrinarnim vjerovanjima vjere, a ne vrijednosnim sudovima - prednošću jednoga koncepta nad drugim. Neki pisci tvrde da zarathuštranizam vjeruje u kozmički dualizam; drugi drže da zarathuštranizam vjeruje u teološki monoteizam i etički dualizam; ali svi se slažu da je zarathuštranizam prvenstveno «etička religija». Etičko i stvaralačko iskazivanje Boga u *Spenta Mainyuu* dovelo je do prijepora.

Da zaključimo, zarathuštranizam vjeruje u jednoga stvoritelj a-hranitelja svemira; on je sveznajući, svenazočan i svemoćan; on je jedini vrijedan štovanja; on je bez početka i kraja, nepromjenjiv i vječan, a pojavljuje se samo u svojim svojstvima; on je stvorio svemir u svome dobrom umu (*Vohu Mana*), oblikovao ga u svojoj svjesnosti (*Daena*), iskazao ga putem svoga dobrohotnoga duha (*Spenta Mainyu*), i pokrenuo svojom voljom (*Aša*) - vječni zakon pravde i ispravnosti; on je stvorio čovjeka kao svoga suradnika sa sposobnostima da razlikuje između ispravnoga i pogrješnog i da radi na unapređenju svemira; on je otkrio svoj vječni zakon proroku Zarathuštri u *Gathama*; on je proglasio zakon posljedica i stvarnost života poslije smrti; i on je propisao istinsku sreću (*Ušta*) za ispravne. U našem dobu, vjernici i vjernice, bez obzira gdje se nalaze, nastavljaju prizivati *Ahura Mazdu* kao jedinoga Boga u gathičkoj tradiciji, poniznim, zahvalnim srcem i uzdignutih ruku. Oni nastavljaju moliti putem ispravnih djela *Aše*, dobre mudrosti *Vohua Mane* i ljubavlju i požrtvovnošću *Armaitya*, kako bi im dobrohotni duh *Ahura Mazde* udijelio savršeno blaženstvo *Hurvatata* i božansku moć *Khšatre* da donesu utjehu duši svemira i učini ih besmrtnima.

II.

ZARATHUŠTRINO PROROŠTVO

Načelo otkrivenja

Tako je govorio Ahura Mazda:

«Poznajem samo jednoga - Zarathuštru Spitamu, koji jedini sluša naše pouke.

On će, Premudri, razglasiti naše namjere onima što Ispravnost slijede.

Njemu treba udijeliti blagost riječi.»

(Gathe: Yasna 29-8)

Otkrivenje

Mazdaizam je otkrivena (objavljena) religija. On je Božja poruka, a Zarathuštra je Božji prorok. Ali u mazdaizmu uloga proroka nije bila samo prenošenje poruke. Prorok je bio također preteča i vjesnik koji je prošao kroz neumorno i mučno iskušenje da bi dosegao stanje savršenstva. Zarathuštrino proročansko poslanstvo bio je dvosmjerni proces. On se sastojao od razdoblja njegove teozofske kontemplacije nakon čega je slijedilo Božje otkrivenje. Zarathuštra je sam potakao proces i pokazao se dostojan poslanstva. Njegova svetost, ispravnost i pozitivnost priskrbili su mu povjerenje *Ahura Mazde*, a u svom sveznanju *Ahura Mazda* znao je za Zarathuštrinu volju da objavi i širi njegovu svetu poruku.

Postupak imenovanja proroka jedini je dio Zarathuštrine životne priče koji je dokumentiran u *Gathama*, svetom pismu. To ne treba čuditi. Gathički mazdaizam je protiv svih kultova, uključujući i kult ličnosti. U *Gathama* nema obavijesti o Zarathuštrinoj genealogiji ili bližoj obitelji, osim da je pripadao klanu ili kućanstvu *Spitama*. U svetom se pismu također spominje ime jedne od njegovih kćeri, ne iz razloga srodnosti već zbog toga što je ona bila jedna od prvih pet aktivnih prorokovih

učenika. Međutim, prikaz prorokova obiteljskoga stabla daje se u *Mlađoj Avesti*.

U gathičkom prikazu razaznaju se tri se različite faze prorokove službe. Prva je doba sumnji i očaja mladoga Zarathuštre. Zarathuštra odbacuje opće prihvaćena vjerovanja u božanstva i njihova pretpostavljena područja djelovanja. On poriče učenja *Athravana* i *Magija* o stvarnosti i svrsi života.

Zarathuštra je dijete krjeposnih roditelja i odgojen je u indoiran-skom religijskom okolišu u kojemu vlada panteon božanstava. Još u svojoj mladosti dovodio je u pitanje istinu o bogovima i božicama. Zgražao se nad običajem žrtvovanja životinja i nad uporabom opojnih pića u vjerskim obredima. Nije odobravao sebično svećenstvo i njihovu praksu istjerivanja vruga. Užasavao se nad pohlepom svećenika i nad njihovom iskorištavanjem narodnih predrasuda u svrhu vlastitoga bogaćenja. Još u ranoj mladosti osjetio je temeljnu nedostatnost u društveno-vjerskom ustrojstvu zajednice. Držao je da je ljudska bijeda prirodna posljedica pogrešnih ljudskih činova. On se tada dao na otkrivanje ispravnosti, istine i tajne sreće, putem promatranja, primjene svetoga uma, prakse meditacije i intuitivne spoznaje.

Dragi se korak sastojao u Zarathuštrinom propitivanju o Krajnjoj istini. Njegov je pristup bio intuitivan, racionalan i moralan. U tom su se postupku aktivirali i njegov um i njegova svijest. Zarathuštra je na racionalnoj razini - promatrajući izmjene dana i noći, putanje planeta, slijed godišnjih doba, te složeno ustrojstvo u prirodi i ljudskom svijetu - zaključio da mora postojati u pozadini neka inteligentna sila koja planira i uređuje to opće ustrojstvo. Mislio je da se tako složeni i uređeni poredak ne može slučajno dogoditi niti da ga je mogla stvoriti skupina neovisnih i po hijerarhiji jednakih božanstava. On je rasuđivao u svom svetom umu, *Mani*, da taj nepogrešivi poredak stvaranja mora biti djelo jedne velike i moćne Monade koja je beskonačna i koju ne može odrediti ograničen čovjek. Nadalje je razmatrao stvaranje u njegovoj univerzalnosti kao iskazu Krajnje stvarnosti. Tu Univerzalnu inteligenciju nazvao je *Vahišta Mana* (Uzvišena mudrost), te postulirao da je Uzvišena mudrost autor postanka i da se stvaranje odvija po zakonu *Aše*. Stvoritelja je vizualizirao kao onoga koji posjeduje svetu božansku moć koju je on nazvao *Khšatra*. Nakon što je formulirao *prima facie* koncept Boga putem

Božjih svojstava, Zarathuštra je nastojao spoznati ga putem svoga uma i svoje svijesti. Čeznuo je da vidi autora vječnoga zakona, planera svemira i uzroka postanka. Dubokim promišljanjem je dolazio do zaključka da ograničen čovjek ne može vidjeti i shvatiti Beskonačno osim putem njegovih svojstava; on je shvaćao da Uzvišena mudrost mora biti prvo svojstvo Istinskoga Boga. Odlučio je općiti s Bogom. Osluškujući zov svoje svijesti, *Daene*, shvatio je da je takav dodir moguć jedino na moralnoj razini, razini *Aše* ili ispravnosti. To je shvaćanje zabilježeno u *Gathama*:

*Kada ću Te vidjeti, Aša, Gospodaru istine?
Kada ću, mudar u Ljubavi, ja vidjeti Vohu Manu?
Kada ću ja, slijedeći glas Sraoše,
Broditi stazom prema Moćnom Ahuri?
Da uzmognemo uvijek, proglašavajući Svetu riječ,
Obratiti snagom Jezika one koji su zabludjeli*

(Gathe: Yasna 28-5)

Treća faza bila je djelovanje na razini *Aše* sa svim njezinim moralnim i etičkim posljedicama. Zarathuštra je pomno stupao stazom ispravnosti, prakticirajući nesebičnu ljubav, moralnu snagu i istinu u svim njezinim dimenzijama, u potrazi za dobrim umom i prizivajući Sveti duh.

Zarathuštra se povodio za Božjim svojstvima. Cijeli svoj život je posvetio propovijedanju istine, vođenju svojih bližnjih ljudskih bića i očuvanju prirode. Zarathuštra je, obraćajući se izravno Svetom duhu, općio s Dobrim umom, uspinjao se Stazom istine, vodio Univerzalnu ljubav, postizao Božansku hrabrost, dosegnuo Samoostvarenje i tako postao Savršen i Besmrtn. Vidio je Boga u svom umu, osjećao Boga u svojoj svijesti i najveću radost doživljavao u njegovoj blizini. Svakoga je dana zadobivao veći uvid u prirodu Kranje stvarnosti.

Usporedno s postupkom Zarathuštrinoga propitkivanja Istine, ali na potpuno različitoj razini, Duša postanka, *Geuš Urvan*, žalila se Bogu na širenje nepravde, nasilja, mržnje, neprijateljstva i osвете na zemlji. Ona je optuživala nesklad što pustoši društvo. Zaklinjala je Boga da pomogne. Usrdno ga je molila da očisti zemlju od razornih elemenata. Svjesna cilja postanka, ona je preklinjala Stvoritelja da pošalje jakoga i ispravnoga pojedinca da popravi takvo stanje i da vrati mir, slogu i na-

predak na ovome svijetu. Njezin zahtjev je poduprla Ispravnost pa ga je zato razmotrio Bog.

*Tebi se, o Gospodine, tužila Duša postanka,
«Za koga si me stvorio i tko mi je dao ovaj oblik?
Zavade i bijes, nasilje i samovolja moćnika me tlačje;
Nemam drugog zaštitnika osim tebe,
Pribavi mi, stoga, blagoslov sređenoga,
smirenoga života.*

(Gathe: Yasna29-1)

Nakon što se posavjetovao sa svojim Uzvišenim umom i svojom Ispravnosću o pritužbi Duše postanka, *Ahura Mazda* je objavio svoju volju. Taj prikaz potvrđuje neophodnost da se čovjek posavjetuje sa Svetim umom i Savješću prije nego što se upusti u bilo koji tijek radnje.

Gathe nas obavješćuju da je *Ahura Mazda*, kao odgovor na zahtjev Duše postanka (ili Majke zemlje), imenovao Zarathuštru svojim prorokom i otkrio mu svoju poruku (*Manthra*). Božji je glas prenijela Sraoša, utjelovljena kao učiteljica religije. Zarathuštra je čuo Božji glas putem svojih ušiju uma. Metafore koje se rabe su lijepe i zanimljive. Sve se to događalo u apstraktnom i duhovnom okruženju u kojemu nije bilo nikakvoga fizičkoga kretanja.

Kada je Zarathuštra primio poruku, on se svečano obvezao «da će podučavati ono što su mu otkrile same riječi Najsvetijega, slavopojke sadržane u *Gathama*.»

Prikaz proročanskoga poslanstva zabilježen u *Gathama* racionalan je i istodobno okultan. On utjelovljuje temelje dobre religije. U tom se procesu prožimaju razum i intuicija, um i svijest se sjedinjuju, a sve moralne snage su na djelu da Riječi istine otkriju proroku.

Gathe

Gathe su Božja učenja u milozvučnim slavopojkama, *Manthrama*. *Gathe* znače svete slavopojke a *Manthre* znače ono što pobuđuje na promišljanje. One sadrže pravila za najbolji život i Božji su vječni zakon. Njihova je svrha uklanjanje nejednakosti i nepravde. One vode

prema razvoju i napretku svijeta. *Gathe* ilustriraju punoću savršenstva, luminoznost (prosvjetljenje) božanske Mudrosti, sreću vjere u Istinu i posljedični blagoslov Dobrote. To djelo prikazuje postupak uspostave božanske Suverenosti, *Khshatre*, na zemlji.

Gathe su racionalne, praktične i univerzalne.

Prvo, *Gathe* su racionalne. Sveti razum je stalna nit koja se provlači kroz *Gathe*. Uzvišeni um (ili Mudrost) je prva spomenuta odlika Boga. *Ahura Mazda* zamislio je svemir u svome Uzvišenome umu. Posavjetovao se sa svojim umom i ispravnošću prije negoli je izabrao Zarathuštru za proroka. Zarathuštra je spoznao Boga u svome dobrome umu. Čovjekovu osobnost uvelike čini božanska moć njegova uma. Prorok poziva svoju publiku da počuje njegove propovijedi i procijene ih svojim dobrim umovima i rasuđivanjem. On ustrajava na potrebi da slušatelji racionalno načine svoj izbor. *Gathe* također govore o *Khratuu*, naslijeđenoj inteligenciji, i *Chistiju*, stečenom znanju, naglašavajući tako važnost učenja.

Drugo, *Gathe* su praktične. One poučavaju ljude da vode aktivan život na temelju dobrih misli, dobrih riječi i dobrih djela za sreću svih i za napredak i obnovu svijeta. Pravila moralnosti čine glavni dio *Gatha*. Ona usmjeravaju čovjekov način života na najjednostavniji i najpraktičniji način, tako da se *Gathe* manje bave teološkim zakučastostima a više značenjem pravoga i krivoga i oblikovanjem moralnoga prosuđivanja. *Gathe* su otkrivene da bi vodile čovjeka putem moralne Mudrosti, da bi unaprijedile svijet putem jedinstva i čovječnih činova i da bi dokinule bijedu i poniženje čovjeka. *Gathe* su prvi ekološki zakon. Čovjek kao suradnik Boga mora poštovati svetost prirode i raditi na njezinom očuvanju i održavanju. Gesla dobrih misli, *Humata*; dobre riječi, *Hukhta*; i dobra djela, *Huvaršta* najrazumljivija su ikada izrečena praktična pravila ponašanja.

Gathe su univerzalne. Njihova poruka sadrži najviše istine za cijelo čovječanstvo. Zarathuštra propovijeda za svakoga bez obzira na rasu, boju kože ili spol. Njegova svrha je univerzalno uzdizanje istine, promicanje ljubavi, usklađivanje uma i srca, samoostvarenje čovjeka, postignuće sreće, *Ušta*.

Univerzalnost te religije ogleda se u tome što se Zarathuštra obraća cijelom čovječanstvu bez ikakvih etničkih, rasnih ili drugih razlika. On

govori za sve koji su došli izbliza i izdaleka da slušaju kako propovijeda. On objavljuje da je došao preobratiti sve na novu vjeru; ipak, on cijelom čovječanstvu obećava blaženstvo dobrih djela. Ispravnost je Zarathuštri bila istovjetna s mazdaizmom. Ispravnost i vrlina su neophodne, a tko god bude krjepostan, *Ašu*, uživat će u euforiji koju obećavaju *Gathe*. Društveni, prije negoli teološki obziri, objašnjavaju današnju nevoljkost zarathuštranskih vjernika da prime u svoje krilo one koji nisu rođeni zarathuštrani. U Iranu, muslimani ne mogu prihvatiti zarathuštranizam, jer bi bili izloženi smrtnoj kazni. Islamsko društvo je zatvoreno društvo; svatko se može pridružiti, ali nitko ne može otići. U Indiji, Parsi koji su se doselili u Indiju u devetom stoljeću obećali su vladaru Gujrata da se neće miješati u hinduska vjerovanja. Svoje su obećanje održali. U moderno doba navode se društvenoekonmski obziri i pitanje preživljenja kao dodatni razlozi za ne-preobraćanje. Cijelo pitanje prihvaćanja onih koji nisu rođeni zarathuštrani u tu vjeru pretvorilo se u usijani i štetan prije-por koje će na kraju riješiti zahtjevi modernosti i pokretljivost.

U zarathuštranizmu vrlina znači pravdu. Vrlina ne označuje slijepo izvršavanje onoga što je naređeno i ustezanje od onoga što je zabranjeno; ona označuje da čovjekova djela činjenja i propusta moraju za ishod imati pravdu. U tom kontekstu naše namjere i rezultati naših radnji dobivaju važnost.¹⁵ Prorok proglašava da on poučava ono što je naučio od *Ahura Mazde* i da poučava sve one koji slušaju riječi Istine i uživaju u sretnom životu.

*Ono što si Ti otkrio u Tvojim unutarnjoj vatri,
Blaženstvo kroz Ašu svima nama obećao,
Božanski zakon za tankočutnu dušu
Sve to, O Mazda, objasni nam jasno,
U riječima nadahnuća iz Tvojih usta,
Kako bi nam pomogao da preobratimo sve žive ljude.*

(Gathe: Yasna31-3)

U traženju obraćenika, ne smije se uporabiti nikakva prisila, nikakva prijetnja i nikakva sila. Nikakav materijalni motiv - bogatstvo, brak ili druge svjetovne stvari - ne smiju utjecati na nečiju odluku da prihvati vjeru. U svjetlu zahtjeva vjere onako kako su oni objašnjeni u

Gathama, bilo bi točno kazati da je mazdaizam pitanje prihvaćanja a ne preobraćanja.

Zarathuštra je bio iznimno mudra i sveta osoba. Bog mu je dao, prema *Gathama*, dar govora kako bi mogao preobratiti ljude jezikom a ne mačem.

Briga za dostojanstvo čovjeka u *Gathama*, i kao pojedinca i kao člana društva; za ravnopravnost muškarca i žene, i, doista, svih ljudskih bića, u istinu zapanjuje. Nadmoć jednoga pojedinca nad drugim isključivo ovisi o njegovoj ispravnosti. *Gathe* dijele ljude u dvije skupine, *Ašvan*, ispravne i *Dregvant*, zločeste. Nije dovoljno biti zarathuštranin samo po nazivu, pukom izjavom o vjeri. Kriterij je djelo a ne riječ.

Zarathuštra žudi za bratstvom *Ašvana*, *Maghom*, koje će razveseliti svijest muškaraca i žena zarathuštranske vjere. On naglašava da *Ahura Mazda* daje blagoslov svim ispravnim dušama koje surađuju s *Ahura Mazdom* u uspostavi *Khshatre* na zemlji. Gathičko načelo bratstva ljudi pruža dodatno svjedočanstvo o univerzalnosti vjere.

Gathe nisu knjiga probitačnosti, a uputstva u njima nisu za konkretne okolnosti u konkretnim vremenskim razdobljima. Načela sadržana u *Gathama* opće su prirode. Ona se mogu primijeniti na sve pojedince u svim dobima i na svim mjestima, bez obzira na nebitne vanjske razlike. Čak je i prorok podvrgnut istim pravilima. Božji čin stvaranja događa se po istom zakonu, koji je Božja volja. Naglašavajući to, možemo ustvrditi da potoji jedan zakon - Božji zakon - kojemu se jednako podvrgavaju Bog i ljudska bića. U *Gathama* nepogrješivo prevladava zakon *Aše*. Prema tom zakonu, ispravnost i zloća, istina i laž nikada se ne mogu pomiriti i među njima nije dopušten nikakav kompromis. Prema tome, koncept «bijeje laži» ili «laži probitačnosti») je pogrješan. Dobrota i zlo su tuđi jedan drugome pa «miroljubiva koegzistencija») među njima nije prihvatljiva. Taj jasan i nedvosmislen pristup iskazuje se u jedinstvenoj dosljednosti u cijelim *Gathama*. S obzirom na prevlast zakona *Aše*, koji označuje napredak, s jedne strane, te na djelovanje *Spenta Mainyua*, koji znači uvećavanje i razvoj, s druge strane, nema sukoba između gathičkih načela i modernosti, sve dok modernost ne prekrši načela zarathuštranske moralnosti. Dinamizam gathičkih pravila odgovara na pitanja koja postavljaju promjenjiva vremena. Dva zakona razvoja i napretka, kao pratitelja zakona jedinstva i stvaranja, jamče željeni sklad.

Zarathuštra

Pored prikaza Zarathuštrinoga postavljanja za proroka, *Gathe* daju imena sedam prvih prorokovih učenika. Dvoje su s prorokom slučajno povezani krvnim srodstvom. *Maidyoimaongha*, prvi učenik, bio je prorokov bratić, a *Pouruchista* je bila njegova kći. *Frašaoštra* i *Jamaspa*, dva brata iz klana Hvoga, *Fryana*, iz turanske etničke skupine, *Kay Vištaspa*, i njegova kraljevska pratilja, *Hutaosa*, su ostali prvi učenici spomenuti u *Gathama*. *Gathe* sadrže određene upute proroka svojim učenicima o tome kako trebaju živjeti, propovijedati i biti primjer drugima. Zarathuštrina propovijed povodom vjenčanja njegove kćeri za Frašaoštra važan je dokument o ravnopravnosti spolova. Žene se u *Gathama* uvijek tretiraju jednako kao i muškarci.

U uvodu ove knjige dali smo objašnjenje za ispuštanje prorokove genealogije u *Gathama*. Međutim, *Mlađa Avesta* daje imena njegovih roditelja: *Pourušaspa* (njegov otac) i *Dughdhova* (njegova majka). Spominje se da su oboje pripadali vrlo cijenjenim obiteljima, poznatima po svojoj pobožnosti.

Mlađa Avesta također nas obavješćuje da je mladi Zarathuštra do dobi od petnaest godina naučio sve što je mogao o tajnama stvaranja i stvarnostima života od mudraca svoga doba. Međutim, njegov ljubopitljivi um nije bio zadovoljan, a njegova božanska inteligencija nije poznavala granica. Stoga se okrenuo meditaciji i samopropitkivanju. Težio je prema samoostvarenju i shvaćanju uloge čovjeka u stvaranju. Krjeposni Zarathuštra je petnaest godina hodao stazom istine i nastavio svoju meditaciju, savjetujući se s Dobrim umom, Savješću i Svetom ljubavi. Primio je svoje poslanstvo u dobi od trideset godina. Tijekom prvih dvanaest godina njegove službe, proroka su stalno napadali u njegovom rodnom gradu Chaychastu. Iritirao ga je drski prkos vladajućih prinčeva i svećenika, ali nije se pokolebao. Bio je odlučan u svom poslanstvu, čvrst u svom stajalištu i uvjeren u krajnju pobjedu Istine. Prikaz epizode iz prorokova života daje se u *Gathama*. U jednom trenutku prorok se žalio da su mu lažljivi vladari prijetili i odvojili njegove sljedbenike od njega. Onda je zapitao *Ahuru* u koju se zemlju treba preseliti.

U koju zemlju da krenem? *Kamo da zakoračim?*
Od pouzdanih učenika i od prijatelja,
Drže me odvojena i daleko:
Nijedan mi suradnik ne donosi radosti,
A svi vladari drže se neistine;
Kako ću ja onda udovoljiti Ahura Mazdi?

(Gathe: Yasna 46-1)

Zarathuštra je u dobi od četrdesetidvije godine, zajedno s nekoliko svojih učenika, napustio rodni grad i odselio u Bactriju u istočnom Iranu. Nastavljajući s obraćenjima, prorok se opet suočio sa sebičnim interesima društvenih nametnika koji su ljubomorno i izazovno pokušavali zadržati svoje povlaštene položaje u tom društvu. Vijest o novome proroku došla je do Kavija Vištaspe, lokalnoga kralja Balha, koji je pozvao Zarathuštra u svoju palaču da mu objasni njegova vjerovanja. On je također pozvao svoje visoke svećenike da budu nazočni i da iznose svoja stajališta na temelju njihove tradicionalne vjere. Osvjedočivši se o snazi Zarathuštirnoga predstavljanja nove vjere i razumnosti njegovih doktrina, Vištaspa je predbacio tradicionalnim svećenicima njihovo neprijateljstvo prema proroku i sam je usvojio novu religiju, usprkos suprotnih savjeta svojih dvorjana. Taj događaj bio je prijelomna točka u povijesti nove religije. Istodobno je došlo do novoga vala suprotstavljanja koji su pokrenuli tradicionalni svećenici i vladajući prinčevi. Prorok u *Oathama* predbacuje prinčevima i svećenicima koji pokušavaju svojim zlim činovima držati čovječanstvo u jarmu.

Kada će moji prijatelji stići da šire Tvoju vjeru?
Kada će se rastopiti ta pokvarena smjesa laži,
Kojom Svećenici očaravaju svoje lakovjernike,
Kojom zločesti Vladari imaju vlast
Nad imanjima i izvršavaju svoje zle namjere!

(Gathe: Yasna 48-10)

Bez obzira na strahovite poteškoće, Zarathuštra se svečano obvezuje da će nastaviti propovijedati istinu. On drži da je rad na nečijem idealu najbolja nagrada i sreća.

*Tvoju ću Poruku, Mazda, svakako propovijedati,
jer ovo treba prenijeti mudrima,
da zla sudba čeka one koji su lažni,
dok će nad Istinoljubivima zasjati Božansko svjetlo;
Da će jedino sretan i mudar biti onaj,
Koji mudrome izloži Tvoju Svetu riječ.*

(Gathe: Yasna 50-8)

Mlađa Avesta izvješćuje nas da je Zarathuštra vjenčao djevojku po imenu *Hvovi* koja je postala njegova prva ženska učenica. Tri njihova potomka bila su dječaci, a tri djevojčice. *Mlađa Avesta* navodi imena djece s imenima četrdesetjednoga prorokova učenika.

Turbaratur, neprijatelj nove vjere, ubio je proroka u dobi od sedamdesetsedam godina dok je on propovijedao u oratoriju u Bactriji (Balhu). Tako se njegovo mučeništvo dogodilo četrdesetsedam godina nakon otkrivenja i u doba kada je mazdaizam već bio čvrsto utemeljen.

Osobnost proroka

Iz sadržaja *Gatha* može se sasvim dobro razaznati da je Zarathuštra bio prirodan čovjek. Bio je iznimno mudra i ispravna osoba. Bio je *Ašvanu* - onaj koji je dostigao vrhunac samoostvarenja, savršenstva i besmrtnosti. Nikada nije za sebe tvrdio da ima nadnaravnu moć ili takve odlike. Bio je smrtni čovjek, *Maretan*, koji je dosegao besmrtnost kada ga je Bog imenovao prorokom. To se također odražava u *Gaihama*, gdje Duša postanka usrdno moli Boga da imenuje nekoga među krjeposnim živim smrtnicima, *Maravat*, kao spasitelja. *Aša* podupire taj zahtjev. I Duša postanka i *Aša* drže da takav spasitelj treba biti najjači među smrtnicima.

*Aša, Gospodin, koji spaja sav Život u jedno,
koji ne mrzi nijedno živo biće, odgovorio je:
"Od onih ispod mene nije mi nijedan poznat,
koji bi neistinu suprotstavio Istini;
On mora biti najjači od smrtnika,
Na čiji se zov moramo brzo odazvati."*

(Gathe: Yasna 29-3)

Zapanjena postavljanjem Zarathuštre za proroka, Duša postanka uzviknula je da Zarathuštra ne posjeduje nikakvu svjetovnu moć. Ona je očekivala princa jake ruke i s vojskom koji bi bio izabran na taj položaj. Bog je prešutno izvijestio Dušu postanka da je za takvo poslanstvo potrebna duhovna a ne svjetovna snaga. Trenutačno požalivši zbog svoje drskosti, Duša postanka priznala je da Bog najbolje zna, i od Boga zatražila da novoimenovanome proroku dade mentalnu snagu i duhovnu moć kako bi obavljao svoje poslanstvo. Nakon toga Bog mu je podario i dar uvjerljivoga govora. Prorok je bio karizmatična osoba koja je posjedovala inteligenciju, moć uvjeravanja i rječitost. Tako je Zarathuštra postao utjelovljenje savršenstva na ovome svijetu a ne, kao što su tvrdili pretjerano gorljivi teozofi, jedan Amešaspad.

Znakovito je da sam *Ahura Mazda* proroka naziva Zarathuštra, što znači Zlatno svjetlo. Ime Zarathuštra sastoji se od *Zaratha*, što znači zlatan, i *Ushtra* što znači svjetlo. Prema jednom mišljenju, ime koje je prorok dobio pri rođenju bilo je *Spitma*, prema klanu ili kući kojoj je pripadao njegov otac, dok je Zarathuštra bilo ime koje je dobio nakon svoga prosvjetljenja. Slično su ime, Buddha, dali budistički sljedbenici Siddartha Guatame. Prema suprotnom stajalištu, *Zarath* znači žut ili star, a *Uštra* znači deva, dok dvije riječi zajedno znače vlasnik žute ili stare deve.

Uzimajući u obzir gornji opis prorokove osobe, ne bismo trebali doslovce shvatiti čuda koja mu se pripisuju u *Mlađoj Avesti*. Ne bi im se smjelo dopustiti da umrljaju istinsku osobnost velikog proroka. Zarathuštra je bio prirodan čovjek, mudrac, učitelj, filozof i prorok i kao takvoga ga se treba sjećati i poštovati. Nema tajne u osobi proroka. Zarathuštra nije u *Gathama* opisan kao božanstvo. On je bio vjesnik nove religije a ne samo reformator - što treba uvijek naglasiti. Vjerovao je u Stvoritelja kao izvora sve dobrote, u stvaranje kao čin velikodušnosti i u čovjeka kao pokretača razvoja i napretka. Držao je da je postanak dobar i svet, a zlo izopačenje. Mislio je da je zlo proizvod ljudske zloće. Izjavio je da je moralni dualizam neophodan za ostvarenje čovjekove slobode izbora, te priznao inherentnu polarnost između istine i laži. Proglasio je nepomirljivost Dobra i Zla. Preporučio je stalnu borbu protiv zloće. Propovijedao je život nade, pun djelatnosti i užitka. Obećao je duhovni život nakon fizičke smrti. Osudio je tradicionalne žrtveničke

rituale ubijanja vola i ispijanja opojnoga pića iz biljke Homa. To su bila naučavanja koja su Zarathuštru učinila besmrtnim.

Predzarathuštranska era bila je poznata po raširenom animizmu i raznim oblicima štovanja prirode. Osobito je bio važan kult sunca. U tom sustavu, Athravani su se prvenstveno zalagali za pravilno slavljenje rituala koji su postajali sve veći trošak i teret za stanovništvo. Zarathuštra se zalagao da se ljudi pridržavaju bitnih osobina vjere umjesto opsesije izvanjskim obredima pročišćenja i liturgijom. On je zagovarao izravan i osoban dodir s Bogom putem mudrosti, smrtnosti i ljubavi, a ne posredan i bezličan odnos putem svećeničkih posrednika; nesebično zalaganje za napredak čovječanstva a ne predstave koje će se svidjeti prinčevima i svećenicima. Sličan narodni pokret uslijedio je kasnije protiv brahmana, svećeničke klase u Indiji. On je imao za ishod pojavu jainizma i budizma. Nove ideje koje je propovijedao Zarathuštra obraćale su se jednako intelektualnoj eliti i pobožnim masama.

Zanimljiv je odnos Zarathuštre prema svećenstvu. U *Gathama*, Zarathuštra sebe naziva *Zaota*, svećenik. Stoga bismo očekivali da će *Gathe* posebno spomenuti svećeničke klase Athravana i Magija. Sasvim suprotno, prorok ih potpuno zanemaruje. Međutim, u *Gathama od Sedam poglavlja* i u *Mladoj Avesti*, izraz Athravan, svećenik vatre iz indoiranske ere, ponovno se spominje. Ispuštanje Athravana u *Gathama* ne može biti slučajno. Ili prorok nije želio da se nastave njihove tradicionalne dužnosti ili nije želio Athravane kao posebnu svećeničku klasu koja obavlja vjerske funkcije. Sasvim je drugačije s Magijima, svećeničkom kalsom u zapadnom Iranu, koja se mnogo godina suprotstavljala Zarathuštri i njegovom poslansvtu. Riječ *Karapan* vjerojatno se odnosi na njih. Riječ *maga*, u značenju «veliki» uporabljena je u *Gathama od Sedam poglavlja* u generičkom smislu i to samo jednom. Iako *Mlada Avesta* obiluje ritualima, ne možemo držati slučajnom činjenicu da se liturgija ne spominje u *Gathama*. U potrazi za objašnjenjem, zapažamo da Zarathuštra u *Gathama* predbacuje Karapanima njihovu složenu i tegobnu liturgiju. Prorok štuje Boga samo jednostavnim ritualima iz dignutih ruku», «dubokim i iskrenim poštovanjem» i «dobrom mišlju, dobrom riječi i dobrim djelom.» Te primjedbe ne možemo olako shvatiti. Zaključak je da Zarathuštra nastoji prenijeti ideju kako dužnost mazdaista ne prestaje izvođenjem određenih rituala i mehaničkim mrmljanjem

molitvi. Važno je djelo a ne riječ, namjera a ne spontanost, iskrenost a ne pretvaranje. Iskreno uvjerenje istaknuto je obilježje mazdaizma,

Ritualni koje danas izvode zarathuštrani uključuju je liturgija koju su Magi uveli u *Mlađu Avestu*. Ovdje bih mogao dodati osobnu bilješku o pozitivnom učinku tih rituala. Ritualni koji pomažu mentalnoj koncentraciji opravdani su; izvan toga oni su nepotrebni.

Nadnevak i mjesto rođenja Zarathuštre

U odsutnosti točne obavijesti u *Avesti* o nadnevku i mjestu rođenja proroka Zarathuštre, moramo se osloniti na tekstove povjesničara.

Treba naglasiti nekoliko stvari. Prvo, narod istočnoga Irana, gdje je Zarathuštra propovijedao svoju religiju, nije imao kronološko bilježenje počevši od određenoga datuma kao osnove. Drugo, genealogija proroka nije spomenuta u *Gathama*. Treće, dokazi o tome su prijeporni. Grci koji su pisali o Zarathuštri bili su vremenski daleko udaljeni od njega; Sasanidi su željeli da se uspostava njihove dinastije podudara sa zlatnim dobom u pretpostavljenom zarathuštraskom povijesnom obrascu. Stoga nam starost religije i manipulacija s vremenom djelovanja proroka iz političkih razloga može pribaviti objašnjenje za razlike u mišljenju.

Grčki klasični pisci, koji citiraju istaknute povijesne osobe poput Aristotela, Hermodorusa i Ksanta (peto stoljeće prije Krista), datiruju proroka Šest tisuća godina prije Krista. Iranski pisci iz sasanidskoga doba, u pokušaju da se rođenje Zarathuštre poklapa s pisanom poviješću i da se njegovo tisućljeće poklapa s utemeljenjem sasanidske vladavine, datirali su ga mnogo kasnije u sedmo stoljeće prije Krista. Tako su oni poistovjetili Vištasp, tijekom čije vladavine je živio Zarathuštra, s Hištaspesom, Darijevim ocem, ahemenidskim kraljem. Jedan od tih datuma, sedmo tisućljeće prije Krista drži se klasičnim, a drugi, sedmo stoljeće prije Krista, tradicionalnim.

Još je 500. godine A.D. Agatija, grčki povjerenik koji je bio suvremenik s pahlavi piscima sasanidskoga razdoblja, pisao: «Ne možemo utvrditi vrijeme kada je Zarathuštra bio u naponu snage i kada je dao svoje zakone. Perzijanci danas jednostavno kažu da je živio u doba Hystaspesa, ali to je vrlo dvojbeno i ne možemo razriješiti dvojbu je li taj Hystaspes

bio Darijev otac ili neki drugi Hystaspes.» Zatim nastavlja: «Bez obzira u koje je doba živio, on je svakako bio njihov prorok.... Nakon što je promijenio stari oblik štovanja, uveo je višestruke i čudne doktrine.» Premda je u tim izjavama Agatija bio politički motiviran i želio osuditi zarathuštranizam i perzijske sljedbenike te religije, njegova dvojba glede vremenskog situiranja proroka označuje da tradicionalan nadnevak nije čak ni onda uživao konsensus znanstvenika.

Povijest čovječanstva pokazuje da se metalurgija razvila još 7.000 godina prije Krista i da je u zapadnoj Aziji željezno doba počelo nešto prije 1.000. godine prije Krista. Željezo se ne spominje u *Gathama*, ali se spominje metal ili bronca, *Ayah*. Može li se pojava te riječi, na temelju rekonstrukcije materijalne kulture, uzeti kao oznaka da se zarathuštranizam širio neko vrijeme u brončanom dobu, to jest, prije 1.000. godine prije Krista? *Rig Veda* se datira u osamnaesto stoljeće prije Krista. Rekonstruirajući književnu kulturu i religijska vjerovanja, te imajući na umu da su neka obilježja gathičkoga jezika arhaičnija od odgovarajućih obilježja vedskoga sanskrta, mogli bismo datirati rođenje zarathuštranizma oko tog doba. Suvremeni zarathuštrani podijeljeni su oko toga pitanja. Odbacujući klasičnu grčku kronologiju, oni su predložili datume koji se protežu od sedmoga do jedanaestoga, četrnaestoga, petanestoga pa sve do sedamnaestoga i osamanestoga stoljeća prije Krista. Nedavno su otkriveni ostaci zarathuštranskoga hrama u Uzbekistanu, u Aziji, i sovjetski arheolozi su ih datirali da su iz razdoblja od 2.000 godina prije Krista. Najranije spominjanje zarathuštranizma u drugim svetim knjigama je u Starom zavjetu, a prvi povijesni prikaz o proroku dao je Herodot.

Rodno mjesto Zarathuštre, prema *Avesti*, je na obalama rijeke Dareja u Airyana Vaejahu. Zavičaj Airyana Vaejah ne može se točno odrediti na zemljopisnoj karti. Kad bi taj naziv označavao zemlju u kojoj su se govorili iranski jezici i prevladavala iranska kultura, na sadašnjoj karti svijeta to bi bilo područje koje pokriva dijelove Transkavkazije, središnje Azije, sjeverozapadne Indije, Mezopotamije i Irana. Neki spominju Azerbejdžan i mjesto Ragha (Rey) kao prorokovo rodno mjesto. On je svoju religiju propovijedao u Balhu i govori se da je ubijen u Balhu. Gathički jezik pripada jezicima istočnoga Irana. Dareja se danas

prepoznaje kao Araxes (Seyhoon u Perziji) u Transoksianiji;* a rodno mjesto proroka smješta se blizu sjeverozapadne granice Medije.

Neki znanstvenici drže da je grad Raghā (danas Rey blizu Teherana) bio prorokovo rodno mjesto; a drugi pretpostavljaju da je to bilo «sjedište prorokove službe u kojemu je on bio i duhovni i svjetovni vođa» - što je tvrdnja koja se ne može dokazati, osobito u svjetlu tradicionalnoga grada njegova mučeništva, Balha.

Proroci prije i poslije Zarathuštre

Gathe ne spominju ime nijednoga proroka prije ili poslije Zarathuštre. Prema svetim knjigama, mazdaizam koji je otkriven Zarathuštri najbolja je religija i idealan način života.

Međutim, *Mlađa Avesta* spominje imena dviju osoba u polu-prorokom statusu, a to su Gaya Maretan i Yima. Gaya Maretan, primordijalni čovjek, pojavljuje se kao prvi smrtnik koji je čuo božanske postavke vjere. On je bio prvi vladar Irana i praslika čovjeka. Druga osoba je Yima - Yama na vedskom - koji je također bio kralj Irana i praslika dobrog vladara. Njegova je vladavina bila povezana s pravdom, izobiljem i mirom. Bog ga je upozorio da dolaze tri uzastopne hladne zime koje će uništiti sve živo na zemlji. Yima je sagradio špilju, *vera*, u koju je stavio sjeme raznih biljaka, sve vrste stoke i najbolja ljudska bića. Po iranskoj mitologiji, Yima se također uspeo u duhovni svijet i vratio na zemlju. U jednom je trenutku Bog želio da Yima bude prorok i da širi Božju poruku. Shvaćajući važnost i poteškoće takvoga poslanstva, Yima je izjavio da nije sposoban i da nema dovoljno samopouzdanja da bi prihvatio tako visoko poslanstvo. Pred kraj svoje vladavine, Yima je postao tašt i tvrdio da ima božansku moć. Zbog toga mu je Bog skinuo milost, te je Yima izgubio kraljevsku vlast. U *Gathama* se Yimu kudi kao grješnika zato što je dopustio klanje volova za užitak čovjeka.

* Napomena urednika: Araxes je u Transkavkaziji, području Medije, a ne u Transoksianiji, gdje se nalazi rijeka Syr Darya.

Mlađa Avesta spominje i ime Haošangha, nasljednika Gaya Maretana, kao prvoga zakonodavca i utemeljitelja dinastije Para-Dhata. Para-Dhata znači iskonski zakon božanskog karaktera. Iz svega spomenutoga možemo zaključiti da su prije Zarathuštre postojali pojedinci koji su imali viziju, bili nadahnuti božanskim, i povremeno donosili zakone, ali Zarathuštra je bio prva osoba koja je primila proročansko poslanstvo u punom značenju te riječi. Zarathuštra je prvi primio poruku i dobio nalog da je propovijeda.

Kada *Gathe* izjavljuju da je mazdaizam najbolja religija za sva vremena, ne misli se na druge proroke osim Zarathuštre. Međutim, one govore o *Saošyant*. U obliku *Sošyos*, *Saošyant* se ponovno pojavljuje u *Mlađoj Avesti* kao izabrani spasitelj. Znanstvenici rabe naziv *Saosyant* da bi označili *Mesiju* ili *Mahdija* u abrahamskim religijama. Tko je *Saošyant*?

U *Gathama* se *Saošyant* spominje i u jednini i u množini, iako uvijek u generičkom smislu, označavajući pobožne ljude koji rade na poboljšanju svijeta. Tako se svi vrlo krjeposni ljudi kao što su Gaya Maretan, Yima, prije prokletstva, Haošangha, Zarathuštra i tisuće drugih mogu smatrati *Saošyant*. U *Mlađoj Avesti* stanje se promijenilo pa se izraz *Sošyo*, pahlavski prijevod riječi *Saošyant*, rabi za tri konkretne osobe koje će doći i pomoći ili dovršiti uspostavu božanskoga kraljevstva na zemlji. Svi *Sošyoi* bit će Zarathuštrini čudesno rođeni sinovi. Oni će nastati od Zarathuštrina sjemena, putem nadnaravne oplodnje triju djevojaka u tri uha. Oni nisu novi proroci i ne propovijedaju nove religije. Oni primjenjuju zakon koji je Zarathuštri već otkriven. *Gathe* ostaju jedini božanski zakonik.

Gathe predstavljaju postanak s Bogom u središtu, ljudsku zajednicu s Istinom u sredini i dinamizam u svemiru temeljen na poretku u kojemu je Bog uzvišeni izvor ontološkoga i aksiološkoga savršenstva. Zarathuštrin Bog predstavlja svu pozitivnost, konstruktivnost i dobrotu. On poriče svu negativnost, razornost i zlo. *Gathe* se ističu po svojim aforizmima; one ne govore o detaljima. Zakon *Aše* brine se o detaljima, a medij *Spenta Mainyu* pazi da religijska pravila odgovaraju potrebama promjenjivoga društva. Sva ta načela u *Gathama* čine mazdaizam naprednim i omogućuju zarathuštranima da udovolje zahtjevima vremena ne

utičući se nikakvom drugom načinu života ili religiji. Zarathuštranski vjernici vjeruju u oživljavanje, a ne u obnovu mazdaizma.

Mazdaizam je velika baština koju je Zarathuštra ostavio čovječanstvu. Nakon nekoliko tisućljeća on je još uvijek živa vjera, a zarathuštrani ga posvuda ljubomorno štite od vanjskih upletanja s nadom da će ga vjerno prenijeti potomstvu. Oni vjeruju u vječni život za one koji djeluju u okviru *Aše* za napredak čovječanstva i razvoj svijeta. To je volja *Ahura Mazde* otkrivena putem proroka.

*Onaj tko putem Aše u potpunosti postiže
Obnovu našega života na Zemlji,
Što je Zarathuštrina zadaća, Ahurina Volja,
On dobiva Vječni život za nagradu,
On će naslijediti sve Zemaljske nagrade;
Mazda, Najmudriji to mi je otkrio.*

(Gathe:Yasna 46-19)

Da zaključimo, Zarathuštra je bio ispravan smrtan čovjek koji je imenovan prorokom. On je propovijedao novu religiju, mazdaizam, koju mu je otkrio *Ahura Mazda* u svetoj knjizi *Gathama*. Njegovo postavljenje za proroka proisteklo je isto tako iz njegove ispravnosti, božanske mudrosti i ljubavi prema Istini kao i iz dobrohotnoga izbora *Ahura Mazde*. *Ahura Mazdina* poruka otkrivena Zarathuštri nalazi se u *Gathama*, koje se racionalne, praktične i univerzalne. *Gathe* su duhovni i prirodni zakon za vječna vremena. One sadrže molitve i moralni i građanski zakonik za ponašanje čovječanstva. Zarathuštrani, gdje god žive, moraju se pridržavati postavki moralnoga ponašanja onako kako su zabilježene u *Gathama* i pridružiti se svome proroku u zavjetu da se uzdaju u *Ahura Mazdu* i da pomoću posvećenih djela, posvećenih riječi i posvećenih molitvi izrečenih u njegovo ime, zadobiju svetu mudrost (*Vohu Mana*), ispravnost-s-pravdom (*Aša*), moralnu snagu (*Khšatra*), da služe drugima s mirom i ljubavlju (*Armaity*), postignu samoostvarenje i savršenstvo (*Hurvatat*); i konačno dosegnu besmrtnost (*Ameratai*) i trajnu sreću (*Ušta*) u jedinstvu s Vječnom stvarnošću - Biti Dobrote.

III.

AŠA

Načelo Vječnoga zakona i Pravde - Božja volja

*Mazda, gdje su privrženici koju znaju
Za čovjeka Vohu? Unepirilici i nevolji,
To znanje njihovoga Božanskoga nasljeđa
Donosi Slobodu njihovom intelektu i umu;
Nikoga osim Tebe nećemo nikada priznavati:
Jer nas štitiš prema Vječnom zakonu.*

(Gathe: Yasna 34-7)

Povijest

Aša označava zakon, ispravnost i pravdu. Biti pravedan znači činiti ispravnu stvar, a nijedan čin ne može biti ispravan ako se ne poklapa sa zakonom *Aše*. Zakon *Aše* zahtijeva nesebičnu službu s ljubavlju i privrženosti prema očuvanju, razvoju i obnavljanju svijeta.

Aša je drugo svojstvo - pored Dobroga uma (*Vohu Mana*) - a ipak najčešće spominjano svojstvo Boga u *Gathama*. To je sam temelj mazdaizma. Istina i Dobar um blisko su povezani. Možda je Dobar um aktivniji «kao sredstvo pomoću kojega Bog najviše voli otkriti Samoga Sebe.» Znanstvenici govore o Bogu, Dobrom umu i Istini kao «božanskom Trojstvu.» U hrvatskom ne postoji točan pandan riječi *Aša*.

Aša označava vječni, nepromjenjivi i uzročni zakon koji vlada svemirom. To je božanski zakon koji upravlja kako duhovnim tako i materijalnim svijetom. U zarathuštranizmu prirodni i božanski zakoni su isti. *Aša* također označava idealni moralni, društveni i prirodni poredak koje treba prevladati u svijetu.

Ahura Mazda je svijet zamislio u svom umu (*Vohu Mana*), oblikovao ga u svojoj svijesti (*Daena*), koja se očituje kroz njegovu stvaralačku snagu (*Spenta Mainyu*) i pokreće u skladu s vječnim zako-

nom (*Aša*). Bog je *Aša* i *Aša* predstavlja Božju volju. *Gathe* kažu da *Aša* ima istu volju kao i *Ahura Mazda*.

Postojanje vječnoga zakona i poretka u ovom ili onom obliku duboko je ukorijenjeno u indoiranskoj kulturi. *Ašu* možemo pronaći i u predzarathuštranskoj eri. U staroperzijskim natpisima ona je *Arta* Njezina vedska istoznačnica je *Rta*. *Ahura Mazda* povjerio je svom najvjernijem suradniku, *Zarathuštri*, vječni zakon *Aše* i naložio mu da ga preda čovječanstvu. *Zarathuštra* je i prije otkrivenja djelovao sukladno *Aši* pa ga možemo držati utjelovljenjem *Aše* na ovome svijetu.

U istočnim religijskim tradicijama, postoji jedan drugi koncept koji se odnosi na «etički i društveni zakon» i koji se naziva *dharma* (sanskrt) u hinduizmu i *Dhamma* (pali) u budizmu. *Dharma* potječe iz riječi *dhr*, što znači «podupiranje.» *Dharma* je moralni i društveni temelj hinduizma i budizma, kao što je *Aša* božanski i prirodni temelj mazdaizma. Oba označavaju ispravnost i dobru etiku.

Zakon *Aše* isto je tako nepromjenjiv kao i sam Bog. On upravlja postupkom postupnoga obnavljanja svijeta. On je nepromjenjiv, premda uređuje promjene u svijetu i određuje svjetsku dinamiku. On predstavlja uzročni zakon: odnos između radnji pojedinca i njihovih posljedica. Karma u budizmu znači isti uzročni zakon. U mazdaizmu, čovjekovo djelo određuje smjer njegovog života i njegovu sudbinu. Pojedinac je slobodan izabrati tijek svoga djelovanja i tako pokrenuti prirast izvjesnih posljedica u pokretu. Posljedice svake radnje su predodređene, ali čovjekov izbor radnje nije. Stoga sudbina čovjeka nije unaprijed određena. Kada jednom učinimo izbor i postavimo smjer života, posljedice nećijih misli, riječi i djela slijedit će u skladu sa zakonom *Aše*. To je Božja volja i Božja pravda.

Aša također označava *ispravnost*. Ona predstavlja mjerilo za određivanje ispravnosti i neispravnosti činova. Ona postavlja normativnu etiku. Ona pruža standarde koji se primjenjuju na sve ljude u svim vremenima. Ona predstavlja *apsolutne vrijednosti*. Općenito, *Gathe* izražavaju bitne postavke i oblikuju standarde ponašanja na dobro ljudskih bića od kojih se očekuje da se istinski pokoravaju općim smjernicama u kojemu postupku moraju primijeniti dobro i sveto rasuđivanje. Relativizam je suprotan moralnosti *Gatha*. Temeljna pretpostavka je da ispravna djela stvaraju koristi pojedinom pokretaču radnje kao i društvu.

Obratno, zla djela štete kako počinitelju zlih činova tako i društvu. Prirast koristi pokretaču radnje je automatski. Stoga se ne postavlja pitanje egoizma i utilitarizma u moralnoj filozofiji. U mazdaizmu je temeljno načelo da se stvarne koristi of dobrih činova za pojedinca slažu s onima za društvo. Zamijećene koristi mogu biti različite. *Aša* određuje stvarne, a ne zamijećene prednosti. Mazdaizam vjeruje u opće kriterije koji se primjenjuju na sve situacije. Prema zakonu *Aše*, ispravnost djela utemeljena je kako u Dobrom umu (*Vohu Mana*) tako i u *Aši* (Ispravnosti i Pravdi). Ispravna djela treba obavijati Nesebično i s Ljubavlju (*Armaity*), jer ispravnost djela uzrokuje da um i savjest djeluju jedinstveno.

*Da bih mogao bolji put odabrati, otkrij mi,
što si u skladu s Istinom Ti odredio;
Otkrij mi kroz Ljubav, kroz Vohu Mana,
da bih se mogao uzdignuti i biti siguran,
Štogod dolazi po Tvojim zapovijedi je najbolje,
za mene, kakvagod nagrada bila.*

(Gathe: Yasna 31-5)

Ispravni čin treba izabrati putem dobroga rasuđivanja i u skladu s *Ašom*. To omogućuje ljudskim bićima, sa sposobnostima što im ih je Bog dao, primijeniti apsolutno načelo *Aše* na promijenjene okolnosti. Tako se izbjegava relativizam protuslovnosti. Izbor treba učiniti s ljubavlju i s osjećajem dužnosti. Osjećaj dužnosti bitan je dio zarathuštranske moralnosti.

*Takvi su, doista, Spasiteji Zemlje,
Oni slijede zov Dužnosti, zov Ljubavi:
Mazdo, oni slušaju Vohu Manu;
Oni čine ono što Aša nalaže, a Ti zapovijedaš;
Svakako su oni Pobjednici nad Mržnjom.*

(Gathe: Yasna 48-12)

Moralni standardi su oni koje su postavili Božji atributi, a u tom postupku sudjeluju Sveti Duh, Dobar Um, Ljubav i Ispravnost (Pravda). Stoga ti standardi ne mogu biti egoistični, jer im je cilj iskorijeniti mržnju i koristoljublje.

Tako se u zarathuštranskoj metaetici određivanje ispravnoga i krivoga odvija njihovim odmjeravanjem u odnosu na nekoliko načela, a kojima su mjerila *Aša* i *Vohu Mana*. Da bi to učinio praktičnijim, Zarathuštra je formulirao često spominjana gesla: *Dobra Misao*, *Dobra Riječ* i *Dobro Djelo*. Ta tri gesla opisuju načelo *Aše* na djelu. *Ahura Mazda* obdario je čovjeka sposobnostima kojima može razlikovati pravo od krivog u svojim postupcima i donositi promišljene odluke. *Zakon Aše* omogućuje da iz dobrih djela slijede sretne posljedice. *Aša* također jamči konačnu pobjedu ispravnosti nad neispravnosti što podsjeća na Božju svemoć. Ispravnost je najbolje od svega onoga što je dobro i ona je blistava svrha života na zemlji. Čovjek mora ispravno živjeti i jedino radi ispravnosti same. Svjetovne nagrade ne smiju biti poticaj. Dužnost radi dužnosti čini nesebičnu službu.

Postupak ostvarenja pobjede Dobra nad Zlom postupan je i nije nagao. Ljudsko biće koje je svjesno svoje dužnosti, kao suradnik Boga, nastoji promicati vrlinu i ispravnost i iskorijeniti neispravnost i zloću. Njegova namjera treba biti napredovanje svijeta prema pobjedi i konačno uspostavljanje kraljevstva Božjega na zemlji.

Zarathuštranin ne ispunjava svoju dužnost ako se samo drži podalje od zloće - zahijeva se aktivna a ne pasivna ispravnost. Zarathuštranin je obvezan dati sve od sebe kako bi vodio i spasio druge od utapanja u grijehu i lažnosti. To je jedan vid zarathuštranske pozitivnosti, preveden u dobar život, težeći prema obnavljanju svijeta.

Iako *Gathe* samo općenito navode načela, kasnija *Avesta* detaljno utvrđuje obilježje nekih vrsta ponašanja. Neke norme ponašanja se jako preporučuju, a neke se strogo zabranjuju. U cijeloj *Avesti* s gnušanjem se odbacuje srdžba, *Aešma*. Nju se drži izričito ogavnim činom koji vodi prema nasilju što škodi kako vršitelju čina tako i društvu. *Gathe* kažu da srdžba sprječava zdravo prosuđivanje i ispravna djela: ona stvara mržnju u srcu i ogovaranje jezikom. Ljutita osoba ne može voljeti Istinu i ona postaje čudovište u ljudskoj spodobi. To čudovište, činitelj zla, potaknuto je zlim mentalitetom koji prouzrokuje srdžbu a njega opet srdžba proizvodi.

Norma ponašanja koju se visoko preporuča jest *odanost dužnosti* ili *nesebična služba*. Dužnost treba obavljati zbog same nje, a ne zbog očekivanja nagrade. Ako se ona obavlja nesebično i savjesno, nagrada

će pridoći putem djelovanja zakona. Dobro čovječanstva kao cjeline i napredak svijeta trebaju biti glavna svrha čovjekovih aktivnosti. Ispravnost je dužnost koju je čovjeku dodijelila Božja volja. Poštenje, *Arš Mangha*, i ispunjenje obećanja, *Mithra*, posebice su naglašeni. Ispunjenje obećanja i poštivanje ugovora odnose se na sve postupke uključujući i trgovačke transakcije. *Mithra* kažnjava one koji raskidaju ugovor. Na protiv, lažnost, *Drauga*, laži, *Druj*, i nasilje, *Renen*, osobito se osuđuju. Milost i samilost, *Marezehdika*, prema zaslužnim ljudima, te milosrđe, *Rata*, prema siromašnima snažno se preporučuju. Poštenje i milosrđe po kojima su zarathuštrani poznati u cijelom svijetu proistječu iz njihovih religijskih vjerovanja i tradicija.

Konceptualizacija moralnih normi postavljena u *Gathama* pomaže boljem shvaćanju glavnih obilježja gathičke doktrine *Aše*.

Sloboda čovjeka

Čovjekova sloboda najdragocjeniji je od Božjih darova. Ona je sastavnica božanskoga zakona; ona je prirodno pravo svakoga ljudskoga bića. Koncept ropstva, pa i u svojem najblažem obliku, tuđ je i odbojan zarathuštranizmu. Čovjekova sloboda je tako neotuđiva da Bog ne ograničava čovjekovu slobodu djelovanja čak i u pogledu čovjekovoga izbora religije. Pojedinaac, ako to želi, može izabrati zloću. Međutim, Bog u svojoj pravednosti (*Aša*), unaprijed upozorava čovjeka na posljedice zlih radnji. Stoga proroku svojoj prvoj propovijedi propovijeda:

Slušajte vlastitim ušima ove najbolje savjete:

Gledajte zrake vatre i promišljajte

Kako najbolje možete prosuditi:

Neka svaki muškarac/žena izabere svoju vjeru, onom slobodom

Izbora koju svatko mora imati pred velikim događajima;

O vi, budite svjesni ovih mojih objava!

(Gathe: Yasna 30-2)

Zarathuštanizam je religija slobodne volje *par excellence*. Ta se sloboda propisuje za sve čovjekove transakcije i obveze. Malo je proroka pozivalo svoje slušateljstvo da odmjeri postavke vjere rasuđivanjem,

dobrim umom i savješću. Prorok također naglašava važnost dobrog znanja i uvid u religiju prije donošenja bilo koje odluke.

*Prije nego što borba u mojem umu počne,
Reci mi, Ahura, sve što trebam znati,
Daj mi znanje i samopouzdanje, Gospodaru,
Da ispravnost nadvlada Neistinu;
To je Tvoj plan - Konačni oblik života.*

(Gathe: Yasna48-1)

Pravo na slobodu odražava se i u zarathuštranskom konceptu odnosa Bog-čovjek. Za razliku od islama, u kojemu je čovjek Abd, ili Božji rob, i za razliku od kršćanstva, u kojemu je čovjek Božje dijete, zarathuštranizam drži čovjeka Božjim suradnikom. Stoga ni vlasnikovo pravo, ni roditeljski autoritet ne mogu sputavati čovjekovu slobodu izbora. Obuzdavajuća sila proizlazi iz moralnih uvjerenja pojedinca, savjesti (*Daena*) i dobrog uma (*Vohu Mana*). Isto tako, kršćanska zamisao o istočnom grijehu je odbojna zarathuštranima.

Djela se oblikuju u umu. Sveto rasuđivanje stvara *volju*, koja se izražava *riječima* i prenosi u *djela*. Slijed praktičnih moralnih gesla o dobroj misli, dobroj riječi i dobrom djelu odražava prvenstvo misli. U mazdaizmu *Volja* je izvor moralnoga ponašanja.

Ahura Mazda ne želi da njegovi suradnici slijepo prihvaćaju stvari ili pod prisilom. U svim vremenima treba saznati i propovijedati cijelu istinu. U nikakvim okolnostima čovjek ne smije lagati ili skrivati istinu. Slobodna volja i religijska svijest bitni su elementi za uvjerljivo obraćenje na vjeru, elementi koji čine obraćenje pitanjem uvjerenja i prihvaćanja. Formalna izjava bez namjere nema valjanosti, a to razlikuje mazdaizam od onih religija koje se oslanjaju samo na formalno priznavanje vjere, osobito pod prisilom.

Priroda i okoliš

Zabranjen je bilo koji čin koji pustoši prirodu. Zbog toga se zarathuštranizam naziva prvom ekološkom religijom. Zaštita okoliša je vid *Aše*. Onečišćenje tla, vode, zraka i vatre u bilo kojem obliku ili stupnju

drži se prijestupom prema prirodi i zakonu *Aše*. To zaštitničko stajalište prema prirodi ima svoje korijene u gathičkom odnosu prema životu i materijalnom svijetu. Golema je razlika između onih religija, koje na materiju gledaju kao zlu tvar i na tijelo kao zatvor za dušu, i zarathuštranizma, koji se prema materiji i životu odnosi kao dobročinstvima od Boga i, kao takvima, dostojnima štovanja. Život i materija, ako se usmjere prema dobroj uporabi, dostojni su božanske ljubavi i jamstva. *Ahura Mazda* je arhitekt kako nebeskoga tako i zemaljskoga svijeta. Njegova ostvarenja su dobra bez ikakve iznimke. *Ahura Mazda* podupire taj svijet koji stvara radost, a ljudska bića kao njegovi suradnici moraju djelovati mudro i zahvalno u očuvanju svijeta. Božja ljubav i mudrost štite zemlju i uspostavljaju mir i napredak na njoj.

Bog je sav taj dar dao iz ljubavi prema čovječanstvu i drugim stvorenjima. On je sam sebe proglasio dobročiniteljem svijeta. Kao njegovi suradnici i kao uživatelji njegovih darova, ljudi se ne smiju ponašati rušilački prema prirodi. Naprotiv, čovjek mora učiniti sve napore da razvija i unapređuje svijet. Svijet treba napredovati i dostići savršenstvo putem čovjekovih postignuća, uz pomoć *Aše* i *Vohu Mane*. To vjerovanje objašnjava Zarathuštrino veliko štovanje svih sastavnica i elemenata prirode i doista svih Božjih stvorenja. Neoprezni promatrači katkada su pogrešno tumačili takvo stajalište kao politeističko. Zarathuštranin uznosi prirodu priznavajući veličinu i slavu Boga. On je čuva kao znak zahvalnosti.

Avesta je puna hvale za svetost prirodnih elemenata. U «Molitvama o poštovanju Četiriju strana svijeta» ili «*Namac i char Nem*», Zarathuštranin se klanja četirima stranama svijeta pokazujući time da gaji poštovanje prema prirodi i tako svjedoči o Svemoći *Ahura Mazde*. Postoje posebna klanjanja za razne vidove i sastavnice svemira, uključujući sunce, zvijezde, zemlju, vodu, tlo, zrak i vatru. Zarathuštranske molitve ponovno potvrđuju i veličaju unutarnju čistoću i korisnost tih planeta i elemenata, te osuđuju njihovo onečišćenje. Toranj tišine uvodi se kao metoda uklanjanja mrtvoga tijela kako bi se izbjeglo okaljanje tla i trošenje zemlje koja služi za usjeve. Ne-zarathuštrani nisu dovoljno objektivno proučavali tu metodu, a ipak su napisali mnoge senzacionalne tekstove. Objektivno istraživanje potvrdilo bi da je krajnji ishod isti bez obzira riješavamo li se tijela u tornju tišine ili u krematoriju.

Iskazujući počasti vodi, vatri, zemlji, zraku i drugim prirodnim elementima u svojim molitvama, Zarathuštranin priznaje važnost čuvanja prirode od onečišćenja. Prirodni elementi bitni su za život i napredak: oni su izvori energije i neophodni za nastavak života. Ljudska bića djeluju kao povjerenici prirode na ovome svijetu. Svatko tko iznevjeri povjerenje sukobljava se sa zakonom *Aše* i doživjet će nesreću u životu.

U pokušaju da potaknu pučku svijest o prirodnim elementima (a da ne uvedu predzarathuštranski politeizam), zarathuštranski mudraci uveli su koncept *Yazata*, Divnih, koji predstavljaju prirodne elemente i njihovi su čuvari; te ih učinili hvale vrijednima. Na primjer, u okviru Divnih, *Anahita* predstavlja vodu i isto tako je čuvarica vode, a *Atar* predstavlja vatru i istodobno je duh vatre. *Anahita* podaruje plodnost ženama, pročišćava muško sjeme, čisti žensku utrobu, olakšava rođenje djeteta i priskrbuje majčinskim grudima mlijeko na vrijeme. Slično, *Atar* podaruje čovjeku blagostanje, obilje, mudrost, sposobnost shvaćanja i mnoštvo drugih blagodati. Metafore i simbolika koje se rabe u konceptu *Yazata* vrlo su profinjene i dojmive. One potiču ljubav i skrb prema prirodi u srcima i umovima mnoštva ljudi.

Ljudska prava

Zarathuštranizam je prva religija koja je zauzela doktrinarno i političko stajalište o pitanju ljudskih prava i osudila ograničavanje i kljaštrenje tih prava pod bilo kojim izgovorom.

Premda je to moderna pravna kovanica, koja se nije rabila u religijskim tekstovima prošlosti, koncept ljudskih prava kao sustav vrijednosti i zamisli ugrađen je u mazdaizmu. U zarathuštranizmu zamisao o ljudskim pravima proizlazi iz načela da je čovjek stvoren da bude suradnikom Boga i kao takav treba se povoditi za učiteljem i majstorom toga zanata. S obzirom da je samo dobar stvoritelj, Bog je stvorio svemir i čovjeka kao u biti dobre. Duša stvaranja žali se na silovanje, nasilje i strast; kralj Yima pada s vlasti uslijed svoje taštine i nepridržavanja zakona; prorokovo ustrajavanje na slobodi izbora u prihvaćanju vjere; Zarathuštrin savjet svojoj kćeri da odgovori na zov mudrosti i ljubavi u svojem izboru mladoženje; priznavanje ravnopravnosti muškaraca i

žena u svakom pogledu; osuda autokratske i nepravedne vladavine i preporuka vjernicima da se ne podvrgavaju tlačiteljskim vladarima - sve to ukazuje na važnost ljudskih prava u zarathuštranizmu. Mazdaistički pojam ljudskih prava prirodno je proširenje dviju doktrina o dobroti Boga i funkciji čovjeka kao Božjega suradnika. Dijelevći Božja svojstva, čovjek ima «Božji pečat»; stoga čovjek mora činiti dobro. Služenje drugima nesebičnom požrtvovnošću sastavni je dio sintagme «biti dobar». Aša zahtijeva pravdu u stajalištu i ponašanju, a pravedan čovjek mora se u skladu s tim i ponašati. Gnjev i osveta, tlačenje i iskorištavanje, iznuđivanje i neovlašteno prisvajanje nisu božje odlike i čovjek ih treba izbjegavati. Gnjev i nasilje dolaze po uvredljivosti odmah do laganja. Fizički napad i mentalno mučenje pokudni su činovi, bez obzira je li ih počinjavaju pojedinci ili vlasti; oni se strogo zabranjuju.

Velika je razlika između onih religija koje drže smrtni život razdobljem ropstva i zarathuštranizma koji život drži sakrosanktnim. U zarathuštranizmu tijelo nije diabolicko, a materijalno nije zlo. Zarathuštranizam vidi dušu i tijelo «kao skladnu cjelinu, kojih je jedinstvo privremeno prekinuto smrću, ali je potpuno obnovljeno i proslavljeno u konačnoj Obnovi.» Za razliku od dualizma dobra i zla, tijelo i duša nisu uzajamno neprijateljski u zarathuštranizmu, iako ostaju različite cjeline. Tijelo i duša se nadopunjuju. Stoga se zarathuštrani protive bilo kojem obliku asketstva. U mazdaizmu se cijeni cjelovitost ljudskoga tijela, *Tanu*, i ljudske duše, *Urvan*; fizički i umni napadi odbojni su činovi. Religijski naglasak na ispravnosti, redu i skladnom životu zahtijeva puno poštivanje pravde i ravnopravnosti. Taj naglasak čini opće načelo da nitko ne smije trpjeti umnu ili fizičku zloporabu od drugih.

*U punom skladu sa Zakonom, svi će ljudi djelovati,
Zakonom koji čini temelj svega života;
Po strogoj pravdi Ratu će suditi
bez obzira radi li se o Pravom čovjeku ili Krivom;
Uz krivo u njemu on će pomno
odmjeriti svu Istinu koja je s krivim izmiješana.*

(Gathe:Yasna33-1)

Ova kitica govori o važnom ljudskom pitanju: pravedno i humano ponašanje prema krivcima, neprijateljima i protivnicima. Ona

preporučuje ljudima da djeluju u skladu s načelom pravde, koja sadrži temeljne zakone života. Ta kitica razlikuje tri skupine ljudi: Pravi ljudi (*Ašvan*), Krivi (*Dregvan*) i oni koji imaju pomiješana obilježja istine i neistine. Prema raznim gathičkim odlomcima, i prema Krivima moramo se pravedno ponašati: treba uzeti u obzir sva njihova djela, pa ako su njihova dobra i loša djela uravnotežena oni neće trpjeti nesreću.

Predanost ravnopravnosti ljudskih bića, bez obzira na etničko podrijetlo i spol, u *Gathama* je očita. *Gathe* jednako hvale *Fryanu* iz turanske etničke skupine i *Maidyomaha*, prorokovoga nećaka, i *Jamaspu* iz plemena *Hvogva*. Povlastice ljudi srazmjerne su njihovoj ispravnosti, a ne njihovoj etničkoj pripadnosti.

Priznaje se bez ograda jednakost muškoga i ženskoga spola. Nijedna druga religija ne može se usporediti sa zarathuštanizmom u pogledu jednakosti spolova. Prorok u svim svojim propovijedima odaje priznanje muškarcu, *Na*, i ženi, *Nairi*, obraćajući im se odvojeno i ravnopravno. On ostavlja i muškarcima i ženama potpuno slobodu izbora vjerovanja i ženidbe. U propovijedi kojom se obraća svojoj kćeri *Pouru-Chisti*, *Zarathuštra* poučava mlade muškarce i žene da se savjetuju s vlastitim unutarnjim sebstvom - sa svojom savršenom mudrošću i ljubavi (*Armaity*) - prije nego što se sjedine u braku. Prožeti jednakošću spolova u svetom pismu, zarathuštranski mudraci proširili su gathičko načelo jednakosti spolova na svojstva Boga. U *Mlađoj Avesti* imena triju svojstava zadržavaju svoj gathički ženski spol, a tri druga imena odražavaju muški spol. Riječi koje filološki nisu ženskoga roda imaju srednji rod u *Gathama*.

U *Gathama* se ne priznaje nikakv kastinski ili klasni sustav. Mazdizam je ustao protiv kastinskoga sustava koji je prevladavo u indoiranskim društvima. Prorok u *Gathama* ukorava dvije klase *Karapana* i *Kavija*; on izbjegava bilo kakvu aluziju na *Athravane* i *Magije* kao klasu kako se to ne bi protumačilo kao priznanje nasljednih povlastica svećenstva.

Klasni sustav u sasanidskoj eri svećenika, ratnika, zanatlija, ratara i stočara imao je svoje korijene u predgathičkom iranskom društvu, koji su vjerojatno *Magi* ponovno uveli. Spoj crkve i države u sasanidskom razdoblju pokušao je ozakoniti kastinski sustav. Relativno brzi pad zarathuštranizma nakon arapskog islamskoga osvajanja djelomice se dogodio uslijed pogrešnoga poistovjećenja zarathuštranizma s tlačiteljskim činovima i klasnom diskriminacijom u sasanidskoj eri.

Gathe priznaju samo okomitu društvenu strukturu temeljenu na *Nmana* (obitelji), *Vis* (klanu ili selu), *Zantu* (plemenu ili gradu) i *Dahyu* (zemlji). Riječ *ropstvo* ne postoji u *Gathama*. Tri skupine - *Xvaetu*, *Airyaman*, *Verezena* - spomenute u *Gathama* nisu povezane s nikakvim povlasticama. Dhallaje mislio da se one odnose na «neposredne učenike, plemstvo i radničku klasu.» Taraporewala ih je definirao kao «tri stupnja Zarathuštrinih učenika,» i preveo te riječi kao «samopouzdanik, suradnik i prijatelj.»

Religija i poredak

Sve religije propovijedaju pravdu; sve vlade u nju se zaklinju. Pa ipak njezini sadržaji i konotacije razlikuju se u različitim religijama i poretcima.

Sljedeća obilježja mogu se razlučiti u zarathuštranskom konceptu pravde: (1) Božanska priroda pravde je temeljno načelo. Posljedično tomu nijedan zakon što ga je stvorio čovjek ne smije poricati božanski zakon, kao što se on iznosi u *Gathama*. Gathičke doktrine izlažu se u općim crtama; detalji se ostavljaju čovjeku da ih unese u zakonski okvir u svjetlu napretka pojedine društvene faze; (2) Religija i poredak - ili crkva i država - su blizanci. Oni djeluju ruku pod ruku; premda jedna ne smije manipulirati drugom radi vlastite dobiti. Skladna suradnja tih blizanaca ne zahtijeva istovjetnost ili spoj crkve i države; i (3) Strogo pridržavanje pozitivnoga zakona provodi se u skladu s načelom *Me*. Grčki povjesničari govorili su o strogom pridržavanju pravde za vrijeme Medijaca i Ahemenida. «Zakoni Medijaca i Perzijanaca su nepromjenjivi,» bila je uzrečica; ona je značila da će se zakon primijeniti bez obzira na društveni status protagonista. Strogu primjenu zakona u mazdaizmu trebamo promatrati u kontekstu pozadinskog načela razumnosti i ljubavi koje prožima religiju..

Mazdaizam osuđuje autokratske i nepravedne vladare. *Gathe* u nekoliko odlomaka savjetuju *Ašvane* da se ne podvrgavaju vladavini nepravednih i okrutnih upravljača. *Ašvani* se usmjeravaju da podupiru samo ispravne vladare koji će, vodeći se *Ahura Mazdinom* dobrom mudrošću i ljubavi, posvetiti svoje živote ostvarenju Istine. *Ašvani* se

moraju ujediniti u svojoj oporbi despotskim vladarima i u svojoj potpori dobrohotnim vladarima.

Aktivan i konstruktivan život

To je važna sastavnica načela *Aše*. Gathički moralni kodeks sastoji se od preporučenih radnji i odricanja. Besposlenost je obilježje zla i zabranjuje se. Božanska mudrost, ispravnost i moralna snaga pripadaju onima koji izaberu da budu aktivni. Prorok podučava svoje učenike da neprestano budu aktivni.

*O mudri Jamaspa Hvogva, podučavao sam,
Da je aktivnost a ne neaktivnost višega položaja,
Stoga poštujući Njegovu volju, štujte putem djela:
Veliki Gospodar i Čuvar svjetova,
Putem svojega Vječnoga zakona razlikuje,
Tko su oni istinski Mudri a tko Nerazumni.*

(Gathe:Yasna 46-17)

Biti aktivan znači pročistiti srce od srdžbe i zloće, propovijedati istinu, usmjeravati druge da budu krejposni i da se ujedine s drugim ispravnim ljudima u naporima za napredak svijeta. Biti aktivan podrazumijeva donošenje pravoga izbora. Načelo pravoga izbora također se primjenjuje na izbor pravih ljudi za društvene i političke vođe. *Gathe* usmjeruju da se među smtanicima moraju odabrati vođe koji se istinski predani *Aši*, ljubavi prema mudrosti, službi prema čovječanstvu i nezasiťnoj želji za promicanjem istine, vršenjem pravde i obnavljanjem svijeta. Monaštvo, celibat, asketstvo i samotrpljenje nemaju mjesta u mazdaizmu. Funkcija *Aše* je sačuvati život i vitalnost u ovome svijetu i pružiti čovjeku priliku da unaprijedi svoje moralno shvaćanje. Svrha života je sreća, *Ušta*. Imperativi sreće su uspostava sklada i jedinstva, prvo između čovjekova tijela, *Tanu*, duše, *Urvan*; a zatim između pojedinca i društva. Sklad ima dvostruki vid: iznutra unutar samoga sebe i izvana unutar društva. Iako priznaje čovjekovu pojedinačnost, osobito putem slobode izbora, *Avesta* snažno naglašava čovjekov društveni identitet.

Čovjekove djelatnosti trebaju biti u službi ispravnosti. *Život je bojno polje između Dobra i Zla*, a ljudska bića trebaju djelovati kao Božji ratnici. Oni koji rade na napretku i savršenosti svijeta putem oslušivanja svoje savjesti, *Daena*, i u skladu sa zakonom *Aše*, zavrijeđuju trajnu *Uštu*. Oni koji čine zlo ili sprječavaju djelatnosti *Ašvana* ili ostaju neosjetljivi za pokušaje *Dregvana*, proživjet će bijedan život. *Gathe* pozivaju *Ašvane* da se neprestano i beskompromisno bore protiv zla, čak i uz rizik da dovedu u opasnost vlastite živote. Bitka mora uvijek započeti u umu pojedinca u pokušaju da odbaci zao mentalitet. Treba izbjegavati mržnju, srdžbu i uporabu fizičke sile. Druge treba popravljati samo propovijedanjem, predvođenjem i pokazivanjem pravih primjera. Čovjek nikada ne smije skrivati svoju religiju i istinu čak ako mu je i život u opasnosti.

Čovjekove djelatnosti ne smiju naškoditi niti njegovom duhovnom i fizičkom životu niti društvu u kojemu živi. Važnost čovjekovih dužnosti prema zajednici i društvu odražava se u molitvama zarathuštrana pet puta dnevno. Sljedbenik vjere priziva blagoslov *Ahura Mazde*; u zoru za ispravnu glavu kuće i članove kućanstva, *Nman*; ujutro za ispravnoga glavara sela, *Savan*, i njegove stanovnike; u podne za ispravnoga vođu i stanovnike grada, *Zantum*; navečer za ispravnoga vođu i narod zemlje, *Dakhy*; a u noću za ispravnoga vođu, *Rathu*, religije Ispravnosti i svih istinskih i pravednih ljudi, *Ašvan*, koji stupaju stazom *Aše*. *Ušta* slijedi svakoga tko god se pridruži *Bratstvu Ašvana*.

*Kada dođete u naše Bratstvo,
Shvatit ćete zasluge Istinskoga života,
Ovjenčanoga blaženstva u njegovom privrženom žaru,
Bilo da se trudite za ovaj život ili sljedeći;
Ali kao odlučite napustiti Bratstvo,
Razočarani Duhom Neistine,
Onda će žalost i žalopojke biti vaš kraj.*

(Gathe: Yasna 52-7)

Pripadnik mazdaizma vjeruje da oni koji djeluju u skladu sa zakonom *Aše* neće doživjeti nikakav sukob između osobnih i društvenih interesa. Ali ako do toga dođe, pripadnik mazdaizma treba uvijek dati prednost društvenim interesima. Stoga je zarathuštranska etika utilitaristička, a ne sebična.

Koncept *Aše* označava ostvarenje pravde bez straha ili naklonosti, bez posredovanja ili diskriminacije i bez ikakvoga obzira na nečiji društveni položaj. U zarathuštranizmu nitko ne smije pokušati promijeniti posljedice zakona *Aše*. *Aša* je stalni proces; u njemu se stapaju pravda i ispravnost i tvore zakon. Kao pravda, *Aša* iskazuje zakon posljedica, akcije-reakcije i uzroka-posljedice. Pojedinaac koji odabere put *Aše*, *Ašahe Panteo*, dosegnut će Vječno svjetlo i, na koncu, Besmrtnost.

Zarathuštra zamišlja ispravnost (*Aša*) kao moć (*Khšatra*); svjetovna moć nije u redu ukoliko nije dobivena i rabljena u svrhu pravde. On kaže da stvarna moć leži u krjeposnome čovjeku zahvaljujući njegovoj mudrosti i *Aši* iako svjetovni vladari mogu izgledati moćnima.

*Najviše i Najbolje stići će onoga,
Koji će, učeći Mudrost, širiti moju poruku,
Svetu riječ, koju vodi savršenstvo,
I Vježni život - riječ Istine,
Vlastitu Moć Mazde steći će on zbog toga,
I rasti će sve jači putem mudrosti.*

(Gathe: Yasna31-6)

Pojedinci mogu, prema *Gathama*, izabrati da budu pravedni ili nepravedni: međutim, *Gathe* opominju da je pravda isplativija. Nepravedna osoba može dostići prividni, početni uspjeh; na koncu, putem djelovanja vječnoga zakona pravde, to će se pokazati kao neuspjeh. Nepravedni ljudi iskrivljuju stvari i pokušavaju poremetiti životnu shemu. Oni primjenjuju sve svoje talente da poremete zakon *Aše*, ali Mudrost i Istina, djelujući jedinstveno, dovest će do pravde.

Duhovna ratobornost i fizičko samoobuzdavanje

Iako se užasava fizičkoga nasilja, zarathuštranizam zagovara duhovnu ratobornost. *Gathe* nas uče da su dobro i zlo nepomirljivi; lažno pokušava razoriti istinito; a ljudi istine ne smiju surađivati s lažljivcima. Lažni učitelj iskrivljuje sveto pismo, a time iskrivljuje shemu života.³³ Ispravnost se mora boriti protiv zla. Borba mora započeti unutar čovjeka, a onda se proširiti na druge ljude.

*Zato neka se nitko ne obazire na Lažne učitelje,
I ne sluša njihove riječi i puočavanja;
Jer će dom, grad, pokrajinu,
Pa čak i zemlju cijelu, Lažni uvrijediti
I dovesti ih u svijet muke i smrti;
Oduprite im se mačem svoga Unutarnjega duha.*

(Gathe:Yasna 31-18)

Ta nam kitica otkriva i pet razina vlasti i uprave u društvu. Nakon što pobijedi zao duh unutar sebe, svatko mora ukloniti zle misli u nečijem domu, selu, plemenu (ili gradu), pokrajini, zemlji, i na kraju u cijelom svijetu.

Aša je sredina

Kasnija zratuštanska tradicija određuje *Ašu* kao sredinu. Bilo koji materijalni i duhovni nedostatak drži se suprotnim božanskom zakonu i poretku. «U materijalnom poretku, sredina se iskazuje kao zdravlje; pretjeranost i nedostatak kao bolest; u duhovnom poretku, sredina je u vrlini, dočim se pretjeranost i nedostatak pojavljuju kao opačine.» Sredina je također obilježje, ili čak bit *Khratua* ili inteligencije; tako sredina u mlađoj tradiciji postaje stalni pratitelj Mudrosti, kao što je *Aša* u gathičkoj tradiciji bila stalni pomoćnik *Vohu Mane*.

Tako sredina postaje vrlo važna za materijalni i moralni poredak. Sredina postaje istina i pravda. Vrlina je sredina, a pretjeranost u bilo kojem smjeru je opačina. Hrabrost je vrlina; drskost i strah su opačine. Umjerenost je vrlina; svi umjereni činovi potječu od mudrosti i istine i pripadaju Krajnjoj stvarnosti.

Da zaključimo, *Aša* predstavlja Univerzalni božanski poredak. Ona uređuje kako materijalni tako i duhovni svijet. Ona znači kozmički i društveni poredak; ona je bit poretka. *Aša* je ispravan put; ona je religija. Zarathuštranski vjernici drže *Ašu* Božjom voljom. Zarathuštrina naučavanja idu protiv fatalizma. Svaka je osoba slobodna načiniti svoj izbor. Kada je jednom izbor učinjen, posljedice proistječu iz zakona *Aše*. *Aša* je pravda i ispravnost. *Aša* je Istina. Pretjeranosti su suprotne zakonu

Aše. Aša zagovara slobodu i ravnopravnost ljudi, poštovanje i zaštitu prirode i okoliša, istinu i umjerenost, i konstruktivan i produktivan život. Zarathuštrani u svojim dnevnim molitvama priznaju da postoji samo jedan ispravan put, a to je put Aše. Svi drugi putovi vode prema lažnosti.

IV.

DOBRO I ZLO

Načela moralnoga dualizma i slobode izbora

*U početku bijahu ta dva Duha blizanca,
Koji se po vlastitoj želji nazivaju čistim i nečistim
U misli, riječi i djelu, a prema njima se
Pravilno opredijeliše oni čija su djela dobra, a ne zla.*

(Gathe: Yasna 30-3)

Moralni dualizam

Aša se nalazi u temelju mazdaizma; teološki monoteizam i moralni dualizam čine glavne oslonce te religije. Doktrina moralnoga dualizma je na jednoj strani povezana s načelom slobode izbora, a na drugoj sa zakonom posljedica.

Nijedna gafhička doktrina nije privukla toliko pozornosti i pobudila toliko rasprave poput dualizma. Prijepor je uzrokovalo ono što se u psihološkoj filozofiji naziva «kategorijalna pogreška», a protivne teme su «moralni» i «kozmički» dualizam. Prvi drži da je gathički dualizam sustav misli u kojemu su na djelu dobro i zlo; a drugi povezuje dualizam s dva primordijalna duha. Raspra se proširuje na podrijetlo zla i njegovo mjesto u stvaranju. Teodiceja predstavlja nerješive probleme u svim religijama. Međutim, doktrinarni suparnici o tom pitanju priznaju da zarathuštransko gledište o čovjeku i njegovo rješenje za zlo nude najracionalniju od svih religija. «To je potpuni odgovor do kojega se moglo doći vrlo jasnim promišljanjem, « piše profesor Hennings. Razvoj dualizma u judaizmu i drugim abrahamkim religijama obično se pripisuje utjecaju zarathuštranske religije.

Dualizam onako kako se rabi u filozofskim kontekstima znači različite stvari. Njegova najčešća uporaba je u slučaju odnosa tijelo-um. Dualisti vjeruju u postojanje dvije različite vrste entiteta: tijela i duše (ili

uma). Nasuprot, monoisti drže da postoji samo jedina vrsta supstance, naime tijelo. Dualisti se razlikuju i u svome tumačenju uzročnoga odnosa između dviju supstanci. Razlikovanje između vidljive i nevidljive supstance vraća nas natrag u klasično doba. Dokazi toga razlikovanja su obožavanje predaka i vjerovanje u čovjekovog višeg dvojnika.

U odnosu prema čovjeku, mazdaizam vjeruje u postojanje dvaju različitih svjetova, *manahya* (nebeski ili mentalni) i *gaethya* (zemaljski), te dva različita entiteta, *Tanu* (tijelo) i *Urvan* (duša ili um). Mazdaizam također vjeruje u vječnu prirodu duše. Mazdaizam drži da su um i tijelo (ili materija, *Geteh*) uzročno povezani. Tako je Zarathuštra bio prvi koji je govorio o dva odvojena svijeta tijela i duše. Platon je također razlikovao dva svijeta koje je nazvao svijet ideja i svijet materije. Za razliku od svijeta materije, svijet ideja nije zamjetljiv osjetilima. Platon je znao za Zarathuštru i njegova učenja. Prije Platona, Pitagora, kojega grčki klasični pisci spominju kao učenika Zarathuštre - što je moralo značiti učenika zarathuštranizma - govorio je o transmigraciji duša. Kasnije je jedan drugi grčki filozof, Anaksagora, pravio razliku između materije i uma, ili duha (*nous* na grčkom). U sedamnaestom stoljeću, Rene Descartes uveo je svoju teoriju kartezijanskoga dualizma.

Ovdje se susrećemo s moralnim dualizmom drugačije vrste. To je mentalna pojava. To je behaviorističko stajalište koje se manifestira u pojedinčevu umu i stanjima - pojedinčevim radnjama. Prvi je u tom kontekstu skovao izraz *dualizam* Thomas Hyde 1700., a kasnije je taj izraz ušao u metafizičko kraljevstvo preko Christiana Wolffa. Stoga dualizam sam po sebi može imati kako etičku tako i metafizičku konotaciju.

Osim u sadržaju, te dvije suprotstavljajuće doktrine razlikuju se i po izvoru, prirodi i značenju zla, kao i u pitanju upravljanja svjetskim poslovima. Jedna dualizam gleda kao kozmički sukob, druga kao etički; jedna drži zlo metafizičkim i neovisnim od čovjeka, druga pojavom koja nastaje iz čovjekovoga izbora; jedna vidi svjetski poredak uređen prema zakonu Aše (Božje volje), druga kao ishod istodobnoga vladanja Ohrmozda i Ahrimana. Stoga to doktrinarno razilaženje ima dalekosežne posljedice.

Genezu toga dvojnoga dualizma možemo pronaći u nekim odlomcima u *Gathama*. Kasnije je kozmički dualizam dobio potporu u nekim izjavama u *Mlađoj Avesti (Vendidad)* i u pahlavskim knjigama.

Parafrazirani prijevod često citiranoga gathičkoga odlomka glasi: «Na početku, blizanci *Mainyui* pojavili su se zajedno u misli, riječi i djelu; bili su spontano aktivni i nisu se slagali jedan s drugim; bili su kao dobro i loše. Kada su došli u dodir, uspostavio se život i neživot. Između ta dva mudar čovjek odabire pravoga, a nemudar obratno.» Druge kitice predviđaju najbolji život za sljedbenike Dobra, a najgore za privrženike zla. Zarathuštra u tim i drugim gathičkim odlomcima govori o sustavu mišljenja koji usmjerava naše ponašanje u životu i vlada nad njim. U *Mlađoj Avesti* i pahlavskim knjigama, etički dualizam preobraća se u kozmički dualizam - razvoj koji je, po zarathuštranima, suprotan gathičkoj tradiciji.

Raspra o konstrukciji odnosnoga odlomka u *Gathama* vrti se oko dvije ključne riječi - *početak* i *Mainyu*. Odnosi li se u stalnom postupku stvaranja riječ *početak* na zametak stvaranja ili na pojavu ljudskih bića na svijetu? Znači li *Mainyu* «mentalitet» i «unutarnji duh» ili označava duh koji je izvan ljudskoga uma?

Stvaranje nema početka; ono je uvijek bilo s Bogom i Bog nikada nije bio lišen stvaralačke snage (ili konstruktivnosti). Bog i *Spenta Mainyu* (Božja stvaralačka snaga) su praiskonski, jer nemaju početka. Razornost nije praiskonska; ona ima početak. Razaranje je ne građenje, a razorna snaga aktivira se ljudskim djelovanjem kada čovjeka iznevjeri njegova konstruktivna snaga. Stoga se početak odnosi na rođenje čovjeka. A *Mainyu* označava čovjekov mentalitet. Čak ako su *Mainyui* izvan čovjeka, oni ne mogu biti primordijalni. *Mainyu* koji stvara život, i sve dobre stvari, proizlazi iz *Ahura Mazde*; neživot (koji možemo nazvati ra-stvaranje), i sve loše stvari na svijetu, iskazuju se kada ostvarenje *Ahura Mazde* ne uspijeva djelovati u suglasju sa zakonom stvaranja. Stoga zarathuštranski monoteizam nije ograničen. Međusobna povezanost dvaju duhova bitna je za pravo shvaćanje njihove prirode i funkcije u zarathuštranskom gledanju na stvaranje.

Riječ *početak* se iz sljedećih razloga ne može odnositi na stvaranje.

Prvo, priznajući nepromjenjivost Boga i njegovih svojstava, moramo prihvatiti da Bog po definiciji ne može biti lišen svoje stvaralačke snage. *Spenta Mainyu*, Božja stvaralačka snaga, najistaknutije je obilježje *Ahura Mazde* i s njim je usko povezano. Katkad se ta dva drže istovjetnima. Stalna povezanost *Ahura Mazde* i *Spenta Mainyua*

navela je neke zapadne znanstvenike da usporede odnos između *Spenta Mainyua* i *Ahura Mazde* u *Gathama* s onim Svetoga Duha i Oca u Novom zavjetu. U svom Dobrom umu, putem *Spenta Mainyua* (Boga i Duha Svetoga), *Ahura Mazda* stvara.

Drugo, uzimajući u obzir da stvaranje nije učinjeno *ex nihil* i da čovjek nije bio prvo Božje stvorenje, shvaćamo da se riječ *početak* mora odnositi na rođenje čovjeka. Riječi koje se u *Gathama* rabe za stvaranje su *davanje* i *oblikovanje* (ili *dizajniranje*). Stvaranje je staro koliko i sam Bog; oblik i dizajn stvorenja razvijaju se, mijenjaju i napreduju sukladno zakonu *Aše*. Čovjek se pojavio tijekom evolucije stvaranja kada je Bog to htio. Semitska priča o Adami i Evi ne postoji u *Gathama*; iako se mit o stvaranju prvoga muškarca i žene (u različitom obliku) pojavljuje u kasnijoj religijskoj literaturi.

Treće, Bog je Biće bez početka, koje zahtijeva odsutnost ne-Bića. Stoga se riječ *početak* u gore citiranoj kitici ne može odnositi na Boga. Istom logikom blizanac *Mainyu* ne može biti praiskonski. U *Gathama*, ništa nije praiskonsko osim *Ahura Mazde*, njegovih svojstava i *Spenta Mainyua*. Ta je činjenica očita iz mnogih odlomaka. Nadalje, Zarathuštra opetovano tvrdi da je *Ahura Mazda* jedino Biće koje je postojalo od početka. To je pozitivna izjava; ona odbacuje bilo kakvu sugestiju da je «kao dokaz, tvrdnja o Zarathuštri kao monoteistu, tvrdnja iz muka.» Objavljujući stvarnost čovjek ne mora poricati sve što je nestvarno!

Što znači *mainyu* u spomenutoj gathičkoj kitici? *Mainyu* proizlazi iz *Mana*, što znači mentalitet i mudrost. To također znači duh. Ako su duh i um zamjenjivi, onda nema poteškoće; ti odlomci bi jednostavno značili da su se na početku pojave čovjeka, ta dva duha ili mentaliteta istodobno manifestirala u čovjekovom umu. Jedan je bio Dobro, a drugi zlo. Čovjek ima slobodu izabrati između njih dva, slijediti jednoga, a zanemari drugoga. Sloboda preptostavlja alternative. Ta dva duha predstavljaju dva dijametralno oprečna tijeka djelovanja. Kako smo naveli na početku, načelo moralnoga dualizma na jednom je kraju usko povezano s načelom slobode izbora, a na drugom kraju s načelom posljedica, koje se u običnom govoru naziva načelom nagrade i kazne. To drugo načelo je popratna pojava zakona *Aše*. Čovjek koji se odlučuje za dobro doživjet će uspjeh i sreću - onaj koji više voli zlo pretrpjet će neuspjeh i bijedu. U *Gathama* se načelo moralnoga dualizma spominje bilo zajedno

s čovjekovom spontanošću i slobodom djelovanja, bilo u svezi s posljedicama i učincima. U *Gathama* zlo se ne iskazuje izvan čovjekove misli, riječi i djela. *Gathe* navode kako nikakvo pomirenje između dobra i zla i nikakva prilagodba zle misli, riječi i djela učenjima ispravnih ljudi nisu mogući. Zarathuštra upozorava svoje slušateljstvo da je najbolje u životu djelovati u skladu s duhom istine.

Prema onome kako se to načelo ovdje objašnjava, ne postoji nikakva dvosmislenost. Zlo je suprotno od dobrog ili, po riječima *Gatha*, ono je ne-dobro. Nikakva dobrota u stvaranju ne može se zamijetiti bez njezine suprotnosti. U tom smislu, dobro i zlo u ovome svijetu postaju pitanja funkcije, a ne sadržaja. Oni nemaju sadržaj izvan carstva čovjekove misli, riječi i djela. U transcendentnosti, Vrhovno Dobro prevladava, a dobro na ovome svijetu samo je odraz Apsolutne Dobrote. U mazdaizmu, materija nije izvanjski iskaz ideje, oblika ili duha; a zlo nije povezano s nikakvom transcendentnom stvarnošću. I um i materija su stvarni.

Dva su druga čimbenika pridonijela zbrci oko zarathuštranskoga dualizma. Jedan je da *Ahura Mazda* u svojoj stvaralačkoj snazi djeluje putem *Spenta Mainyua*, svoga svetoga i dobrog duha; drugi je jako moralno obilježje *Ahura Mazde* pa prema tome i *Spenta Mainyua*, Moralni sadržaj Boga toliko je važan da se *Ahura Mazda* pojavljuje samo u svojim moralnim svojstvima, a ne u tijelu (kao u kršćanstvu) ili vatri (kao u judaizmu). *Gathe* ne daju vlastito ime zlom duhu. One takvim duhovima daju pridjev *angra*. Tako *Gathe* postavljaju *Angra Mainyu*, zle duhove u ovome svijetu kao suprotnost *Spenta Mainyuu*, dobrom duhu u svjetovnoj funkciji, a ne izravno nasuprot *Ahura Mazde* u njegovom nebeskom položaju. Ako se prisjetimo da se *Spenta Mainyu* postavlja kao Božji sin ili Duh, zbrka koja je nastala postavljanjem Ahrimana u izravnu suprotnost Ohrmozdu nije iznenađujuća.

Simbolički svjetlo predstavlja Boga a tama zlo, ali pogrešno je misliti o tami kao tvorevini zla - kao što su ustvrdili neki znanstvenici. *Gathe* ne daju ime nijednog drugog stvoritelja osim *Ahura Mazde* za elemente svijeta i atmosferske pojave. U *Gathama* se, *Ahura Mazda* naziva stvoriteljem kako svjetla tako i tame. Objasnit ću u daljem tekstu tu vezu sa zlom.

Zlo

Priroda zla u zarathuštranizmu izazvala je žučne rasprave među proučavateljima religije. Već smo raspravili o dvosmislenosti u konstrukciji određenih odlomaka u *Gathama*. Ovdje se osvrćemo na neke odlomke u tri pahlavske knjige *Dinkard*, *Bundahišn* i *Šikand Gumani Vijar*. Stajališta o zlu objašnjena u tim knjigama predstavljaju potpuni prijelaz s etičkoga na kozmički dualizam. Takva skretanja nisu neuobičajena u drugim religijskim tradicijama. Trebamo imati na umu da su te knjige napisane preko dva stoljeća nakon arapskoga osvajanja i da sadrže neke važne filozofske teorije iz sasanidskog doba. U doba sastavljanja tih knjiga manihejstvo i druga heretička mišljenja još uvijek su imala utjecaja na intelektualnu elitu. Zbrkano predstavljanje tvrdnji u nekim dijelovima tih knjiga govori o pritisku pod kojim su autori sastavljali svoja djela. Prema tvrdnjama postavljenima u tim knjigama možemo razabrati dvije glavne škole.

1. Prva škola drži da je zlo funkcija izopačenoga uma. Ono nema sadržaja odvojenoga od čovjekovoga uma i djelovanja. Stvaranje je stalan proces, a *Spenta Mainyu* predstavlja njegov dinamizam. Stvaranje se razvija kao odgovor na taj dinamizam. Pojavljuju se nove tvorevine, a stare se zamjenjuju i preoblikuju. Neke stare tvorevine više nemaju tjelesno postojanje. Ljudsko biće nije bilo jedno od prvih tvorevima. U zarathuštranskoj priči o postanku što su je sastavili pahlavski pisci, ljudi su stvoreni godinu dana nakona stvaranja svemira. Teško je reći koliko godina predstavlja ta mitska jedna godina. Prema tradiciji *Mlade Aveste*, muškarac, *Mašya*, i žena, *Mašyoi*, pojavili su se iz razvoja i preobrazbe «blizanačke biljke» koja je prvo rasla u tlu iz sjemena *Gayo Marate*, prototipa čovjeka.

Izraz *Angra Mainyu*, koji se prevodi kao «zao duh», znači zao mentalitet. Taj se mentalitet, zajedno sa svojim suprotnim blizancem, *Spenta Mainyuom*, u svojoj svjetovnoj funkciji, spontano iskazuje u ljudskim bićima; svaka osoba treba učiniti svoj osobni izbor između ta dva. U carstvu transcendencije i apsolutnoga, *Spenta Mainyu* nema svoje suprotnosti. No, u svijetu relativnosti, u stvaranju slobodnog čovjeka, manifestira se njegova suprotnost kroz čovjekov slobodan izbor. Svojim

pogrešnim odlukama ljudska bića stvaraju i aktiviraju zlo u sebi samima i u društvu. To nije zlo kao neka vanjska tvorevina već kao unutarnji element, koji preuzima čovjeka. Kad bi sva ljudska bića činila prave izbore i vodila ispravne živote ne bi bilo nikakvoga zla. *Angra Mainyu* rabi se u *Avesti* kao generička, a ne vlastita imenica.

Pripadnici te škole, koje nazivamo monoteistima, nadalje tvrde da je *Ahura Mazda* u *Gathama* prvi i posljednji (ili točnije bez početka i bez kraja), praiskonski, svemudar i svemoćan. Priznavanje suprotnoga pandana *Ahura Mazdi* dovodi do poricanja jedne od temeljnih gathičkih doktrina. Oni drže, da zlo kao tvorevina izvan čovjeka, ne postoji. Bog je znao da će se neki ljudi opredijeliti za zloću; to je cijena koju čovjek mora platiti za uživanje slobode. U poretku stvaranja, sloboda misli i djelovanja tako je dragocjena, da je ne smijemo napustiti iz straha od zlih sklonosti nekolicine ljudi. Konačna pobjeda dobra nad zlim, što je obilježje Božje svemoći, uklanja tjeskobe koje bi mogle proizaći iz činova nekoliko zlih ljudi. Konačno, monoteisti uporno tvrde da neživot ne bi postojao da se duhovi blizanci nisu pojavili i sukobili u čovjekovom umu. Zaključak je također, da suprotni pandan *Spenta Mainyua* nije postojao prije sukobljavanja u čovjekovom umu. Čovjek je taj koji u svojoj konačnosti suprotnost postojanja doživljava kao smrt. Stoga se zlo odnosi na čovjekova iskustva.

2. Druga škola, koju pogodno možemo nazvati dualističkom, tvrdi da je zlo sadržajni entitet, a ne funkcionalna slučajnost. Pripadnici te škole drže da je zlo praiskonsko, a kao ishod toga postoje dva stvoritelja: jedan koji stvara dobro i drugi koji proizvodi zlo. Međutim, oni misle da zlo, kako nije sveznajuće, nije znalo da postoji dobar Bog; Bog je znao za prisutnost zla. Zlo je, tek nakon što je vidjelo tvorevine dobrog Boga, postalo svjesno postojanja dobrog Boga. Onda je zlo pokušalo načiniti pandane onoga što je Bog učinio. Za svjetlo, zlo je proizvelo tamu; za čistoću onečišćenje; za istinu lažnost; i slično. Međutim, prema *Gathama*, Bog je stvorio i svjetlo i tamu, dan i noć i kozmički poredak. Nijedna Božja tvorevina nije zlo; čovjek ih može iskoristiti za dobre ili zle svrhe. Tama simbolički podrazumijeva zlo, ali to ne bi trebalo značiti da je tama zlo. Dualisti drže da zlo nije moglo stvoriti pandana ljudskom biću, jer je Bog proizveo čovjeka shodno svojoj svojstvenoj slici. Bog je pohranio u čovjeka zraku svojih svojstava - dobrotu. Zlo nije sposobno

činiti ništa dobrog. Stoga je zlo učinilo sve napore da obmane čovjeka i okrene ga protiv Boga. Međutim, dualisti priznaju da će na kraju dobro prevladati, a taj će događaj značiti uspostavu Božjega kraljevstva na zemlji.

Dualisti naglašeno tvrde da je koncept o kojem smo gore raspravljali pravovjerna zarathuštranska doktrina i da je to jedino racionalno objašnjenje zla koje ne dovodi u sumnju dobrotu i pravdu Boga. Oni tvrde da u ranim fazama povijesti dobar Bog nije bio svemoguć, ali da će na kraju on dostići taj položaj. Nadalje tvrde da zlo ne može biti samo pasivno odricanje dobra; ono je aktivna sila. U svojoj gorljivosti da utjelove zlo, dualisti su razvrstali opasne insekte i otrovne biljke kao proizvode zla pa, kao takvi, oni postaju zlo. U pahlavskim knjigama, opasna stvorenja zla nazivaju se *Khrafstra*, gmižuće stvari. Dualisti tvrde da se postojanje divljih zvijeri i opasnih životinja može samo pripisati zlu. Njih se ne može objasniti pomoću teorije mentaliteta.

U pahlavskim se knjigama dobar Bog označuje kao Ohrmozd, a zao kao Ahriman. Ohrmozd je izvor svjetla, istine, dobrote i radosti; Ahriman je proizvođač tame, laži i bijede. Ohrmozd je konstruktivan, a Ahriman razoran. Posredni ishod je da su ta dva izvora praiskonska, antipodna i da funkcioniraju neovisno. Čovjek kao Ohrmozdov suradnik mora ga oponašati i boriti se protiv Ahrimana.

Pozivajući se na autoritet pahlavskih filozofskih tekstova, dualisti tvrde da Ohrmozd ne može biti beskonačan u svakom pogledu, jer je Ahriman također iskonski izvor. Oni zaključuju da je «Ohrmozd beskonačan u vremenu, a konačan u prostoru ... Izvorno je on, dakle, vječan ali ne konačan ... Ahriman je vezan i prostorom i vremenom ... (Ohrmozd je jedino ograničen prostorom, jer mora dijeliti prostor s Ahrimanom i praznim /prostorom/ koji leži između dva kraljevstva.) U istoj pahlavskoj knjizi, *Bundahišn*, govori se kako je «u Dobroj religiji otkriveno da je Ohrmozd bio na nebu u sveznanju i dobroti: jer je beskonačno vrijeme bio neprestano u svjetlu. Svjetlo je prostor i mjesto Ohrmozda: neki to nazivaju Beskrajnim Svjetlom. Sveznanje i dobrota trajna su narav Ohrmozda: neki ih nazivaju 'Religija.' Oboje se mogu isto protumačiti, naime kao trajna narav beskonačnoga Vremena, jer Ohrmozd i Prostor, Religija i Vrijeme Ohrmozda bili su i uvijek će biti.» *Bundahišn* je nedodjbeno senzacionalno intelektualan i filozofski traktat, a ipak

nije oslobođen protuslovlja. Na jednom mjestu on kaže «Ohrmozd je u svom sveznanju znao da Razorni Duh postoji,» a na drugom mjestu izjavljuje da je i Ohrmozdovo sveznanje također konačno. «Što se tiče konačnoga i beskonačnoga:» ističe *Bundahišn*, «visine koje se nazivaju Beskonačno Svjetlo (jer nemaju kraja) i dubine koje su Beskonačna Tama, beskonačne su. Na granici, obje su konačne, jer je između njih Praznina i nema dodira između njih dvije.» Taj se citat, naravno, odnosi na prostor, ali se nastavlja: «Opet oba Duha u sebi su konačna. Opet u svezi sveznanja Ohrmozda - sve što je unutar znanja Ohnnozda konačno je.» Protuslovlje u tim odlomcima slabi njegov autoritet. *Bundahišn* navodi da zlo pronalazi smještaj za vječnost u ponoru beskonačne tame.

Mardan Farruk, autor pahlavskoga djela *Šikand Gumani Vijar* iz devetoga stoljeća, također poriče Ohrmozdovo sveznanje. «Ohrmozd je poput vlasnika ili vrtlara u čijemu vrtu opasne i razorne zvijeri i ptice namjeravaju oštetiti voćke i stabla. A mudri vrtlar, da bi doskočio nevolji i da bi zadržao te opasne zvijeri izvan vrta, izmišlja sredstva kako ih uhvatiti.» On se također obara na manihejstvo, zbog izjednačavanja zla s materijom, zbog vjerovanja u sotonsku prirodu svijeta i zbog zagovaranja asketstva, jer drži da je sve to protivno Zarathuštrinom učenju. Slično tomu, on kritizira islam i kršćanstvo što Bogu pripisuju stvaranje zla, te čineći to, umanjuju dobrotu svojih Bogova. On odbacuje koncept zla kao stanje uskraćivanja (što tvrde kršćani). Konačno, on drži «zlo stvarnošću, čistim duhom i poricanjem života.» S druge strane, kaže on «zlo je loša sklonost, glupost, slijepo samopotvrđivanje, pogriješka,)) čime želi kazati da je slijeđenje zla bit loše sklonosti. Mardan Farruk također dijeli suprotnosti u dvije skupine: one kojih je razlika u funkciji ili prirodi poput muškoga i ženskoga. Razlika je u tome što se suprotnosti u načelu ili biti ne mogu miješati. One su antagonistične jedna prema drugoj: tamo gdje se pojavi svjetlo, tama odlazi. Ali suprotnosti po funkciji mogu supostojati i surađivati. Autor nadalje navodi, «mudar, sveznajući i svemoćni Stvoritelj je samodostatan, a njegovo se savršenstvo sastoji u tome što nema nikakvih potreba za bilo kakvom prednošću ili uvećanjem koje bi on mogao poželjeti izvana. Stoga moramo zaključiti da razlog i prigoda za njegova djelovanja moraju sve biti jedne vrste - odbiti i suzbiti bilo koju štetu koja bi mu mogla prijetiti od vanjskoga neprijatelja koji bi mu mogao nanijeti zlo; a to je cijeli razlog i prigoda za čin stvaranja.»

Tako on ne vjeruje u svemoć Boga tijekom njegova sučeljavanja s Ahri-manom, iako priznaje Božje savršenstvo, koje je po njegovom mišljenju Božja neovisnost od potrebe. On kaže da Bog treba stvarati kako bi se obranio.

Drugi slijed rasuđivanja dualista jest da «kako u materijalnom svi-jetu postoje suprotni sadržaji.... koji katkad uzajamno surađuju, a katkad su uzajamno razorni, onda [oni moraju postojati] i u duhovnom svijetu, koji je uzrok materijalnoga, a materijalne stvari su njihova posljedica... Materijalni svijet je posljedica duhovnoga, a duhovni je njegov uzrok.» Uzajamno suradničke suprotnosti mogle bi se odnositi na miješane slučajeve.

Golema je razlika između te dvije prikazane škole. Jedna vjeruje da je zlo mentalitet i da ovisi o čovjeku i da ga čovjek pokreće; druga drži da je to duh i da je iskonski. Jedna tvrdi da je zlo poricanje dobra i da se pokreće kada čovjek odbija činiti dobro, ili čini suprotno od dobra; druga misli da zlo ima odvojeni entitet i da je izvanjsko čovjeku. Jedna potvrđuje jedinstvo u kozmosu i vječnost; druga nejedinstvo i dvojnost u obojemu. Jedna drži zlo funkcionalnom uzgrednošću; druga znatnom stvari. Jedna promatra duhovnu i materijalnu stvarnost u njihovim sfera-ma; druga gleda na duh kao uzrok materije. Jedna vjeruje u apsolutnost sklada duhovnoga i u relativnost i nesklad fizičkoga svijeta; druga u uza-jamno suradničku i razornu prirodu kako duhovnoga tako i materijalno-ga svijeta. Nasuprot spomenutim razlikama, obje škole slažu se u dvije stvari: čovjek je suradnik Boga, a krajnja pobjeda pripada dobroti.

Doktrinarni prijedor oko zla je pradavan. Pisac pahlavske knjige *Šikand Gumani Vijar* kritizira one koji drže da zao duh proizlazi iz prirode čovjeka. Njegovo rasuđivanje u odbacivanju te teorije nije is-pravno. On kaže da prihvaćanje teorije po kojoj je čovjek putem slobode izbora stvorio zlo, dovodi do prkošenja volji njegova stvoritelja pa stoga ono nije moguće. *Gathe* doista stalno ponavljaju da zlotvori prkose Bogu i djeluju protiv zakona, koji je isto što i njegova volja. Pisac knjige *Šikand Gumani* tvrdi da Bog ne bi stvorio svoga protivnika; ali on ne vidi da s obzirom da je zlo stvorio čovjek ono ne bi moglo biti Božje stvorenje. Dokazi koje on rabi za Božje sveznanje, svemoć i pravdu sami sebe opovrgavaju. On tvrdi da uz neovisno postojanje zla kao iskonsk-oga duha, Bog može ostati svemoćan!

Teorija da je zlo ishod čovjekovoga pogrešnoga izbora i da ono izbija iz čovjekovog mentaliteta uklanja sve prigovore na svesavršenog Boga i čuva Božju veličanstvenost. Čovjekova sloboda izbora, inherentna u zakonu Aše, Božja je Volja. Kako je on dobar Bog onda je čovjeku podario slobodu izbora. On nije stvorio zlo. Krajnja pobjeda dobrote označuje Božju svemoć. Bog je pravedan i želi da sva ljudska bića budu pravedna i ispravna. On je poslao svoga proroka da vodi čovjeka. Tvrdnja da je Bog stvorio zlo kako bi čovječanstvo bolje shvatilo i cijenilo dobrotu nije zarathuštranska doktrina. Niti je to izjava u *Dinkardu* da je Ohrmozd dopustio zlu da se pomiješa s njegovim stvorenjima na određeno vremensko razdoblje radi iskustva i obuke čovječanstva. Bog nema nikakve potrebe da iskušava čovjeka.

Autor *Šikand Gumanija*, gorljivi dualistički filozof-teolog, zaključuje da dualizam postoji ne samo u fizičkom svijetu već i u duhovnom; da je u svugdje zlo jače od dobra. On nadalje izjavljuje da su stvari u svijetu dobre, zle ili mješavina obojega. Taj zaključak dovodi do uvođenja relativnosti u duhovni svijet, jer po njemu, ovaj je svijet po svojoj građi nalik drugome. Opet, u mazdaizmu, kako smo prije naveli, materija i um imaju vlastito postojanje i oboje su stvarni. Tijelo nije izvanjsko obilježje duše, niti su oni dvije strane iste medalje.

Pogrešno je odbaciti bilo koju od te dvije škole kao nevažnu. Tu se postavljaju dva pitanja: (I) koja škola predstavlja zarathuštransku pravovjernost? I (II) koje je teološko i društveno-političko objašnjenje prelaženja, ako ga uopće ima, s jedne teorije dualizma na drugu?

Za odgovor na prvo pitanje moramo se vratiti *Gathama*. U toj se knjizi *Angra Mainyu* rabi u generičkom smislu, u značenju zlog mentaliteta ili zlog duha. On se pojavljuje sa *Spenta Mainynom* kao njegov suprotni blizanac. *Angra* se također rabi kao oznaka za zlu osobu. Drugi izraz koji se rabi za zao duh je *Aka Mana*, u značenju «zlog uma.»

Daevi, bogovi Indoiranaca i njihovi štovatelji nazivaju se *Aka Mana*. Izraz *Druj*, u značenju lažnost, odnosi se prekršitelje zakona Aše. Ta terminologija ne podrazumijeva vanjska ili iskonska svojstva zla. Ona samo označava da je u ovome svijetu zlo stvarno. Kada objektivno sagledamo stvari, izgleda da je monoteistička škola bliža duhu *Gathd* i da *Angra Mainyu* potječe u čovjekovu umu i u ovome svijetu putem čovjekovoga pogrešnoga izbora.

U *Mlađoj Avesti* stanje se mijenja i osobnost zla postaje naglašenija. *Angra Mainyu* preuzima ulogu proizvođača sverazornih, škodljivih i zlih stvari, uključujući bolesti, suše, glad i kugu. Kako je došlo do takve preobrazbe? Koji su religijski i društven-politički čimbenici prouzročili preobraćenje na kozmički dualizam? Pretpostavljamo da su tu preobrazbu izveli i teolozi i politički potlačene skupine.

Teolozi su pokušali zadržati *Ahura Mazdu* podalje od zlih stvari u skladu s *Gathama*. Magi, koji nisu izgubili svoju ljubav prema indo-iranskom panteonu bogova, a već su prije toga u *Avestu* uveli *Yazate*, uspješno su u *Avestu* uključili i predzarathuštranske koncepte zla u obliku *daevas*, koji su trebali postati neprijatelji *Yazata*. Ta novina imala je emotivnoga utjecaja na ljude i pružala im je društveno-ekonomske pogodnosti. Tako je svaki *Yazata* pronašao svoj suprotni pandan. Oni su isto tako proglasili da su opasne životinje i insekti stvorenja demona. Herodot i Plutarh govore da su Magi preporučivali ubijanje opasnih stvorenja. Ta je ideja ponovno uvedena u *Vendidad*, u kojoj su svoje mjesto našli također mit i folklor. Podmukli kralj *Aži Dahaka* nazvan je apostolom zla. *Angra Mainyu* postao je Demon nad Demonima kao što je *Ahura Mazda* bio Duh nad Duhovima. Ahriman, novi nadomjestak za *Angra Mainyu*, dodijelio je svakom demonu posebnu zadaću. Demoni su širili nečistoću, bolesti, glad, sušu i smrt. Jedan od načina tjeranja demona bio je obavljanje konstruktivnih radova poput ratarstva, stočarstva i služenja blišnjima. Svrha tih dobrih činova bila je zastrašiti i poraziti vragove. Drugo sredstvo bilo je recitiranje svetih čari s posebnim obredima koje su izvodili svećenici. Ta posljednja funkcija ekonomski je zanimala svećenstvo. Izvođenje tih religijskih ceremonija omogućavalo je Magima veći društveni utjecaj. Plutarh piše da su u tim obredima demoni (*daevi*) bili elementarne sile koje se moglo više ili manje uspješno manipulirati odgovarajućim obredima i magičnim formulama. Antiteza između dobrog i lošega ubrzo je našla svoje mjesto u rječniku što su ga Magi rabili. Dobri su govorili, jeli i hodali, dočim su zli urlali, proždimali i jurili; dobri su imali glave i živjeli u kući, dok su zli imali lubanju i boravili u brlogu. Pahlavski pisci proširili su područja ovlasti dvaju suprotnih moći.

Izgleda da je prijepor između te dvije škole bio na vrhuncu u doba Sasanida. Manihejstvo i mazdakizam osuđivali su bogatstvo, moć i

raskoš i bili su prihvatljivi siromašnima i potlačenima; obje religije propovijedale su kozmički dualizam. Zurvanizam je dao filozofsku potporu kozmičkom dualizmu. Bez obzira na razloge za promjenu, u doba Sasanida, Ahriman je postao najveći negativni duh s neovisnom osobnošću. On je postao izvor svih zala na svijetu. Tako je zlo postalo nevidljivo i praiskonsko. Ljudi su mogli shvatiti Ahrimanovu prirodu, ali nisu ga mogli vidjeti. Međutim, Arda Viraf, na svom apokaliptičkom putu u pakao - Ahrimanovo boravište - vidio ga je osobno. Zanimljivo je da se u toj knjizi Ahriman po prvi puta pojavljuje i kao zmija i kao gušter, što jasno pokazuje utjecaj drugih religija na mazdaizam sasanidskoga razdoblja. Pored toga što je donosio smrt, bolest, bijedu, otrov i stvorenja koja grizu, Ahriman je stvorio lažnost i šest glavnih demona, izravnih suparnika *Ameša Spenta*. To su bili *Aka Mana* (zao um), *Indar* (izopačenost i lažnost), *Sovar* (tiranstvo i nasilje), *Nakahed* (neposlušnost i neprijateljstvo), *Taire* (nesavršenost) i *Zairich* (razaranja i smrt). «Patnja i smrt (ili demoni) razaraju tijelo, a ne stvoritelj čija je volja dobra i koji čuva i održava tijelo,» piše Mardan Farruk.

Dualistička teorija nema potporu ni u *Gathama* ni u vjerovanjima današnjih zarathuštranskih vjernika. Nijedan zarathuštranin ne bi pripisao stvaranje Khrafstre Ahrimanu. Ahriman je predmet stalne osude, ne kao stvoritelj, već kao pojava. Čovjek u konačnom i relativnom svijetu ne može zamijetiti nijedan koncept bez njegove suprotnosti. To ne čini suprotnost praiskonskom. Kao usporedba, u Starom zavjetu govori se da je Bog stvarajući svjetlo, odvojio ga od tame. Ta izjava ne čini tamu, ili sotonu, praiskonskima.

Za aktivnog vjernika zarathuštranina koncept Ahrimana ili zla odgovara iranskoj epskoj tradiciji. Kada nekoga zarathuštranina upitamo o prirodi zla, on rabi izraze *Div* i *Druj*. *Div* se rabi u generičkom smislu opisujući ogromno čudovište. *Druj* znači lažnost. *Div* i *Druj* nisu ni duhovi ni uskraćeni anđeli. Za zarathuštrane svi zločesti i nepoželjni činovi, misli i riječi vrte se oko koncepta *Div* i *Druj*.

U *Šahnamehu*, velikom povijesnom epu predislamskog Irana, *Div* se prikazuje kao omraženo moćno stvorenje. Laganje je njegovo simboličko obilježje. On govori i djeluje na zao način. Razaranja radi, on želi naškoditi svakome i svačemu. Potpuni nedostatak inteligencije drugo je obilježje *Diva*. On ne može predvidjeti posljedice svojih radnji. On

čini sve obratno od onoga što mu predlažu. U *Sahnamehu*, veliki junak, Rustam, susreće Diva Akvana i Diva Spida. Akvan je isto što i Aka Mana, i znači zao um. *Spid* znači bijelo, a možda se Div-e-Sepid odnosi na zle ljude koji djeluju poput vukova u ovčjoj koži. Bijela boja simbolički je povezana u zarathuštranizmu s dobrotom, a crna sa zloćom.

Div želi ubiti Rustama i pita ga koji bi od dva oblika smrti više volio: da ga bace preko planina i da ga pojedu zvijeri, ili da ga bace u more, da se utopi i da ga progutaju kitovi. Div hoće da Rustam umre najgorom mogućom smrti. Rustam, koji je bio pametni i vješti plivač, predlaže da ga bace u planine. No, Div je Rustama bacio u more i Rustam, te se uspio sigurno dokopati obale. Pred tisuću godina, Ferdowsi, autor *Šahnameha*, pisao je da su Div i Ahriman bile samo zle osobe. Drugim riječima, on kaže da oni nisu metafizička ili duhovna stvorenja. Gornja priča predstavlja sliku Diva ili Sotana onako kako ga danas vidi pobožni zarathuštranin. Div nije transcendentan, on laže i zloban je. Priča o Adamu, Evi, sotoni i palom čovjeku, kao što se navodi u abrahamskim religijama, ne postoji u mazdaizmu pa bi stoga usporedba po obliku i sadržaju Ahrimana sa sotonom bila obmanjujuća.

Kakvogod bilo pravo tumačenje gathičke doktrine dualizma, Zarathuštra je utemeljitelj filozofije uma, što je tema koja je zaokupila mnoge mislioce uključujući Platona, Aristotela, Rene Descartesa i drugih.

Sloboda izbora

Pouke mazdaizma utemeljene su u Istini i Pravdi (*Aša*), povezane s Mudročću (*Johu Mana*) i prožete liberalnošću i slobodom izbora. Zarathuštra je propovijedao svojim slušateljima da prihvate vjeru slobodno, da odaberu svoj put mudro i da pametno izabiru svoje prijatelje, učitelje i životne suputnike/ce. Rijetko je kada neka religija otkrivenja iskazala toliko liberalnosti.

Zarathuštra je priznavao osobnost i jedinstvenost svakoga pojedinca, a istodobno je naglašavao čovjekovu kolektivnu osobnost putem članstva u njegovoj obitelji, zajednici, zemlji i religiji. Iako je čovjek jedinstven, njegova sudbina isprepletena je sa životom i sudbinom svemi-

ra, zemlje i okoliša, pa kao takav čovjek mora očuvati i promicati život na zemlji. Te točke identiteta uključene su u zarathuštranske dnevne molitve. Što se vjere tiče, Zarathuštra je rekao da vjeru treba prihvatiti s uvjerenjem. Beskorisno je propovijedanje vjere bez uvjerenja. U namjeri da osloodi svoje sljedbenike od jarma sebičnoga svećenstva, on se suprotstavio pretjeranim ritualima, zalagao se za jednostavnost u molitvama i izjavljivao da svatko, putem ispravnosti, može uspostaviti komunikaciju s Bogom. On je za čovjeka riješio problem života i smrti, sreće i bijede. Za razliku od većine svjetskih religija, mazdaizam je ženama davao jednaka prava kao muškarcima. On je ustao protiv nepismenosti i neznanja i osuđivao zastrašivanje i tlačenje. Svatko treba prihvatiti neku religiju prema vlastitoj savjesti.

Prema *Gathama*, *Ahura Mazda* u svojoj je svijesti, *Daena*, stvorio život i podario čovjeku sposobnosti da izabere između dobra i zla, kao i moć mišljanja, govorenja i djelovanja. *Daena* također označuje religiju, a gore spomenuta izjava znači da je Bog oblikovao čovjeka u svojoj religijskoj praksi. On je dao čovjeku *Vohu Manu*, dobar (sveti) um. To je sposobnost pomoću koje čovjek može misliti i rasuđivati prije nego što donese odluku. On je čovjeku dao i savjest, *Daenu*. To je moralna sposobnost kojom čovjek može provoditi ispravan i etički život. *Mlađa Avesta* govori o još jednoj sposobnosti koju je čovjek primio od Boga, prosvjetljenje ili *Baodha*. S te bi tri sposobnosti čovjek trebao biti u mogućnosti razlikovati ispravno od neispravnoga i vrlinu od mane. To su osjetilne kao i van osjetilne sposobnosti. *Daena* je čovjekovo sebstvo. To je pounutrena slika sebe koja uključuje sposobnost da se procijene društveni, normativni sustavi vjerovanja.

U *Avesti* se implicira i podosta psihologije. U mazdaizmu se čovjekova osobnost oblikuje od šest elemenata: Ego (*Daena*), Um (*Mana*), Percepcija (*Baodha*), Biće=Vitalnost (*Ahu*), duh čuvar (*Fravaši*) i božanska milost (*Xvarengha*). *Daena* je svijest o vlastitoj odovornosti. Pojedinčev ego je onaj koji određuje njegovu sudbinu. U kasnijoj *Avesti*, dio te funkcije daje se *Fravašiju*. *Fravaši* se ne spominje u *Gathama*. Na *Daenu* utječu misli, riječi i djela čovjeka. Kada čovjek umre, prema *Yaštima*, njegova ga *Daena* čeka na razdjelnici dvaju svjetova - Mostu Sudnjega dana (*Chinvat*). U slučaju krjeposnoga čovjeka, ona se pojavljuje u obliku lijepe djevice, a u slučaju zle osobe u liku ružnoga vraga.

Daena usmjerava svakoga pojedinca prema nebu (najboljem boravištu) ili paklu (najgorem boravištu). *Gathe* kažu da svaka osoba prema svojim sklonostima i svojim slobodnim izborom određuje način svoga života. Pojedinaac slobodno oblikuje svoje misli, riječi i djela. Sljedstveno tomu, nečija *Daena*, putem nečijega slobodnoga izbora, okreće se prema dobru ili zlu. Prema tome *Daena* predstavlja unutarne sebstvo. Po riječima *Gatha*, najbolja *Daena* je najbolja religija.

Već smo odredili um, *Mana*. On je izvor svete ili dobre mudrosti. Dobro je sinonim sa svetim. *Baodha* je sredstvo percepcije. On predstavlja prosvjetljenje. Prosvjetljenje dolazi putem meditacije i osobnoga mističnoga iskustva. Ono je intuitivno. *Dinkard* kaže, «Kao što sunce osvjetljava svijet, *Baodha* osvjetljava čovjeka. To je svjetlo bdijenja koje potiče gospodara kuće da se brine o kući.» *Ahu*, biće, život i vitalnost mogu se «usporediti s modernom koncepcijom Životnog poriva ili Elan vitala.» *Ahu* se primjenjuje kako na dušu tako i na tijelo, ali u tom kontekstu on supostoji s tijelom i njegova je funkcija zajedno držati dušu i tijelo. Tijelo se preobražava kada u njemu *Ahu* više ne boravi. *Fravaši* je složeniji koncept. Iz dolje navedenih razloga, *Gathe* ga ne spominju. Ali u *Avesti* obožava se *Fravaši* ispravnih ljudi zajedno s njihovim svojstvima *Ahu*, *Baodha* i *Daena*. *Fravaši* krjeposnih ljudi obožavaju se, jer oni priskrbuju pobjedonosni put istine onima koji ih posjeduju. *Fravaši* doslovce znači isповijed. *Fravaši* ostaje dobar i, za razliku od *Daene*, na njega ne utječu negativno djela njegovoga posjednika. U *Avesti* se uopće ne spominju *Fravaši-i* zlih ljudi. Moj je zaključak da *Fravaši* izgubljenih duša napušta tijelo. *Fravaši-i* su možda prototipovi sveg života kako čovjeka tako i životinje, koji postoje prije stvaranja.)» *Fravaši-i* se mogu smatrati Božjom zrakom u svakom stvorenju, bilo da su to ljudska bića ili životinje. *Fravaši* je dobrota. *Daena* boravi samo u ljudskim bićima. Za *Fravašije* se također kaže da su zaštitini duhovi rođenja.

Odsutnost *Fravašija* u *Gathama* nije slučajna. Vjeruje se da je *Fravaši* ostatak kulta štovanja predaka koji je prevladavao u mnogim primitivnim društvima uključujući i Iran prije mazdaizma. Mora da ga je Zarathuštra namjerno isključio iz *Gatha* kako bi sačuvao nedirnutim monoteizam. Magi su ga obnovili kao duha-čuvara. Dastur dr. Dhalla povezuje *Fravaši* s Platonovim konceptom «ideje», rimskom zamisli o *Genima*, egipatskim pojmom *Ka* i brahmanskim elementom *Atman*.

Mora da je i sam Dhalla bio svjestan ograničenja takve usporedbe, jer odmah nastavlja da u brahmanizmu svako stvorenje, dobro ili loše, ima *Atman*, ali u *Avesti* samo dobri imaju *Fravaši*. Sve smo ovo ovdje naveli kako bismo otklonili pogrješno shvaćanje nekih Zapadnih znanstvenika da *Fravaši* predstavljaju *Ahura Mazdu*. Takvo stajalište je potpuno neodrživo.

Svečanost u čast *Fravašija* otišlih duša, koju su slavili Zartušti u Iranu i Parsi u Indiji i Pakistanu, slična je kršćanskom Dušnom danu. Ona se također povezuje s mnogim ritualima koji zahtijevaju točnu izvedbu, poput onih u indijskim *Pitarama* ili rimskim *Manesima*. Neki znanstvenici ukazali su na mogući utjecaj koncepta *Fravašija* kako u Talmudu tako i u Novom zavjetu, pokazujući time svoju univerzalnost u ovom ili onom obliku.

Rabeći sposobnosti kojima su obdarena, ljudska bića bi trebala biti sposobna razlikovati dobro od zla i izabrati pravi put. Tijelo kao fizički predmet ne može djelovati bez duše i njezinih sposobnosti. Iako su u mazdaizmu materija i duh dvije odvojene supstance, oni uzajamno djeluju jedno na drugo. Um utječe na tijelo. U tom uzajamnom djelovanju prevaga je na umu, premda i tijelo može utjecati na um. Svako ima vlastite odlike, a oba su Božje tvorevine. Čovjek ima posebno mjesto u odnosu na materiju i um. On ima izbor da ih uporabi za svoju sreću i napredak svijeta, ili za razaranje obojega. Svijet je Božja tvorevina, i njime upravlja isti zakon koji upravlja djelatnostima uma. Taj naglašeni dualizam koji su mnogi pogrešno shvatili, prouzročio je da o mazdaizmu misle kao dualističkoj religiji. Teološki on je monoteistički; moralno on je dualistički. On izdvaja zlo iz carstva beskonačnoga i apsolutnoga i smješta ga u carstvo konačnoga čovjeka. Čovjek može i mora sprječiti pojavu zla. Zarathuštrau *Gathama* kaže obraćajući se Bogu: «O, Mazda! Od početka, putem tvoje Mudrosti, ti si oblikovao *Daenu*, savijest, kako bi čovjek mogao razabirati i *Manu*, mudrost, kojom će upravljati svojim činima; i podario si mu moć mišljenja, govorenja i djelovanja kako bi izabrao svoja vjerovanja.»¹ To je načelo slobode izbora koje se iznosi u *Gathama*.

Kao pozitivan i negativan, teza i antiteza, um i materija, i u svakom drugom smislu u kojemu se dualizam rabio, zarathuštranski dualizam samo se odnosi na um i slobodu izbora. On označava dva antipodna po-

gleda, položaja, prototipa, naravi, ćudi, karaktera, duhova, moralnosti i mentaliteta u duhovnom okviru. Oni se niti nadopunjuju niti mogu stvoriti sintezu. Oni su nepomirljivi i ne mogu se povezati jedan s drugim. Oni se razilaze u shvaćanju, vjerovanjima, riječima i djelima. Oni se suprotstavljaju jedan drugome na svakom koraku. Iz toga razloga čovjek mora načiniti svoj izbor inteligentno, konačno i nedvosmisleno. To razlikovanje je od vitalne važnosti za pravo shvaćanje zarathuštranske slobode izbora s obzirom na dualizam.

Manihejstvo je također nepopustljivo dualistično, ali ono izjednačava zlo s materijom, a dobro s duhom. To je odstupanje od zarathuštranskoga dualizma. «Manihejstvo je duboko utjecalo na islamski misticizam, a preko sv. Augustina ostavilo je traga i u kršćanstvu,», a izgleda i kod nekih zarathuštranskih pisaca sasanidskoga razdoblja. Postoji izrazita razlika između mazdaizma, koji vidi cijelo stvaranje kao dobro, i religija koje ovaj svijet drže sotonskim. Svaka iskvarenost u svijetu nastaje poslije pojave čovjeka u svemiru; ona je ishod čovjekovoga pogrješnoga izbora. Taj pogrješan izbor istovjetan je sa zlom.

Čovjekova zloća je stvarnost Ahrimana u mazdaizmu. Ta činjenica rješenje je zagonetke zašto bi dobar i svemoćan Bog stvorio zlo! Odgovor je da čovjek, a ne Bog stvara zlo. Bog je, ili mogao učiniti čovjeka robom bez slobode izbora, ili obdariti ga slobodom i pustiti da zli pate uslijed svoga pogrješnoga odabira. Zarathuštranski mudraci uvijek su vjerovali da Bog, Savršeno biće, ne može pokrenuti nesavršeni svemir. Stoga je nesavršenost zla djelo nesavršenoga čovjeka.

Da zaključimo, moralni dualizam je životna stvarnost. Bog je stvorio mentalni i fizički svijet. Sve što je stvorio Bog je dobro. Božje tvorevine u njihovim iskazivanjima u mentalnom i fizičkom svijetu pojavljuju se kao suprotni blizanci. Sam Bog nema blizanca. Ako bi se dualizmom impliciralo da postoje dva stvoritelja, onda kozmički dualizam ne postoji u zarathuštranizmu; mentalni dualizam postoji. Ako se pod dualizmom podrazumijeva izražavanje suprotne ili komplementarne pojave, kozmički dualizam doista postoji. Stoga se *Spenta Mainyu* iskazuje s *Angra Mainyom* - dobro sa zlim. *Gathe* propovijedaju obožavanje jednoga Boga, *Ahura Mazde*, i neprestanu borbu protiv zla. *Gathe* ukazuju na zlo koje se pojavljuje u čovjekovoj misli, riječi i djelu. Čovjek kao suradnik *Ahura Mazde* mora se sustegnuti od zloće i neumorno joj se su-

protstaviti. Manifestiranje *Ahura Mazde* u njegovim glavnim moralnim atributima znači pojavu *Spenta Mainyua* - Svetoga Stvaralačkoga Duha *Ahura Mazde* sa svim glavnim odlikama - kao Božje slike u ovome svijetu. Stvaranje čovjeka prema Božjoj slici i prilici kao njegovoga suradnika; te jedinstveno etička priroda mazdaizma omogućila je preobrazbu moralnoga dualizma u kozmički dualizam (u smislu postojanja dva stvoritelja, u *Mlađoj Avesti* i pahlavskoj literaturi). Moralni dualizam, postojanje dobra i zla, životna je činjenica s kojom se zarathuštranin mora suočiti i prevladati je.

V.

STVARALAČKI (SVETI) DUH: *SPENTAMAINYU*

Načelo velikodušnoga stvaranja

*Taj Otac Svetoga Duha si Ti,
Ti si doista stvorio ovu zemlju da nam pružiš radost;
I Ti si doista poslao Armaity da nas štiti,
Ona nam donosi mir, kadgod smo ispunjeni Ljubavi,
S'Vohu Manom, Mazdom mi se družimo.*

(Game: Yasna 47-3)

Spenta Mainyu

Spenta Mainyu je svojstvo, a ipak, kvintesencija Boga. On je sveti, dobri i darežljiv Duh Boga. On je Bog, a opet različit od Boga. On djeluje kao suradnik i Božji namjesnik. On je iskaz Božje stvaralačke volje i misli. To je stvarnost Božje dobrote i svetosti. To je Božji sin, a ipak je uvijek bio s Ocem. On je star koliko i sam *Ahura Mazda*, jer za njega vrijeme ne vrijedi; *Spenta Mainyu* nema ni početka ni kraja.

Spenta znači uvećavajući, velikodušan, dobar i stvaralački. Njegova pahlavska istoznačnica je *abhizonik*, u značenju «povećavajući». Također se prevodi kao «sveto. *Spenta Mainyu* je Sveti Duh po tome što je pobožan i u službi Boga te zaslužuje čovjekovo potpuno obožavanje. On je savršen, besmrtn, transcendentan i imanentan. On otkriva imanentnost Boga u njezinoj punini; on predstavlja Božju velikodušnost u njezinom obilju. On otkriva Božje izobilje. «Svetost je Zarathuštri također značila obilje, rast i zdravlje.» Zarathuštranizam blagoslivlja sve dobre stvari ovoga svijeta kao i drugi svijet.

Mainyu znači duh i/ili mentalitet. Um i duh, ako nisu istovjetni, neodvojivo su isprepleteni. Mentalitet nije funkcionalni vid duha. *Spenta Mainyu* u svojoj imanentnosti iskazuje se u čovjekovoj dobroj misli,

dobroj riječi i dobrom djelu. Pojedinaac koji se u svom umu opredijeli da se suprotstavi *Spenta Mainyu* postaje zlo ili *Angra Mainyu*. *Angra Mainyu* je protivnik *Spenta Mainyu*a i Božji neprijatelj. Pojedinaac koji se okrene na zlo nije više suradnik Boga, jer je prekršio Božji zakon. *Angra Mainyu* nije stvoren od Boga niti je transcendentan. To je mentalitet ili duh neposlušnosti i predstavlja svjesnu pobunu protiv zakona *Aše*.

Spenta Mainyu i Ahura Mazda

Ahura Mazda i *Spenta Mainyu*, premda su iste volje nisu istovjetni. Iako šest glavnih svojstava Boga uključuju svetost i velikodušnost, Božji roditeljski odnos prema *Spenta Mainyu-u* naglašeniji je od njegovoga roditelj stva prema drugim glavnim svojstvima - a to su dobar um, istina, božanska suverenost, ljubav, savršenstvo i besmrtnost. U *Gathama*, od Sedam poglavlja šest glavnih svojstava nazivaju se *Ameša Spenta*. Kako je Bog *spenta*, sva njegova svojstva su također *spenta*, sveta.

Zarathuštranizam ne vjeruje u panteizam i ništa se ne može izjednačiti s Bogom, *Ahura Mazda* je *Spenta Mainyu*, ali *Spenta Mainyu* nije *Ahura Mazda*. Ništa drugo nije Bog osim *Ahura Mazde*. Sunce nam može pružiti analogiju. *Spenta Mainyu* djeluje kao medij između nepromjenjivoga nebeskoga i promjenjivoga zemaljskoga svijeta, između nadosjetilnosti i osjetilnosti. U osjetilnom i zemaljskom svijetu, *Spenta Mainyu* postavlja se kao vječni protivnik zla i razornih sila. *Spenta Mainyu* je neprijatelj onih koji se pobunjuju protiv Boga i dobrote. *Spenta Mainyu* je idealizacija savršenoga života u ovome svijetu. Krivotvorenje božanske misli u stvaranju vodi prema nesavršenosti, razaranju i zlu. *Spenta Mainyu* pomaže čovjeku da širi ljubav *Vohu Mane* i štiti ispravne od napada zle misli.

Logos u judeokršćanskoj tradiciji može se usporediti sa *Spenta Mainyuom* u zarathuštranskoj tradiciji. «Philo Judaeus sjedinjuje grčke i židovske ideje o Logosu i kaže da je Logos prvorodeni sin Boga i djeluje kao namjesnik Boga i podvladar svijeta.» Logos je također stvaralački aktivan i katkad se pojavljuje kao Bog, a katkad kao svojstvo Boga. Tako Logos i *Spenta Mainyu* dijele tri obilježja: Božje stvaralaštvo, poistovjećenje s Bogom i svojstvo Boga. Oni se razlikuju po tome što je

Logos prvorođeni sin Boga, dok je *Spenta Mainyu*, kao Božji sin, uvijek bio s Bogom; prvi predstavlja ideju stvaranja iz ničega, a drugi stvaranje koje je staro koliko i sam Bog.

Razlika između *Spenta Mainyua* i *Ahura Mazde* blijedi u *Mlađoj Avesti* pa se Sveti Duh asimilira u Bogu. Tijekom cijele avestanske tradicije *Spenta Mainyu* ostaje bit Božje svetosti. Čovjek može u ovome životu dosegnuti samoostvarenje, savršenstvo i sreću slijedeći Sveti Duh (*Spenta Mainyu*) i djelujući prema svetom umu i svetoj ljubavi.

*Vođen Tvojim Svetim Duhom i Tvojom Ljubavi,
Vođen mislima i riječima i djelima Istine,
Savršen Vječni Život čovjek će dostići;
Preko Khšatre i preko Svete Armaity.
Mazda Ahura će to sve podariti.*

(Gathe: Yasna 47-1)

Spenta Mainyu i misticizam

Misticizam se opire točnoj definiciji. On obično nagoviješta percepciju Krajnje stvarnosti putem osobnoga duhovnoga iskustva, koje samo sveti pojedinci mogu iskusiti. Pojedinci koje vodi Sveti Duh (*Spenta Mainyu*), Velikodušna ljubav (*Spenta Armaity*) i Dobar um (*Vohu Manu*) su sveti.

Svetost u zarathuštranizmu je sinonim za dobrotu, konstruktivnost i velikodušnost. Svetost ne proizlazi iz pukoga asketsva ili stalnoga izgovaranja molitvi. Svetost se ostvaruje korisnim, dobrohotnim i aktivnim životom.

Zarathuštranski misticizam može se objasniti svetom mudročću, svetom ljubavi i svetom pravdom. On se može prevesti u razvoj i napredak. Razvoj i napredak rabe se kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu. Oni podrazumijevaju napredovanje koje vodi prema samoostvarenju i savršenstvu.

Gathe potiču čovjeka da izabere Sveti Duh kao svoga vodiča, da ga obožava i da se s njim sprijatelji i da zatraži njegovu pomoć u poteškoćama. Prizivanje Svetoga Duha uvijek se povezuje s dobrom

mudročću i velikodušnom ljubavi. U zarathuštranizmu percepcija Boga doživljava se putem mudrosti svijesti - prosvjetljenja, koje proizlazi iz stapanja svetoga rasuđivanja, moralnosti i svete ljubavi. Mudrost svijesti ne podrazumijeva poricanje osjetilnih ili racionalnih metoda. U potrazi za Bogom, razum i intuicija, um i svijest, ujedinjuju se i tražitelj gazi stazom istine.

Šihab-al-Din Suhrawardi bio je muslimanski mistički filozofu trinaestom stoljeću koji je tvrdio da je spoznao *Išraq* - otkriće i ostvarenje Istine - iz učenja Faršaoštre i Jamaspe. Drevni iranski mudraci spajali su intuiciju i razum, uvid i logiku, percepciju i stvarnost, *Kašfi Sohud* (otkriće i razotkrivanje) u svom pristupu krajnjoj stvarnosti. Prepoznavanje jednoga puta *Aše* ukazuje na moralnu dimenziju implicitnu u tom postupku. Slijeđenje jednoga puta *Aše* od najveće je važnosti za mistike. Zarathuštranski mistici znaju da ih samo jedan jedini put - put *Aše* - vodi prema njihovom cilju. *Gathe* su opominjale čovjeka protiv lažnosti. Onaj koji izabere djelovati protiv Svetoga Duha sljedbenik je *Druja*, lažnosti. On je Ahriman, neprijatelj Boga.

Nasuprot biblijsko-kur'anskoj zamisli *creatio ex nihilo*, stvaranje, prema zarathuštranizmu, materijalizira se putem *Spenta Mainyua*, i uvijek je bilo s Bogom. Kao suradnik Boga, čovjek vidi da su njegovo postojanje i njegove odlike potekle od Boga. *Gathe* predviđaju mogućnost mističnoga sjedinjenja ili izravnoga općenja s Krajnjom stvarnošću. Zarathuštranski misticizam ne nadilazi religijski zakon već postoji unutar njegovoga područja. U sjedinjenju s Bogom čovjek ne iščezava poput kapljice vode u oceanu. Krajnji proces je tajna i ne može se objasniti konačnim riječima. To je proces stvaranja besmrtnosti i povratka izvoru. Najbliža analogija je odraz svjetla natrag prema izvoru za ispravne i lomljenje svjetla u slučaju zločestih - gdje se zrcalo sastoji od čovjekovih djela. Stoga je zarathuštranski misticizam «Misticizam Beskonačnosti.»

Za razliku od *nousa*, koncepta koji je postulirao grčki filozof Anaksagora, *Spenta Mianyu* nije kvazi-neovisni duh i ne djeluje kao posrednik između Boga i svijeta. On je medij, a ne posrednik. Niti je *Spenta Mainyu* istovjetan s Platonovim svijetom-dušom što ga je stvorilo Vrhunsko Božanstvo. *Spenta Mainyu* samo je stvaralački aktivan; on ne uređuje izravno svijet. Uređenje svemira funkcija je *Aše*. Odbacivanjem

Spenta Mainyua, čovjek aktivira u svom umu ono što se zove *Angra Mainyu*. *Angra Mainyu* suprotan je *Spenta Mainyuu*. Stoga sukob *Spenta Mainyua* i *Angra Mainyua* započinje čim čovjek odluči djelovati protiv *Spenta Mainyua*. To je čovjekov čin prkosa prema *Spenta Mainyuu*. Mistici, zaputivši se putem *Aše* prema savršenstvu, oslobađaju se od iskušenja suprotstavljanja *Spenta Mainyuu*.

Misticizam je snažno obilježje zarathuštranizma, a Zarathuštra je bio najveći mistik. Prije negoli je primio svoje poslanstvo on je vidio Boga kao božansku Osobu putem teozofske kontemplacije. Zarathuštra je pokušao uspostaviti odnos sa svojim novo zamijećenim Bogom. On je vidio Boga u svojoj svijesti; nije došlo do nikakvoga fizičkoga susreta. Zarathuštra se, putem Svetoga Duha i Odane mudrosti, zaputio putem *Aše* prema cilju Svjetla. To je bio čin prosvjetljenja. Izvor Svjetla prosuo je svoje svjetlosne zrake po Zarathuštri i on je bio prosvjetljen. Zarathuštranski misticizam je teofilozofija prosvjetljenja.⁸ *Gathe*, jedinstvene po svojim aforizmima, predstavljaju svijet s Bogom u središtu u kojemu je Središte vrhovni izvor ontološkoga i aksiološkoga savršenstva. Zarathuštranski Bog je sama pozitivnost, konstruktivnost i dobrotu. Zarathuštrasko misitično iskustvo može se ostvariti putem svete meditacije, konstruktivnoga promišljanja i pozitivnoga djelovanja. Negativnost, besposlenost i razaranje udaljuju čovjeka od mističnoga iskustva. *Gathe* ne spominju nijedan drugi ritual osim prizivanja *Spenta Mainyua* i meditacije putem svetoga uma i ljubavi i slijeđenja *Aše*. Obredi koji su štetni po tijelo i um trebaju se smatrati nezarathuštranskima.

Zarathuštra je izjavio da čovjek može općiti s Bogom oponašajući Božja svojstva. To je općenje s odlikama izvan vremena i prostora u beskonačnosti. Kako je bio utjelovljenje svetosti u ovome svijetu, Zarathuštra je primio otkrivenje proroštva. Općenje s Bogom povezuje se s čovjekovom voljom. Ono je otvoreno svakome pojedincu koji postaje vrijedan toga iskustva. Podarivanje proroštva također je povezano s Božjom voljom.

Zarathuštranski koncept gnosticizma vuče svoje podrijetlo iz *Aše*. Samoostvarenje i savršenstvo zahtijevaju se za doživljavanje mističnoga sjedinjenja s Bogom, a to se jedino može postići putem oponašanja Božjih iskazanih odlika. Šest faza u postupku prema savršenstvu iste su kao šest glavnih svojstava *Ahura Mazde*.

U zarathuštrskom gnosticizmu, polazna točka je vjerovanje u: (1) Boga kao svjetla svjetala i kao kvintesencije njegovih svojstava; (2) doktrinu da zraka Božjih svojstava zrači u svakom ljudskom biću i (3) da čovjek može rasvijetliti tu zraku unutar sebe prema savršenstvu time što će prkositi zlu i slijediti put istine, ispravnosti i pravde. Postupak gnosticizma sastoji se od smaousavršavanja u skladu sa zakonom *Aše*.

Jačanje Dobroga uma, *Vohu Mane*, predstavlja prvi korak gnosticizma. Čovjek mora potpuno odbaciti loš um, *Aka Manu*, i ustegnuti se od zlog mišljenja. *Vohu Mana*, s obzirom da je prva tvorevina - ili da budemo točniji, prvo zračenje Svjetla nad svjetlima - najbliži je Izvoru. Ništa ih ne razdvaja; oni su jedno. Svjetlo *Vohu Mane* zrači iz izvora i rasijava se.

Druga faza u gnosticizmu je uvećavanje ispravnosti, *Aša*, koja zrači iz svjetla Svetoga uma. Trojstvo *Ahura Mazde*, *Vohu Mane* i *Aše*, te vjerovanje da su sva svjetla, uključujući i ona *Vohu Mane* i *Aše*, odrazi Svjetla nad svjetlima *Ahura Mazde*, bitni su za zarathuštranski koncept gnosticizma. Prakticiranje *Aše* nije moguće bez svetoga uma. Pojedinaac može razabrati između dobroga i lošega čina putem dobroga (svetoga) rasuđivanja. U toj se fazi zahtijeva strogo pridržavanje istine. Nikakva, pa ni dobronamjerna, laž nije dopuštena. Islamski koncept *Taghieh*, ili korisne laži, stran je zarathuštranizmu. Čestitost uma i pobožnost djelovanja okrijepljuju božansku bit u pojedincu i pomažu mu napredovati prema *Vahišta Mani*, vrhovnom i univerzalnom umu - Božjem umu.

Ustrajnost u pobožnosti dovodi čovjeka bliže izvoru, *Aša Vahišti*, vrhovnoj i univerzalnoj ispravnosti - Božjoj pravdi. U toj fazi pojedinac postiže *Khšatru*, božansku hrabrost i moć, koja čovjeku omogućuje da voli i pruža nesebičnu službu svojim bližnjim stvorenjima. Putem neprekidne altruističke službe, pojedinac se približava *Khšatra Vairyoi*, vrhunskoj i univerzalnoj konstruktivnoj moći - Božjoj moći. Otada pa nadalje, čovjek je u položaju da ne može misliti o zlu niti ga nanijeti. On je oslobođen iskušenja, pohlepe, želje i gnjeva. Tako čovjek stiže na prag četvrte faze - univerzalne ljubavi, spokojnosti i velikodušnoga mira, *Spenta Armaity*. U toj fazi ljubav prema čovječanstvu zamjenjuje ljubav pojedinca prema samome sebi, svojoj obitelji i malom krugu prijatelja; nepotizam se pretvara u univerzalno bratstvo, koje je iskaz ljubavi prema Bogu ili Božje ljubavi.

Posljednje dvije faze su one savršenstva, *Hurvatat*, i besmrtnosti, *Ameratat* - općenja s Bogom. Savršenost je sinonim za samoostvarenje, a čovjekov cilj je sreća u besmrtnosti. Cijeli postupak odražava neprestanu borbu između *Spenta Mainya* i *Angra Mainyua* o čemu smo raspravljali u ovom poglavlju.

Obično se vjeruje da je zarathuštranski misticizam utjecao kako na neoplatonski gnosticizam tako i na muslimanski sufizam.

***Spenta Mainyu* i stvaranje**

U zarathuštranizmu stvaranje se približava emanaciji. *Ahura Mazda* je *dadar* i planer, davatelj i preobražavatelj. On zrači svoju velikodušnost po svim tvorevinama; stvaranje proizlazi iz njega. Zarathuštranska ideja stvaranja utjecala je na islamski misticizam. Suhrawardi izjavljuje da je bit bilo svjetlost bilo tama. Najveći je Izvor svjetla- Svjetlo nad svjetlima, Univerzalno svjetlo izvan kojega ništa ne postoji. Prema Suhrawardiju, samo jedna Apsolutna zraka zrači iz Izvora a to je Inteligencija ili *Bahman* (*Vohu Mana*). *Bahman* je najsvjetlija i najbliža Izvoru. Druge zrake zrače iz *Bahmana*. Deveta zraka u hijerarhiji je ona koja osvjetljava zemlju i čovjekov um. Prema Suhrawardijevom objašnjenju, zrake sunca, mjeseca i vatre usputne su uz Svjetlo nad svjetlima; one nisu bit.

U *Avesti* se svjetlo koje zrači iz Boga i osvjetljava ljudski um naziva *Xvarengha* ili milost. Oponašajući *Spenta Mainyua* čovjek može ojačati *Xvarenghu* unutar sebe, a suprotstavljajući se Svetom Duhu, prouzrokovati da ga *Xvarengha* napusti. U iranskoj mitologiji, kada je kralj Yima slijedio lažnost, i tako radeći okrenuo se protiv *Spenta Mainyua*, Božja *Xvarengha* ga je napustila i on je izgubio svoje kraljevstvo.

Spenta Mainyu* i *Angra Mainyu

Nestankom razlike između *Spenta Mainyua* i *Ahura Mazde* u *Mladog Avesti*, i asimiliranjem Svetoga duha u Boga, popločen je put da se etički dualizam zamijeni načelom kozmičkoga dualizma. *Angra Mainyu*, suprotnost *Spenta Mainyuu*, postaje *Ahriman* i poprima položaj

pandana Ohrmozdu. *Mlađa Avesta* govori da dobre tvorevine pripadaju *Spenta Mainyuu*, a zla tvorevina *Angra Mainyuu*. U toj fazi epska tradicija istočnoga Irana, pomiješana s predzarathuštrankom indoiran- skom mitologijom, ulazi u *Avestu* i podupire nastanak kozmičkoga dua- lizma. Na primjer, Aži-Dahak koji je svrgnuo kralja Yimu, pretvoren je u Ahrimana.

Doktrina kozmičkoga dualizma u njegovom čistom obliku poja- vila se u manihejstvu u trećem stoljeću, a u zurvanizmu u četvrtom stoljeću A.D. Zurvanisti su držali bezgranično vrijeme, *Zurvane Akarne*, kao izvorište i roditelja dvaju suprotnih duhova Ohrmozda (*Spenta Mainyua*) i Ahrimana (*Angra Mainyua*). Draga škola koja je pridonijela dualističkoj ideji bila je škola Gayomartiana u petom stoljeću A.D. Pri- padnici te škole držali su da je zlo poteklo iz neispravne misli u umu *Ahure*, koji se jednom pitao bi li bilo moguće da on dobije protivnika. To su bile heretičke škole.

Za zarathuštrana zlo nije misterij. Zlo je neposluh prema *Ahura Mazdi* i suprotnost Svetom Duhu. S obzirom da ga je *Ahura Mazda* stvo- rio, čovjeka njemu pripada; budući da je slobodan izabrati, čovjek se može okrenuti protiv Boga i postati razoran, zao i bezbožan. U takvom mentalnom stanju čovjek je *Angra Mainyu*, zla uma i zla duha. Da bi ostao suradnik Boga, čovjek mora ostati krjepostan. Kao što smo već spomenuli, vrlina u zarathuštranizmu je sinonim za plodnost, pozitivnost i konstruktivnost. Porok je sterilnost, razornost i negativnost. Sveti duh ukazuje primjerom na idealan život koji čovjek mora oponašati. Lažna religija iskazuje se u svojim razornim rezultattima prouzrokovanim skretanjem od primjera Svetoga Duha.

Spenta Mainyu i *Agra Mainyu* predstavljaju polarnost između obilja i gladi, uvećavanja i umanjivanja, napredovanja i nazadovanja, nade i očaja. Trag te moralne dvojnosti seže do kozmičke dvojnosti, što je za primitivnoga čovjeka bilo pitanje vjere. Primitivni je čovjek vjerovao da su sile prirode prouzrokovale i obilje i glad. Zarathuštra je preobrazio pesimistički kozmičku polarnost u etički i optimistički dualizam. On je proglasio, da je zlo pojava koja proizlazi iz čovjekovoga djelovanja; stoga ga čovjek može osujetiti i sprječiti.

Da zaključimo, *Spenta Mainyu* je manifestacija stvaralačke snage *Ahura Mazde*; on je aspekt Boga, a ne Bog; on ne postoji neovisno od

Boga i ne može biti posrednik između Boga i svijeta; on je medij preko kojega dobrota, svetost i obilje nepromjenjivoga nebeskoga svijeta otkriva sebe u promjenjivom zemaljskom svijetu; on je sredstvo za materijalizaciju stvaranja; on predstavlja idealan život u ovom svijetu; u svojem zemaljskom iskazivanju, on se susreće sa suprotnom silom onih koji se ne pokoravaju Bogu i rade na razaranju svemira - *Angra Mainyuom*; on nastavlja svoju borbu protiv zlih sila do postignuća konačne pobjede.

VI

BESMRTNOST DUŠE

Načelo posljedica i Božanskoga suda

*Oni koji sada žive, oni koji su živjeli i oni
koji će još živjeti,
Dobit će jednu od dvije nagrade koje je On odredio!
U Besmrtnosti će duša Ispravnih biti
uvijek u Radosti,
Ali u mukama svakako će biti duša Lažljivca.
A takve je Zakone odredio Ahura Mazda putem Svoje
suverene vlasti.*

(Gathe: Yasna 45-7)

Život poslije smrti

Mazdaizam vjeruje u život duše nakon tjelesne smrti i u neophodno djelovanje zakona posljedica. Popratni zakon uz zakon Aše, zakon posljedica, općenito je poznat kao načelo nagrade i kazne.

Od samoga stvaranja, čovjek se pita odakle je došao i kamo mu je suđeno ići! Odgovori na ta pitanja zahtijevaju znanje o samome sebi i stvoritelju koje nam je Zarathuštra dao. On nam je rekao da nas je Bog, koji je Univerzalna mudrost i Gospodar života, stvorio s vječnom dušom i sposobnostima da razlikujemo dobro od zla. On nas je upozorio na povezanost trajne sreće s dobrotom i beskrajne bijede sa zloćom. Zarathuštra je prvi uveo božanski sud i etičku dimenziju u život nakon smrti. *Gathe* su prvo sveto pismo s izričitom uputom na zagrobni život. Budizam vjeruje u ponovno rođenje i polu-vječnost bića. Stari zavjet zanimljivo kaže da mrtvi borave u donjem dijelu zemlje.

Zarathuštra je prvi uveo koncept nagrade i kazne u životu nakon smrti. Židovi u biblijskom razdoblju vjerovali su da će mrtvi nastaviti postojati u obliku sjena, *Sheol*, u donjem dijelu zemlje. Nakon njihovo-

voga susreta sa zarathuštranizmom u Babilonu i s društvenopolitičkim tlačenjem u grčko-rimskom svijetu, Židovi su postupno usvojili eshatološki božanski plan spasenja. Taj se koncept pojavljuje i u kršćanstvu i u islamu. U kršćanstvu besmrtnost ima svoje središnje mjesto u misteriju smrti i uskrsnuća Isusa Krista. «Razvoj takvih tema u židovskoj religiji kao što su eshatologija i uskrsnuće tijela obično se pripisuje utjecaju iranske religije.»

Istočne religije drastično se razlikuju od zarathuštranizma i abrahamskih religija u njihovom poimanju materije i duha. One općenito vjeruju u ponovno rođenje kao popratnu pojavu Karme. Dokle god postoji karmička sila - neznanje, želja i vezanost (koji su uzročni korijeni života), životni proces se nastavlja. Prestanak životne struje predstavlja ideal, a na toj prijelomnoj točki pročišćeno Sebstvo je nirvanizirano i imortalizirano. Imortalizacija znači stapanje u kozmičku Nirvanu. U tom je smislu neživot vječan. Zen govori o Koanu, koji je pitanje nečijega života, stvarnoga života; kada čovjek umre Koan postaje nečiji istinski Koan i tada je život doista potpun.

Očito je da je vjerovanje u život poslije smrti, ili život u smrti, pitanje vjere.

Unatoč razlikama u temeljnom konceptu duha i života, zarathuštranizam i istočne religije nalik su jedno drugome u jednom pogledu, a to je vjerovanje u zakon posljedica. U hinduizmu, budizmu i sikizmu, Karma označava da je u svakom ponovnom rođenju, trenutačno postojanje pojedinca određeno njegovim prijašnjim postojanjem. Svako biće nasljeđuje Karmu prijašnjega života. Proces ponovnoga rođenja prestaje kada čovjek dostigne savršenstvo. Biće nije vječno ali jednom kada Atman, istinsko Sebstvo, doživi Nirvanu, ono postaje bebsmrtno. Priroda Atmana ne može se odrediti. To je svijest o samome sebi i istinskom Sebstvu. U hinduizmu, subjektivno znanje o istoj stvarnosti, koje se objektivno zna kao Brahman, predstavlja besmrtnost.

U zarathuštranizmu, *Aša* određuje posljedice ili plodove činova pojedinca i sudbinu duše nakon pojedinčeve fizičke smrti. Fizička smrt označuje kraj jedne faze i početak nove faze u životu. Činovi pojedinca u ovome svijetu stavljaju posljedice u pokret. Čovjek može promijeniti svoju budućnost ili sudbinu ako promijeni svoje djelovanje. Duša pojedinca može dostići samoostvarenje i savršenstvo, *Hurvatat*, putem pre-

danosti pozitivnim postupcima ljubavi., privrženosti i svete razumnosti; onda ona dostiže besmrtnost, *Ameretat*. U budizmu, Karma znači rad i prevodi se u sudbinu poradi komparativnih religijskih studija; to je bilanca pojedinčeva rada na ovome svijetu.

U zarathuštranizmu, *Aša* je Božja volja. Budist može dostići savršenstvo putem ustezanja od negativnih činova želje, privrženosti i neznanja, dok zarathuštranin može dostići savršenstvo samo pozitivnim činovima. Ustezanje od zloće, iako se ono zahtijeva, nije dovoljno; pozitivna i krjeposna djela zahtijevaju se za spasenje. *Aša* predstavlja pravdu i božanski sud u zagrobnom životu s obzirom na čovjekove radnje na ovome svijetu. Pravda se provodi u kontekstu uzročnoga zakona.

Zakon posljedica

Zakon *Aše* znači da svaka osoba prima svoju nagradu - plod njezinoga djelovanja - *Mizdem*. Nagrada za onoga koji nanosi zlo ne naziva se odmazdom, uzvraćanjem milo za drago ili kaznom. To je patnja koja proizlazi iz njegove svijesti o njegovom otuđenju od *Ahura Mazde* u životu nakon smrti.

Zarathuštranska eshatologija poznata je po svojoj jasnoći, pravdi i nadi. Zarathuštranizam je naglašeno duhovan. *Gathe* govore o dva svijeta: tjelesnom, *Astvant*, i duhovnom, *Manahya*, a oba su dobra. *Gathe* govore o dvije glavne sastavnice čovjeka koje su tijelo, *Tanu*, i duša, *Urvan*. Taj nadopunjujući dualizam postoji posvuda u stvaranju. Svemir ima kozmos, *Geuš*, kao i dušu, *Geuš Urvan*. Duša nastavlja svoj život poslije smrti. U ovome svijetu besmrtna duša postoji zajedno sa smrtnim tijelom. Veći dio postojanja pojedinca je život poslije smrti. Nakon tjelesne smrti svačija duša pridružuje se primjerenom predjelu duhovnoga svijeta. Odredište duše ovisi o životopisu pojedinca.

Glavna obilježja zarathuštranske eshatologije su:

1. Vječnost duše: Ljudsko biće ne pogiba potpuno nakon svoje vidljive svjetovne smrti. Tijelo je uništeno, ali duša preživljava.
2. Uzročni zakon posljedica: Pojedinac žanje ono što je sijao. *Mizdem* znači posljedice i nagradu. Nagrade i posljedice automatski pridolaze ili proistječu iz djela. Riječi *nagrada* i *kazna*, kojima se slobodno

prevodi riječ *Mizdem*, mogu biti zbunjujuće. Posljedice proizlaze iz djelovanja zakona *Aše*. *Ahura Mazda* iznad je osvete, kazne ili gnjeva; on je čista dobrotu. Posljedice označuju požnjevene plodove nečijih činova. Ljudska bića zavrijeđuju te plodove svojim djelima u životu.

3. Najbolje postojanje za ispravne a najgore za zle; *Gathe* opisuju prirodu i sadržaj posljedica samo u općim crtama. Duša ispravnih vodit će radostan život u boravištu najboljega postojanja, a ona zlih u boravištu najgorega postojanja. Ostavši bez nagrade, zli će zažaliti za svoj zemaljski način života. Nebo i pakao nisu fizička mjesta; oni predstavljaju stanja mentalnoga postojanja.
4. Zagrobni život je nastavak života na ovome svijetu: *Gathe* kažu da je stvarna priroda dobrog života za ispravne, i lošega života za zle, u zagrobnom svijetu nastavak života na ovome svijetu.

Gathe upozoravaju ljudska bića na obmanjujuće, privremene i tobožnje pobjede koje su sve varave. Zao čovjek ubrzo će shvatiti da su njegove prividne pobjede bile prurušeni promašaji.

*Kada Lažnoga stigne odmazda, i kada
Istina sve njegove pobjede pretvori u prah i pepeo,
Od toga će trenutka njegov um preusmjeriti njegove korake;
Njegovo srce čeznut će da dostigne blagoslovljeno boravište
Mazde, Aše i Vohu Mane,
I stalno težiti da zadobije njihovu milost.*

(*Gathe*: Yasna 30-10)

Gathe tješe ispravne ljude da ne pokleknu kada prime udarce i osude od zlotvora kao odgovor na svoja dobra djela. Na koncu, zlotvori plaćaju za svoju drskost i nepravdu.

*Ovo Te pitam, reci mi po duši, O Ahura!
Onaj koji ne želi dati zasluženu nagradu onome
koji ju je zaslužio,
Pa čak ni istinoljubivom čovjeku koji ispunjava svoju riječ
i djelo,
Kuju će kaznu on najprije ovdje platiti?
Jer, doista, ja dobro znam što će on konačno
dobiti u kasnijem životu.*

(*Gathe*: Yasna 44-19)

Posljedice proistječu iz nečijih radnji u skladu sa zakonom *Aše*. Pojedinaac, putem svojega slobodnoga izbora, požuruje prije definirani sud. Stoga nema predodređene sudbine. Postupci imaju predodređene posljedice. Čovjekova djela uvjetuju njegov život i budućnost.

Priroda i sadržaj posljedica

U životu, ljudska bića traže sreću, *Usta*. Sreća potječe iz zakona *Aše*. *Aša* propisuje život radosti i užitka za pobožnoga i život vječne bijede za opakoga.

*O vi smrtnici, zapamtite ove zapovijedi -
Zapovijedi koje je Mudri Gospodar dao,
Za Sreću i za Bol;
Dugotrajnu kaznu za zlotvore, a blagoslov za
sljedbenike Istine,
Radost Spasenja za ispravnoga na vijeke vjekova!*

(Gathe: Yasna 30-11)

Gathe ne iznose detaljnosti o prirodi posljedica. Niti spominju konkretne nagrade ili kazne.

Bitno je zapamtiti da je u *Gathama* smrt neživot (*Ajyaiti*). Neživot tijela kraj je jedne faze postojanja (*Gaya*) i početak druge. Drugi život je duhovan i po definiciji nezamjetljiv osjetilima. Ispravna osoba ne treba se bojati smrti; niti rođaci umrle osobe trebaju žaliti zbog njezina odlaska. U zagrobnom životu ispravni se ne samo nagrađuju za svoja dobra djela već mu se nadoknađuje za patnje što ih je pretrpio od ruku zlotvora. *To čini srž mučeništva u zarathuštranizmu.*

Ustrajan napor prema konstruktivnoj promjeni stalna je briga zarathuštranizma. Čovjekova svrha treba biti poboljšanje i obnavljanje svijeta, a *Aša* će se pobrinuti da pojedinci koji rade u tom smjeru dobiju svoju pravu nagradu. Pobožni dostižu radost i sreću a opaki pate od bijede i potištenosti. Zarathuštrani mole za dug život, sreću i druge blagodati u svrhu promicanja blagoslovljenoga života na ovome svijetu i uživanja u beskrajnoj sreći na drugome svijetu. *Gathe* ne daju detalje o životu na drugome svijetu.

Razlog zbog kojega se posljedice objašnjavaju samo u općim crtama očit je. Te posljedice su duhovne nagrade i kazne pa ih konačni koncepti ne mogu odrediti. U najboljem slučaju one se mogu simbolički prikazati kao najbolje i najgore postojanje. Konačni izrazi neodgovarajući su za određivanje prirode duhovnih događanja. Međutim, *Gathe* nas obavještavaju da te posljedice povlače za sobom trajnu radost ili žalost. Djela će donijeti plodove; zlo će iskusiti zli, a dobar blagoslov dobri.

Sve misli i riječi i djela *ljudi* donijet će
Ploda kao što je utvrđeno u *Tvom* Vječnom zakonu,
Zlo zlome dobar blagoslov dobrome -
Tako je mudrost odredila do kraja vremena.

(Gathe: Yasny 43-5)

Procjena dobrih i zlih djela neke osobe nakon smrti obavlja se prije nego što ona prijeđe u drugi svijet.

Prijelazna granica

Gathe spominju *chinavat*, razdjelnicu ili most između dva svijeta. Nema pojedinosti o obliku ili mjestu toga mosta. Izgleda da se taj izraz rabi metafizički i da označava kraj jednoga stanja postojanja i početak drugoga. Ili se to može odnositi na vremensku točku kada se daje konačni sud. *Gathe* otkrivaju da se sud donosi prigodom smrti i prije prijelaza razdjelnice. U toj se točki prikuplja i zatvara prikaz života pojedine osobe.

*Pitam Ahura, ono što sam od Tebe naučio,
Kakva nas sudbina sustiže i kakva će nas sustići;
Kakve je tihe težnje dobrih ljudi i ispravnih
zabilježila Knjiga života,
Kakve težnje su opet slijedili neispravni;
Kako oni stoje, kada se procjena obavi?*

(Gathe: Yasna 31-14)

Tom prigodom pobožne duše imat će lagan prijelaz; prorok će biti nazočan i dopratit će ih do njihovoga odredišta. To, međutim, ne po-

drazumijeva nikakvo prorokovo posredovanje. Prorokova nazočnost na mostu pitanje je dobrog vodstva.

*Onaj muškarac i žena, Mazda, koji oživljuju,
ono što si Ti kao najbolje naložio, -
Aša blagosloвила, i Vohu Khšatra nazvala,
Tu snagu da služe, koja dolazi kroz Vohu Mana,-
Sve njih ja ću poučavati da štuju Tebe i sve što je Tvoje
S njima ću koračati preko Tvoga Mosta suda.*

Obratno, kada duša opakoga prijeđe preko mosta ona će ožalostiti proroka.

*Lažan čovjek postavlja pred svoju nutrinu
iskrivljenu sliku o stazi Istine;
Ali na Mostu Suda njegova duša opteretit će
ga njegovim lažnim učenjem, tom iskrivljenom slikom,
Usljed vlastitih djela i lažnoga jezika
On zastranjuje s Ašinoga puta.*

(Gathe:Yasna 51-13)

Nadalje, *Gathe* otkrivaju da će unutarnja obilježja, *Daene*, označiti opake ljude i biti će dodijeljeni boravištu laži. Druge opise mosta i scenarije spomenute u *Vendidadu* (i kasnije u *Bundahišnu* i drugim pahlavskim djelima), treba shvatiti kao proizvode stvaralačke mašte njihovih pisaca.

U pokušaju da ostave dojam na jednostavne i nepismene vjernike, autori *Bundahišna* i *Arda Viraf Nameha* dramatzirali su scenarije pakla i neba do besmisla. *Vendidad*, koji je opsjednut korisnošću i obožavanjem pasa, postavlja pse na ulazu na most, ne kao čuvare koji će zalajati na opake, već kao vodiče koji će pomoći pobožnima. Ta pacifistička funkcija pasa u scenariju vrlo je značajna i može se shvatiti kao dodatno svjedočanstvo o neagresivnoj prirodi mazdaizma. Pahlavske knjige proširuju krug čuvara i uključuju anđele i duhovne pse. Među anđelima koji pobožnima pomažu prijeći preko mosta su dva *Yazate*, *Sraoša* i *Atar*. Ali čak i u tom kontekstu pahlavske knjige govore da u stvari vlastita svijest vodi pobožnu osobu do njezinoga odredišta.

Bez pobožnosti koja mora nastati u duši, nikakav *Yazata* ne može pružiti pomoć. Bujna mašta pahlavskih pisaca tu se ne zaustavlja. Oni

zamišljaju konkretan oblik mosta i smještaju ga u prostor. Izgleda da su neke od tih spekulacija pronašle put do islama.

Pahlavske knjige opisuju most kao gredu s mnogo strana. Neke strane su široke a druge uske. Most je tako konstruiran da kada pobožan čovjek treba prijeći, široka strana se ukaže i pobožan prolazi lako. Kada grijешnik treba prijeći, ukaže se tanka i oštra strana, što sprječava njegov prolazak. Također se govorilo da kada ispravna duša želi prijeći, vatra Frabag osvijetli tamu i duše prelaze preko oštrog ruba u obliku vatre. Pahlavske knjige također određuju točnu lokaciju mosta. Most je smješten u sredini Iranevaeje i proteže se uzduž i preko vrha planine Alburz. Naravno, te slikovite opise ne treba uzeti ozbiljno. Na tom području postoji značajna razlika između gathičkoga zarathuštranizma i postgathičke tradicije. U postgathičkoj tradiciji neki su teolozi, iz bilo kojega razloga, pretvorili apstraktne gathičke koncepte u materijalne i konkretne opise.

Nebo: Boravište Dobroga uma, Pjesme, Beskrajnoga svjetla i Dobroga postojanja

Gathe kažu da duše ispravnih ljudi u stanju savršene sreće idu u Boravište Pjesme, *Garo Demana*, koje se također naziva Boravište Dobroga uma, *Vangheuš Demana Manangho*. To mjesto nema lokacije u prostoru. Odredište duše, poput duše same, nevidljivo je i neodredivo. U *Gathama su Nebo i Pakao stanja svijesti, a ne zemljopisni predjeli*.

Prije smo spomenuli da je nebesko stanje nastavak *Ašahya Gaethe*, carstva ispravnosti, koji u ovom svijetu oblikuje Ašvan. To potvrđuje da je nebo u mazdaizmu mentalno i duhovno stanje, a ne fizičko mjesto. Nagrada pobožnima je sreća u besmrtnosti. To je stanje bez protuslovlja, bez tuge i zla; to je blaženstvo.

*Povest ću dušu u Kuću Pjesama, uz
pomoć Dobroga uma!*

*Poznavajući blažene nagrade Ahura Mazde za
ispravna djela,*

*Doklegod imam moći i snage, podučavat ću
sve da traže Istinu i Ispravnost.*

U *Mlađoj se Avesti* taj čisti i nematerijalni gathički koncept jedinoga neba preobražava u opipljivo i konkretno četverostruko nebo, te se izrađuje scenario za dobrodošli prijam pobožnih duša. Taj se scenario dalje razrađuje u pahlavskim knjigama. Nebo se regionalizira u kozmosu oštrim razdjelnicama između različitih razina. Duhovna sreća zadobiva obilježja svjetovne radosti.

Garonmana ostaje najviša faza i dobiva ime Boravište Beskrajnoga svjetla, *Anaghra Raochah*. Druge tri faze nazivaju se Dobra misao, *Humata*; Dobre riječi, *Hukhta*; i Dobra djela, *Hvaršta*. Cjelina faza naziva se Najbolje postojanje, *Vahišta Ahu*. Na najvišem nebu, *Garonmana*, boravi *Ahura Mazda*, zajedno s *Ameša Spentama*, *Yazatima* i ljudskim dušama koje su dosegnule savršenstvo. *Fravašiji* hrane pristigle duše ambrozijom dok ih *Vohu Mana* odijeva u najraskošniju odjeću. Tu pobožne duše uživaju u trajnoj sreći.

Pahlavske knjige zadržale su podjelu neba iz *Mlađe Aveste* i još ga više regionalizirale. Dobra djela ispravnih ljudi dobivaju svoju brojčanu vrijednost, a svakoj skupini, srazmjerno njezinoj pobožnosti, pripada jedan dio neba. Četiri neba smještene su u predjelu zvijezda, predjelu mjeseca, predjelu sunca i u predjelu nazvanom «Beskrajno svjetlo». Nebo se uzvisuje i opisuje kao vrlo mirisno s blagim povjetarcima i beskrajnim svjetlom. Tamo duše postaju zračče i lijepe. Odjevene u čipkastu i draguljima prošivenu odjeću, duše sjede na zlatnim prijestoljima. Šeću po zlatom ispletenim tepisima, oslanjaju se na jastuke za odmor, a hrane se duhovnom hranom. Prema pahlavskim knjigama, stanje sreće na nebu nastavlja se do dana Uskrsnuća.

Dadistan-i Dinik daje novo tumačenje gathičkih načela u pogledu posljedica. On izjavljuje da se nagrada ili odmazda ne temelje na višku dobrih djela nad lošima ili obratno. Prevaga dobrog ili lošega određuje odredište duše, ne proces prije njega. Prije nego što dođe do svojega krajnjega odredišta, duša trpi odmazdu za svaki zao čin i prima nagradu za svako počinjeno dobro djelo, drži *Dadistan-i Dinik*. Nitko ne može izbjeći patnju zbog onoga lošega što je počinio. U tom se procesu ne dopušta nikakva trgovina dobrim i zlim. *Dadistan-i Dinik* tvrdi da je postupak prema dobru i zlu zahtjev za istinsku pravdu. To pokazuje da je razlika u tumačenju gathičkih načela postojala čak i doba kada su se sastavljale pahlavske knjige.

Pakao: Boravište Zloće, Najgorega uma, Tame i Lošega postojanja

Odredište zlih je Boravište Zloće, *Drujo Demana*, koje se još zove Boravište Najgorega uma, *Achistahya Demana Mananagho* i Najgore postojanje, *Achišta Ahu*.

Ne spominje se nikakvo fizičko mučenje kao odmazda; *Gathe* kažu da će bezbožni trpjeti nesreću, bijedu i žalost. Tek u *Mlađoj Avesti* odmazda dobiva konkretan oblik.

*Ali za onoga koji obmanjuje dobre i ispravne,
Budućnost će biti dugačak život bijede i
tame, čemera i očaja,
O ljudi zlih života! Vaša djela odvest će
vas u to tamno življenje.*

(*Gathe*: Yasna 31-20)

Pakao nema konkretno mjesto u gathičkom mazdaizmu. On je samo povezan s tamom i bijedom. Koliko dugo će duša bezbožne osobe trpjeti bijedu? Prema *Gathama*, dugo će vremena patiti a možda zauvijek.

Poput neba i pakao se dijeli na četiri dijela u *Mlađoj Avesti*. Dijelovi se zovu Zla misao, *Dušmata*; Zla riječ, *Dušhukhta*; Zlo djelo, *Duštavaršta*; i Beskrajna tama, *Anaghra Temah*. Podjele cjeline označuju se kao Najgore postojanje *Achišta Ahu*, i Zlo postojanje, *Duž Ahu*. Bezbožne duše hrane se u paklu otrovnom i pokvarenom hranom. Pri ulasku u pakao, bezbožne duše drhću od straha. Tako je u *Mlađoj Avesti* učinjen prvi korak prema materijalnom obliku pakla.

U pahlavskim se knjigama zadržavaju četiri podjele Najgorega postojanja i geografski se lociraju. One se smještaju u sredini zemlje, ispod Mosta Chinavat. Pakao se opisuje kao duboko, tamno, hladno, prljavo i strašno mjesto. Mjesto je zagađeno otrovnim stvorenjima i nastanjuju ga demoni. U sredini pakla teče rijeka ispunjena suzama ljudskih bića. Demonci dočekuju griješne duše na ulazu. Zatim ih okivaju i fizički muče. Griješne duše plaču i jecaju a Ahriman im se izruguje i ponaša se prezrivo prema njima. Upravo oni demoni koji su ih zaveli u njihovom svjetovnom životu sada ih kažnjavaju. Fizička mučenja koja se spo-

minju u *Ardi Viraf Namehu* pokazuju piščevu sposobnost mašte kada on duhovnim kaznama nalazi pandane u svjetovnim mukama.

Pahlavska knjiga Bundahišn kaže da su *Masya* i *Masyoi*, mitska prva ljudska bića, koja odgovaraju Adamu i Evi u abrahamskim religijama, poslana u pakao jer su lagala *Ahura Mazdi* i djelovala nasuprot božanskom poretku. Teško je kazati do koje je mjere međusobni utjecaj zarathuštranizma i judeokršćanske tradicije odgovoran za uvođenje te ideje u Bundahišn. Bundahišn također kaže da će onaj koji se preobrti iz zarathuštranske vjere u druge religije poći u pakao.

Ne konkretizira se trajanje patnje u paklu. Neki odlomci upućuju na trajnost, a drugi na vrijeme uskrsnuća.

Prijelazno mjesto

Načelo koje se postavlja i istražuje u *Gathama* je ono točne nagrade za sveukupnost nečijih radnji. Nagrada je sreća ili bijeda. Bilo što izvan toga bila bi spekulacija ili pokušaj da se apstraktne i beskonačne ideje objasne konačnim i konkretnim izrazima. *Gathe* se ne bave takvim detaljima. *Mlađa Avesta* uvodi veće detalje koji se tiču života poslije smrti i govori o mjestu između neba i pakla, gdje borave duše s istim popisom dobra i zla. To se mjesto naziva *Misvana Gatu*, mjesto miješanja. *Mada Avesta* ne daje nikakav opis toga mjesta i nikakvo objašnjenje o prirodi nagrade i kazne u njemu.

U svom osebujnom načinu predstavljanja, *Vendidad* smješta prijelazno mjesto, koje naziva *Hamistagan*, između zemlje i predjela zvijezda. Prikaz uvjeta u Hamistaganu vrlo je oskudan. Njegovi klimatski uvjeti prilično su nalik onima na zemlji: ljeti je vruće, a zimi hladno. Izvan toga duše nisu izložene nikakvim drugim tegobama ili mentalnoj agoniji. Ti ljudi nastavljaju živjeti u mentalnom svijetu (koji sami oblikuju), koji je sličan onome u ovom svijetu. Njihovo stanje bivstvovanja nastavak je njihovoga zemaljskoga postojanja. Takvo stanje nastavlja se do dana obnove svijeta.

Prijelaz iz ovoga Svijeta u Drugi svijet

Mlađa Avesta prikazuje prijelaz iz ovoga svijeta u drugi svijet što objašnjava opravdanje za obrede koji se izvode prigodom nečije smrti. Prema tom prikazu, duša mrtve osobe ne napušta smjesta njezino tijelo. Potrebna su tri dana i noći prije negoli dođe do potpunoga razdvajanja. Tijekom toga razdoblja duša stoji pokraj mjesta na kojemu je počivala glava umrloga neposredno prije smrti. To ponovno potvrđuje bliskost, ako ne i istovjetnost, uma i duha u zarathuštaranskoj tradiciji. Duša ostaje tamo sve to vrijeme, prepričavajući sva djela koja je učinila u svom životu. Ako je duša bila ispravna, ona će «provoditi svoje vrijeme recitirajući svete himne i iskusit će toliko radosti koliko cijeli živući svijet može kolektivno iskusiti.» Ona će nestrpljivo iščekivati plodove svojih djela u zagrobnom životu. Nasuprot tomu, zla duša sjedit će pored lubanje umrloga, prisjećajući se njegovih zlih činova u zbrkanom stanju i iščekujući strašne posljedice svojega djelovanja. Tijekom toga razdoblja, ona «iskušava toliko patnje koliko cijeli živući svijet može kolektivno iskusiti.»

U prva tri dana i noći duša se povezuje s «umom» umrle osobe prisjećajući se svega što je ona učinila i savjetujući se pri tome s njezinim umom. U zoru četvrtoga dana ona počinje svoje putovanje u sljedeći svijet. Na mostu susreće je njezina *daena*. *Daena* ispravne osobe pojavljuje se u obliku lijepe djevojke i odvodi dušu te osobe prema Boravištu Dobroga uma. Na tom putu, ispravna duša udiše vrlo osvježavajući mirisni zrak. Nasuprot tomu, griješnika dočekuje utjelovljenje njegove svijesti u obliku ružne žene. J.H. Moulton lijepo opisuje taj prizor prijevodom u stihu odnosnoga *Yašta*:

*Zarudjele su četiri blistave zore,
Is buđenjem ljepote dana
Stigli su šapćući povjetarci iz južnoga neba,
Natopljeni slatkim mirisima. Pogledam,
I lagano na krilima zaljubljenih vjetrova
Prilika je lebdjela nada mnom,
Djevojka, ružičasta poput jutarnjega rumenila
Skladna i čista poput neba, a na njenom je licu
Svježina cvijeta nedodirnutoga vremenom.*

*Začuđen, povikao sam, «Tko si ti, lijepa Djevojko,
Ljepša od svega što su moje oči na zemlji vidjele?»
A ona odgovori, «Ja sam Ti sam,
Tvoje misli, tvoje riječi, tvoja djela, uzvišena
Svakom pobjedom nad niskom željom,
Svakom svetom molitvom
Mudrom Gospodaru na Nebu, svakim djelom
Ljubazne pomoći dobrima i čistima.
Time sam ja postala tako ljupka, i došla da vodim
Tvoje korake prema mostu straha gdje na tebe čeka
Prorok, zadužen da izrekne sud.*

Treća sastavnica koja predstavlja događaje poslije smrti je *Fravaši*. Četvrtoga dana poslije smrti, priziva se *Fravaši* umrloga zajedno s *Fravašijima* svih ispravnih ljudi. *Fravašiji* ispravnih ljudi, a ne grijешnika, redovito u određene dane posjećuju svijet. Obred Farvardingan u mjesecu ožujku i pet dana na kraju zarathuštranskoga kalendara posvećeni su *Fravašijima* mrtvih, koje prizivaju i štuju njegovi rođaci i svi ispravni ljudi.

Da zaključimo, mazdaizam vjeruje u nastavak postojanja u zagrobnom životu, u trajnu sreću za ispravne ljude koji su pomogli obnoviti svijet; u dugotrajnu patnju za one koji su, svojim zlim umom, sprječavali napredak svijeta; u zagrobni život kao nastavak stanja koje je svaki pojedinac izabrao za sebe; i u konačni božanski sud.

*Svojim pjesmama pohvale, svojim poniznim
Bogoštovljem želim služiti svome Gospodaru!
Jer sada, doista, vidim Ga vlastitim očima,
Gospodara Dobroga duha, Gospodara Dobre riječi i djela
Poznam ga putem Istine, koja je Ahura Mazda!
Uistinu, iskazat ću Mu odanost u Kući pjesama.*

(Gathe: Yasna 45-8)

VII.

FRAŠ-KRETI OSVJEŽENJE

Načelo konačne pobjede dobrote

*Zato budimo poput onih koji osvježavaju svijet
na putu prema savršenstvu;
Neka nam Ahura Mazda pomogne i vodi naše napore putem
Istine;
Jer čovjek koji razmišlja je tamo gdje je Mudrost kod kuće.*

(Gathe: Yasna 30-9)

Osvježenje svijeta

Postoji li kraj konstruktivnom, progresivnom i razvojnom pokretu stvaranja? Što propisuje zakon *Aše*?

Nema kraja stvaranju svijeta; *Ahura Mazda* je vječan i stvaranje je trajno. Slično tako nema kraja zakonu *Aše*. Ispravnost ustrajava, a zakon *Aše* ostaje nepromjenjiv.

Međutim, *Gathe* spominju «Kraj Vremena.» Što je kraj vremena? Kraj vremena je Velika prekretnica - događaj koji označava postignuće plemenitoga cilja ispravnoga čovjeka. Ispravni, putem pojedinačnih i zajedničkih napora, iščekuju taj događaj - uspostavljanje Božjega kraljevstva na zemlji. Taj će događaj označiti kraj jedne faze i početak druge u povijesti čovječanstva. Prijelomna točka je vrhunac dugoga procesa postupnoga napredovanja - kako kvantitativnoga tako i kvalitativnoga - prema savršenstvu. Savršenstvo (samoostvarenje) i ovjekovječenje (*Hurvatat* i *Ameratai*) su cilj i nada istinskoga mazdayasnana. «Osvježenje svijeta» ishod je gomilanja pojedinačnih i zajedničkih činova *Ašvana*; obilježava ga univerzalni sklad, dobrota i sreća. *Hurvatat* osposobljava pojedinca da se pridruži Boravištu beskrajnoga svjetla i da postigne najbolje postojanje; zajednički *Hurvatat* vodi cijelo čovječanstvo u Boravište beskrajnoga svjetla. Osvježenje, *Fraš*

Kreti, ili «obnova svijeta», kako se naziva u kršćanstvu, idealan je kraj; taj će se kraj ostvariti, jer je to volja *Ahura Mazde*, Vrijeme dolaska nove faze ovisi o prirodi i snazi čovjekovih svetih (konstruktivnih) napora, koji dobivaju poticaj u dobroj misli. Neizbježna pobjeda dobra nad zlim jedan je vid svemoći *Ahura Mazde*. Ta svemoć čini božansku *Khšatru*, prevlast dobrog, na zemlji. Sve je to začeto u Božjoj *Vahišta Mani*, Uni-verzalnoj inteligenciji.

Tako se «osvježenje» odnosi na konačno odredište zajedničkih napora ispravnih ljudi, *Ašvana*, u jednoj fazi postojanja. To je kraj nesklada, protuslovlja, borbe i nelagodnosti; ono proglašava dovršenje sloge, mira i ljubavi. To je kraj relativnosti i vremena i početak bezvremenosti. Osvježeno stanje predstavlja apsolutnost, jednost i jedinstvo. Ono označava kraj konačnoga. Riječ *osvježenje* znači beskonačnost, besmrtnost i vječnost.

*Koje su riječi i djela najplemenitija, najbolja,
Nauči me, O Mazda, učini da moj život izražava
Putem ljubavi prema Bližnjima, putem potrage za Istinom,
čežnje i molitve moga srca;
Osvježi, Ahura, putem Snage za Služenje,
Moj život, i učini ga kako Ti želiš - Istinskim.*

(Gathe:Yasna 34-15)

Osvježiti znači preporoditi i obnoviti. Osvježenje svijeta najavljuje preporod stvaranja i nepogrješivosti čovjeka. To nije razaranje jednog stanja i građenje drugog. To je vrhunac savršenstva postojećega svijeta u njegovom razvojnom procesu.

Sastavnice gathičkoga osvježenja svijeta su: postupnost procesa, zajednički doprinos ispravnih ljudi, božanski sud. Važno je zapaziti iskrivljavanje nekih od tih sastavnicima u kasnijoj zarathuštranskoj tradiciji, osobito osobnosti *Saošyanta*.

Postupnost označava odsustvo naglosti pri promjeni na prekretnoj točki. To je stalna promjena putem ustrajnoga mentalnoga i fizičkoga pročišćenja, duhovnoga uzdizanja, razvoja i uvećavanja. U tom su procesu na djelu *Spenta Mainyu*, *Ašvani* i *Saošyanti*.

Saošyant

Gathički *Saošyant* nije konkretan pojedinac. U svetoj se knjizi *Saošyant* rabi u generičkom smislu, u značenju «skupina svetih radnika.» Tako se u gathičkom mazdaizmu predviđaju brojni spasitelji. Oni se ne pojavljuju i ne djeluju u određenim razmacima već postoje i djeluju u svim vremenima. U tom smislu *Saošyanti* nisu istoga ranga u ispravnosti, a uloga koju imaju u usavršavanju svijeta razlikuje se. Neprestana i nesebična služba može samim tim uzdići jednoga *Ašvu* na položaj *saošyanta*. *Saošyanti* su obdržavatelji Zakona *Aše*, propovjednici istine i promicatelji pravde svojim djelima. Stalni doprinos ispravnih ljudi - uključujući proroka, *Ašvane* i *saošyante* - donosi osvježenje svijeta. Ta se zamisao jasno iznosi u sljedeća dva gathička odlomka. Prvi odlomak govori o onima koji se pokoravaju zapovijedima *Ahura Mazde* i ustaju protiv lažnosti; drugi odlomak prepoznaje one osobe koje postaju *saošyanti*, spasitelji zemlje.

*Kada će Armaity stići i Aša, također,
nagrađujući Službe, donoseći Mir i Odmor?
Kada krvavi tirani, koji slijede Neistinu,
nahrupе sa svih strana, tko će stajati uspravno,
i krepko, čvrsto u Ljubavi Vohu Mana?*

(Gathe:Yasna48-II)

*Takvi su, doista, Spasitelji Zemlje
Oni slijede zov Dužnosti, zov Ljubavi:
Mazda, oni slušaju Vohu Manu;
Oni čine ono što Aša naređuje, kao i Tvoje Zapovijedi;
Svakako oni su pobjednici nad Mržnjom.*

(Gathe:Yasna48-12)

Jedan drugi odlomak otkriva da će *Ahura Mazda* štititi i voljeti one koji se suprotstavljaju zlotvorima (*Daeavi*). Prema *Gathama*, takve su osobe spasitelji. To je određeno u zakonu *Aše*.

*Onaj koji poriče Daeve i njihove ljude
kao što oni poriču njega, koji je Gospodar Svih.*

*Kao što se oni suprotstavljaju Njemu u svakoj misli i djelu;
Tko se tako pokorava i izražava mu štovanje
Taj je Spasitelj, Gospodar Mudrosti, - on otkriva,
O Mazda Ahura, Put Života.
Naš prijatelj, naš brat, otac on postaje.*

(Gathe:Yasna 45-11)

Prorok je Spasitelj *par excellence* - Izabrani Spasitelj.

*Gospodaru moj, kada će osvanuti dan koji će pridobiti
Svijet za ideju Istine?
Kada će mudri Duhovni Vodiči doći s
Uzvišenim učenjima Tvoga Izabranoga Spasitelja?
Kojemu će upomoć oni doći s
Dobrim umom?
Što se mene tiče, ja sam izabrao Tebe kao svoga učitelja,
Ahura Mazdo.*

(Gathe: Yasna 46-3)

Ni u Starom zavjetu Mesija se ne pojavljuje u smislu pojedinačnog spasitelja. Ta se riječ rabi tridesetidevet puta nemajući ni jedanput mesijansko značenje. Među njima su Kir, kralj Irana (Izaija 45:1); kraljevi Izraela i Veliki svećenik (Daniel 9:25-26 i Levitski zakonik 4:3, 6:22). Izraz *Mesija* znači «pomazan» ili «posvećen». Taj je koncept u skladu s gathičkim *Saošyantom*. Dva biblijska *Mesije*, ben Josip i ben David judaizma, dolaze kasnije, kao i tri *Saošyanta* u avestanskoj tradiciji.

Grci su poznavali zarathuštranski - ili kako ga oni nazivaju, magijanski - koncept obnove svemira i zajedničkoga suda za duše. Postupak obnove promijenio se u *Mlađoj Avesti* i pahlavskoj tradiciji, premda je njegova postupnost ostala nedirnuta. Postupnost razlikuje zarathuštranizam od drugih religija (na primjer, islama), koje očekuju pojavu spasitelja u doba kada je svijet ispunjen nepravdom i gnjevom, i spasitelj dolazi ukloniti zlo i uspostaviti Božje kraljevstvo na zemlji.

Izrazita razlika između *Gatha* i *Mlađe Aveste* na području osvježanja odnosi se na osobnost Spasitelja. U *Mlađoj Avesti* pojavljuju se tri različita spasitelja: *Ukhsyat-ereta*; *Ukhsyat-nemah*; i *Astvat-ereta*. Iznimna mitska priča odnosi se na njihovo rođenje. Njih će roditi majke djevice i biti će Zarathuštrini potomci. Prema Farvardinu Yaštu, posljed-

njem i najučinkovitijem *Saošyantu*, Astvat-eretu začet će djevica nazvana *Vispataurvi*, što znači «najveća pobjednica». Zarathuštrino sjeme nalazi se u jezeru Hamun a nad njim bdiju devedesetdevet tisuća devet stotina i devedesetdevet *Fravašija*.

Mora da je Zarathuštrova doktrina osvježenja uvelike privukla Grke. Plutarh je pisao da Magi (zarathuštrani) vjeruju da će nakon «obnove» svijeta, čovječanstvo govoriti jednim jezikom i imati jednu državu; ljudi će živjeti bez hrane i neće bacati svoje sjene.

Pahlavska djela razrađuju avestansku doktrinu i dalje ju razgranjuju, dodajući joj i vremenski ciklus. Jedna od pahlavskih knjiga govori kako prorok u snu ili viziji vidi stablo s nekoliko grana u zlatu, srebru i željezu, od kojih svaka predstavlja jednu eru!

Iako zadržavaju gathičku postupnost u procesu osvježenja i konačne pobjede dobra nad zlim, pahlavske knjige pridodale su joj nova obilježja. Ona uključuju pojavu osebnih *saošyanta* s nadnaravnim događajima pri rođenju u redovnim razmacima; fizičko uskrsnuće svih mrtvih i univerzalni sud; proglašenje najstrašnijih zločinaca za vragove, a pročišćenje drugih grješnika.

Prema kasnijoj zarathuštranskoj tradiciji, Gayomart, Jamšid i Zarathuštra bili su spasitelji. Gayomart je bio mitološki arhetipski čovjek čije je sjeme prešlo u zemlju; a odatle je izrastao prvi ljudski par. Jamšid ili Yima bio je idealan prototip kraljeva. On je vladao pravedno i izgradio je špilju, *vara*, po Božjoj zapovijedi, prije Ledenoga doba. U toj je špilji Yima držao najbolja ljudska bića, sjemena svih životinja i biljaka tijekom Tri strašne hladne zime (slično semitskoj priči o Noi i Potopu). S druge strane, Zarathuštra osuđuje Yimu zbog lažnosti. Ljudima je dao jesti goveđe meso i lagao je kada je sebi pripisao božanska obilježja.

U doba pojave *Saošyanta* čovječanstvo će uvelike uznapredovati putem ispravnosti. Pod takvim duhovnim vodstvom, glad i žeđ, bolest i siromaštvo, gnjev i bezobzirnost bit će uvelike uklonjeni. *Saošyant* dolazi dati završni dodir savršenom djelu za konačnu pobjedu.

Pahlavski pisci tvrde da će tri *Saošyanta* doći u posljednja tri tisućljeća prije kraja svijeta, u redovitim razmacima, svaki na kraju jednog tisućljeća. Prvo tisućljeće pripada *Hošidaru*, što je perzijska riječ za avestanski *Ukhšyat-ereta*. Drugo desetljeće je ono *Hošidar maha*, perzij-

ske riječi za avestanskoga *Ukhsyat-nemaha*. Treće ili zadnje tisućljeće je *Sošyos*, istinski *Saošyant*.

Oni sva tri imaju nadnaravno rođenje i *potomci* su Zarathuštre. Muslimanski ši'iti, za razliku od muslimanskih sunita, vjeruju da će se dvanaesti imam koji vuče svoje podrijetlo od *'Alija* ponovno pojaviti kao *Mahdi* ili Spasitelj. Tri *Saošyanta* čudesno će se roditi od djevičanskih majki. Prema tom prikazu, kada je Zarathuštra prilazio svojoj ženi, *Hvovi*, njegovo je sjeme otišlo prema tlu i uhvatio ga je *Yazata Nairasangha* (*Neryosangin* na pahlavskom), bog vatre, koji ga je povjerio *Yazata Ardva Sura Anahiti*, bogu vatre, a koji ga je stavio u jezero *Kam*. Sjeme je ostalo u jezeru Kansu do određenoga vremena. Svaki put petnaestogodišnja djevica približila bi se vodi i pijući ili kupajući se u njoj, zatrudnjela bi. Imena djevica bila su *Šemik-abu*, *Šapir-abu* i *Gobak-abu*. Prema zarathuštraskoj tradiciji, *Saošyanti* će biti začeti na dan Norooz (u doba proljetne ravnodnevice); prema ši'itskoj tradiciji, dvanaesti imam pojavit će se na taj dan.

Neka čuda također su povezana s nadnaravnim rođenjima. U dobi od trideset godina, tri *Saošyanta* imaju razgovore s Ormuzdom (pahlavskim prijevodom *Ahura Mazde*), kada primaju otkrivenja. Po njihovom povratku na zemlju, oni čine čudotvornu radnju kojom prisiljavaju sunce da se zaustavi kako bi uvjerali ljude u svoje božansko poslanstvo. Hošidarovo čudo traje deset dana, Hošidamahovo dvadeset, a Sošyosovo trideset. Kako možemo opravdati čuda što su ih činili *Saošyanti* kada Zarathuštra nije sebi pripisivao nadnaravnu moć?

Fizičko usrksnuće svojstveno je pahlavskoj tradiciji. Ni *Gathe* ni *Avesta* ga ne priznaju. To je vrlo jasno u Bundahišnu, gdje se navodi da je sam Zarathuštra sumnjao u fizičko usrksnuće. Prema Bundahišnu, prorok je uzviknuo da raspadanjem tijela i razaranjem tvari, ne bi bila moguća obnova tijela. U odgovoru proroku, kaže Bundahišn, Ohrmozd je izjavio da je onaj koji je stvorio svemir iz ničega bio sposoban ponovno oblikovati nešto što je prije postojalo. *Dadistan-i-Dinik*, u potpori tom stajalištu, rasuđuje da kao što je lakše popraviti zgradu nego izgraditi novu, tako je Bogu lakše obnoviti tvorevinu kao što je bila nego učiniti nešto novo. Iz tih argumenata možemo zaključiti da je zamisao o fizičkom usrksnuću bila toliko prijeporna da je pisac Bundahišna morao pribjeći nevjerojatnim pričama kako bi tom konceptu dao vjerodostojnost. *Dinkard* drži da tijela najodvratnijih zločinaca, kao što su sodo-

miti i otpadnici neće uskrsnuti, dok *Dadistan* govori da će svatko, bio ispravan ili zao, uskrsnuti u svojem tjelesnom obliku. Fizičko uskrsnuće započet će s Gayomartom, Masyom i Masyoijem. Pridodana su i neka mitološka i folkloristička imena kako bi knjiga proprimila mitološki, a ne teološki izgled.

Sljedeća faza je proces univerzalnoga ili kolektivnoga suda koji izriče Ormazd. Sve ljudske duše od Gayomarta do *Saošyanta*, primaju konačni sud. Skupština služi i kao mjesto okupljanja rođaka i prijatelja. Prema tom scenariju ispravni plaču nad patnjama svojih zlih rođaka i prijatelja; zli se žale da ih ispravni nisu dovoljno upozorili na zlodjela. Moralna poruka toga scenarija vrlo je jasna. Ona naglašava čovjekovu dužnost da vodi druge. Nakon konačnoga suda ispravne duše se odvajaju i šalju natrag na nebo kako bi uživale u najboljem postojanju; grijешnici se šalju natrag u pakao da prime fizičku kaznu. Fizičko kažnjavanje traje tri dana. Prema tim prikazima, zli trpe fizičke i duhovne patnje na ovom svijetu, duhovne patnje u paklu nakon što im se pojedinačno sudi, i opet fizičku kaznu tijekom tri dana nakon univerzalnoga suda. Neki pahlavski tekstovi govore da će neki zločinci, poput Afrasiaba i Zohaka, zbog njihovih golemih grijeha, biti pretvoreni u vragove. Nakon odlučne pobjede dobra nad zlim oni će biti potpuno uništeni i uklonjeni. Drugi pahlavski tekstovi skloniji su stajalištu da će svi grijешnici, nakon što dobiju potrebnu kaznu, biti iskupljeni.

Posljednja epizoda u pahlavskom scenariju obnove je bujica vreloga metala *Šatravana*. I ispravni i zli moraju je prijeći. Ispravne duše neće čak osjetiti toplinu. Zle duše bit će očišćene od svojih grijeha pa će biti potpuno pročišćene. Nakon toga pročišćene duše bit će otpuštene iz pakla i povedene u nebo, gdje će se pridružiti svojim krjeposnim rođacima i prijateljima. Tamo će uživati u sreći i vječnoj radosti, ali, nedvojbeno, uslijed njihovih patnji u paklu i tijekom tri dana nakon univerzalnoga suda, njihova radost ne može biti tako duboka kao ona krjeposnih osoba od samoga početka.

Posljednje pitanje na dnevnom redu je uništenje demona. Predstavljanje obnove u pahlavskim knjigama pobudilo je pozornost mnogih istraživača. Misterij smrti i besmrtnosti predstavlja bitno obilježje svih religija koje vjeruju u neku vrstu besmrtnosti. Većina njih drži da je smrt uništenje tijela i početak novoga života. Fizička smrt je put do

različitoga oblika postojanja. Sve vjeruju u konačno pročišćenje duše ili svijesti, bilo kroz krug smrti i ponovnoga rođenja bilo trpljenjem patnji u zagrobnom životu za počinjene grijehе. One se razlikuju u svojim prikazima prirode patnje i fizičkoga uskrsnuća. Pitanje smrti-uskrsnuća bitno je pitanje kršćanstva. Tjelesno uskrsnuće ne spominje se u *Gathama*. Ono se razvilo u pahlavskom zarathuštranizmu kao i opis prirode kazni. Islamska eshatologija, poput zarathuštranskih pahlavskih tekstova, živopisno opisuje kažnjavanja u grobu i u paklu. Uključenje likova iz mitova i legendi u scenarije uskrsnuća u pahlavskim knjigama otkriva njihovu pomiješanu mitološko-teološku prirodu. Naravno da oni mogu poslužiti nekoj dobroj moralnoj svrsi za nepismene vjernike. Njihove moralne mudre maksime mogu biti korisne u širenju istine i ispravnosti. Svejedno, važno je shvatiti da oni nisu gathičkoga podrijetla.

Gathe govore o «božanskoj vatri» koja se rabi kao kušnja na dan suda. Tu božansku vatru ne treba shvatiti kao fizičku vatrenu kušnju. To je vatra koja sjajno sja u srcu svakoga ispravnoga zarathuštranina. U zarathuštranizmu, Bog je vječno svjetlo, svjetlo je sama priroda Boga. Po riječima Dastur Dhalle, «Svjetlo u svojim različitim iskazivanjima, bilo kao vatra ognjišta na zemlji ili kao žarki žar sunca na azurnom nebeskom svodu, ili kao srebreni sjaj polumjeseca na nebu, ili treperava blistavost zvijezda na nebesima, pa čak i u obliku životvorne energije raspodijeljene po cijelom svemiru, tipični je znak mazdaizma. Stoga ne čudi što je prorok drevnoga Irana učinio vatru posvećenim simbolom svoje religije, simbolom kojemu po njegovoj uzvišenosti, veličanstvenosti i čistoći, ili po tome što je najbliža zemaljska slika nebeskoga Gospodara, nema premca na cijelome svijetu.»

Spominjanje kušnje božanske vatre nije ništa drugo doli kušnja zakona *Aše*, koji nam otkriva popis čovjekovih djela. Nadalje, zakon *Aše* određuje prirodu nagrade.

*Obje strane, Ispravna i Lažna, stavljaju se na kušnju,
O Mazda, uz pomoć sjajne Vatre božanske;
Ta Vatrena kušnja otkriva njihove najdublje Duše,
kao što nagrada svakome od njih označuje;
Potpuni neuspjeh Lažni će naći,
Puni bagoslov Ispravni će požnjati.*

Fizička vatra žeže; ona ne donosi neuspjeh zlima i radost krjeposnima - što ova kitica govori da ona čini. Stoga je jedini zaključak da se riječ *vatra*, u ovoj i drugim kiticama, koja se odnosi na konačnu nagradu i kaznu, rabi metaforički i treba je tumačiti kao božansku vatru. Prorok izjavljuje da će tragatelji za Istinom, u kojima tinja ljubav (*Armaity*) i pravda (*Aša*), poći putem *Aše*, a *Božanska vatra Mudrosti* dat će im zasluženu nagradu.

*Uz pomoć toga Tvoga Svetoga Duha Ti zapečaćuješ,
O Mazda Ahura, našu sudbinu,
Tvoja Vatra obdarit će nas dužnom nagradom,
kako Armaity i Aša tinjaju unutar nas
one će nas tragatelje voditi Tvojim putem.*

(Gathe: Yasna 47-6)

Moć božanske vatre je u *Istini*, a ne u njezinom plamenu.

*Doista ću te Te držati Svemoćnim
Dobročiniteljem, O Mazda!
Jer svojom milom rukom Ti nudiš pomoć
Kako Ispravnome tako i zlome,
Kroz plamteći sjaj Tvoje vatre, moćne
zbog Istine,
Snaga dobroga uma stigla je do mene, O Mazda!*

(Gathe: Yasna 43-4)

Gathe su pune uputa na «duhovnu vatru», *Mainyo Athracha*, i na «unutarnju vatru».

*Onaj koji čuje Istinu i živi je u svom životu,
Postaje Gospodar mudrosti što dušu liječi;
Da bi širio ispravna učenja, Ahura, njegove riječi
su rječite i uvjerljive;
O Mazda, putem Tvoje vatre sjajne i jasne,
Postavi svakoga čovjeka na njegovo mjesto.*

(Gathe: Yasna 31-9)

Vatra u zarathuštranizmu, kao i u drugim religijama, simbolički predstavlja Boga. U Novom zavjetu govori se da je «Naš Bog oganj koji proždire», a u islamu Bog (Allah) je svjetlo zemlje i neba. U sinajskom otkrivenju, Bog (Jahve) «spustio se na Sinajsku goru u vatru; a iz nje se uzdigao dim kao dim iz peći, i cijela se planina snažno zatresla.» Sjajna vatra u gornjim odlomcima u *Gathama* upućuje na neizbježne posljedice nečijih djela kao ishod Božjega zakona *Aše*. To ne upućuje na patnju ili kaznu samo zlih; ona ukazuje i na blaženstvo i sreću. Blaženstvo i patnja koji proistječu iz zakona *Aše* otkrivaju se u svjetlu Božje unutarnje vatre:

*Ono što si Ti putem Tvoje Unutarnje vatre otkrio,
Blagoslov što nam je putem Aše svima obećan,
Božanski zakon za tankoćutnu dušu;
Sve to, O Mazda objasni nam jasno,
riječima što iz tvojih usta izlaze,
kako bi nam pomogao da preobratimo sve žive ljude.*

(Gathe: Yasna31-3)

Gathe i reinkarnacija

Zamisao o reinkarnaciji ne postoji u *Gathama*. Povratak čovjeka u ovaj život kako bi okajao svoje grijehе nigdje se ne spominje u *Avesti*. Obratno, tamo se izričito govori o ideji nagrade i kazne u zagrobnom životu. Stoga bilo kakvu sugestiju glede reinkarnacije u zarathuštranizmu treba odbaciti zbog nedostatka dokaza.

Konačna pobjeda dobra

Gathe obećavaju konačnu pobjedu dobra nad zlom. *Gathe* govore o «kraju», što znači kraj prve faze stvaranja. Vjerovanje u «kraj» i dolazak Mesije ukorijenjeno je u sljedbenicima tradicije zarathuštranizma, judeo-kršćanstva i ši'itskoga islama. Međutim, za razliku od *Gatha*, u židovskim je izvorima nejasno podrijetlo mesijanskoga vjerovanja.

Kaže se da je ideja *Aharith ha-Yamin* ili Kraja dana Izaije i Daniela nastala pod utjecajem zarathuštranizma. Gathička zamisao o zadnjem danu kada pobjeđuje dobro prisutna je *Mlađoj Avesti*. Ali pahlavske knjige, u pokušaju da upotpune utjelovljenje Ahrimana, završavaju planirani prikaz konačnom bitkom između *Ameša Spenta* i *Yazata* s jedne strane i vražjih pandana s druge. Nakon što su uništile zle snage, bića iz dobrih snaga ujedinjuju se i uživaju život bez sukoba. Sva će se ljudska bića ujediniti u dobroj misli, riječi i djelu. Neće biti nesklada, protuslovlja i borbe. Živeći u savezu s *Ahura Mazdom*, sva će ljudska bića u svome životu hvaliti i veličati slavu *Ahura Mazde*.

Da zaključimo zarathuštranizam je religija djelovanja, pravde i nade. Aktivan život znači ispravan život; pravda se ostvaruje tako da svaki pojedinac žanje ono što je posijao; nada je usađena u čovjeka njegovom besmrtnošću i najboljim postojanjem u zagrobnom životu. Nema kraja života; postoje različite faze u postojanju. Svjestan konačne pobjede dobra nad zlom, čovjek treba u svim fazama života činiti ispravna djela (*Asa*) i služiti čovječanstvu s ljubavlju (*Armaity*) kako bi postigao savršenstvo (*Hurvatai*) i besmrtnost (*Ameratat*). Svrha je *Ušta* (sreća) i *Vahišta Ahu* (najbolje postojanje).

*Onaj koji se pokaže boljim od dobroga,
i pomaže stvaranju u svom uspravnom hodu,
putem Mazdine snage on postaje naš gospodar;
Ali onaj koji ne unapređuje našu Majku-Zemlju,
ponaša se gore od bilo kojega lošega,
Njega čega kazna na kraju.*

(Game: Yasna 51-6)

EPILOG

Ova knjiga predstavlja gathička načela - trajne postavke zarathuštranskili religijskih tradicija. U početku božanska poruka, zarathuštranska religija u svojoj se dugoj povijesti rabila za razne društvenopolitičke potrebe u raznim društvima, a povremeno je služila kao moralizator, osloboditelj, nacionalni ujedinitelj i zakonodavac. Tlačitelji i potlačeni različito su tumačili njezina načela.

Gathička načela utkana su u *Gathama*. Avestanski i pahlavski tekstovi su ih preuzeli, ponovno tumačili, preinačili i iskrivljavali. Posljedica svega toga bila je da se pojavilo nekoliko tradicija. A ova knjiga bavi se samo gathičkom tradicijom i načelima. Gathička načela preživjela su obrate povijesti i prema njima se još uvijek vode zarathuštrani, i kao takva ona čine trajna obilježja vjere zarathuštrana po cijelom svijetu. Nažalost, ne postoji nijedan standardni prijevod svetih knjiga što su ga ovjerili zarathuštranski religijski autoriteti.

Gathička tradicija je reflektivna. Ona razmatra biće, istinu i mudrost kao jedno i kao izvor. Taj je izvor isključivo dobar, konstruktivan, pravedan, odan, velikodušan i moćan. On je praiskonski i vječan. On je izvor života, bit inteligencije i Istine. Zarathuštra je vidio i odredio Izvor samo u njegovim svojstvima i nazvao ga *Ahura Mazda*. Za razliku od abrahamskih religijskih tradicija, Zarathuštra nikada nije fizički stajao pred Bogom. Bog se iskazivao samo u Zarathuštrinom dobrom umu. Osim toga, za razliku od abrahamskih religija, zarathuštranizam je vjerovao da se stvaranje svijeta nije dogodilo iz ničega. Stvaranje je uvijek bilo s *Ahura Mazdom*. U gathičkoj tradiciji, duhovnost nema protumaterijalnu konotaciju i ne zahtijeva askezu. Međutim, u *Mlađoj Avesti* duhovnost poprima nove dimenzije i utječe se kako askestvu tako i ezoterizmu.

Zarathuštra je propovijedao pet moralnih načela koja leže u temelju čovjekova života. Najvažnija su čovjekova sloboda izbora i načelo «moralnoga dualizma». Iako je čovjeku dao slobodu izbora, *Ahura Mazda* definirao je u svojoj pravednosti dobro i nedobro (ili zlo). On je čovjeka također obdario sposobnostima da spozna razliku među njima.

Zarathuštra je također propovijedao načelo besmrtnosti duše i koncept sreće i patnje koje proizlaze iz čovjekovih misli, riječi i djela. On

je nadalje kazao, da takozvana nagrada i kazna proizlaze iz djelovanja vječnoga zakona *Aše* - zakona stvaranja. Nikakvo posredovanje ili kasnije kajanje (osim ako ga prate tolika dobra djela da ona nadmašuju prethodna zlodjela) ne može promijeniti čovjekovu sudbinu. Čovjek je stvoren kao suradnik *Ahura Mazde*; kao takvome *Ahura Mazdina* božanska svojstva odražavaju se u čovjeku i u svemiru.

Moralnost, dobrota i konstruktivnost bitni su u zarathuštranizmu. Oni su sinonimi za svetost. Biće, Dobar um (mudrost) i Istina je trojstvo na kojemu se temelji stvaranje. Dobra misao, dobra riječ i dobro djelo moralno su trojstvo o kojemu ovisi sreća u životu.

Sve što je *Ahura Mazda* stvorio je dobro. Materija nije zlo. Tjelesno (*Astvant*) i duhovno (*Manahya*), premda različiti, međusobno su povezani. Međutim, duh ili um, ujteče na tijelo i određuje čovjekov način života. Čovjek kao čuvar svijeta obvezan je brinuti se za zaštitu prirode, okoliša i čistoću prirodnih elemenata. Zagađenje zraka, vode i zemlje je grijeh. Tako se zarathuštranizam predstavlja kao prva okolišna religija.

Gathe govore o jednakosti muškarca i žene. Sloboda i dostojanstvo ljudskih bića uzidani su u *Gathama*. Jedina podjela je između ispravnoga (*Ašvan*) i zloga (*Dregvant*). Ispravni ljudi uživat će u besmrtnosti i pridružiti će se *Ahura Mazdi* u boravištu mudrosti i istine. Svjetlo predstavlja to boravište. Ono je simbol božanskih atributa.

Zarathuštranizam je utjecao na druge religije. Dualizam i načelo nagrade i kazne uvelike su utjecali na abrahamske religije. Zamisao o izravnom dodiru čovjeka s Izvorom i s onim što se poslije nazvalo misticismom ima svoje korijene u drevnoj iranskoj religiji.

Peto načelo koje je postavljeno u *Gathama* je konačna pobjeda dobra nad zlim. To je poticaj čovjeku da vodi aktivan život i da se uključi u neprestanu borbu protiv zloće. Ono je obećanje da će se uspostaviti svijet bez protuslovlja, gnjeva, nasilja, nepravde i nemoralnosti. Nadahnut *Ahura Mazdinim* stvaralačkim duhom (*Spenta Mainyu*), uzvišenim umom (*Vahišta Mana*) i ispravnošću (*Asa Vahišta*), čovjek će razviti spokoj, poniznost, nesebičnu i svetu ljubav (*Spenta Armaity*), samoostvarenje (*Hurvatat*) i dostići besmrtnost (*Ameratat*) putem savršenstva. Tada će zavladata božansko kraljevstvo (*Khšatra*). Tada čovjek dolazi u nazočnost Boga - koji je vrhunac duhovnosti.

U gathičkoj tradiciji, stvaranje/emanacija uvijek su pripadali *Ahura Mazdi* i predstavljaju stalan proces neovisno o vremenu i prostoru. U svojoj beskonačnosti *Ahura je Mazda* oblikovao konačno vrijeme i prostor. U *Ahura Mazdinoj* beskonačnosti ne postoji nikakvo tjelesno biće. Beskonačnost je prvo i zadnje; konačno je u procesu promjene, evolucije i savršenstva. S potpunim osvježenjem svijeta, savršeno i pročišćeno konačno pridružuje se stapa u beskonačnosti. Koncept zla je konačan i zlo nije bilo praiskonsko. Beskonačnost *Ahura Mazde* je bit Bića, Istine i mudrosti. Zlo predstavlja potpuni nedostatak inteligencije i neživot. Putem sposobnosti koje mu je podario *Ahura Mazda* čovjek je dobio mogućnost da se kreće prema savršenosti i beskonačnosti, unatoč svojoj konačnoj inteligenciji. Kada dostigne savršenstvo čovjek postaje besmrtnan, bezvremen i bezprostoran. A njegovo boravište bit će boravište svjetla i inteligencije.

Gathe navode da je svaku dobru stvar zamislio i stvorio Izvor - beskonačnost. Svemir je zamišljen i manifestira se kroz augmentativni i konstruktivni duh *Ahura Mazde*. Iskazivanjem konačnih dobrih stvari, pojava njihovih suprotnih pandana neizbježna je. To označava početak pojave neživota, lažnosti i drugih suprotnosti dobrom stvaranju. Mogućnost stvaranja konačnih tvorevina inherentna je u beskonačnosti i za ishod ima *aršnotachin* ili sjemensku struju stvaranja svijeta. Dinamika stvaranja dolazi od *Spenta Mainyua*, a čovjekova primjena slobode izbora, između dva suprotna blizanca, određuje se zakonima *Aše*.

Zakon *Aše* - red, ispravnost, pravda i napredak - ključna je točka kozmosa kao i društvenoga poretka. On uređuje gibanje planeta, strukturu društva i ponašanja pojedinaca. Odstupanje od *Aše* vodi prema neredu u društvu i nesrećama za pojedince. U zarathuštranizmu, mudrost i pravda poistovjećuju se s dobrom religijom. A zakon *Aše*, koji je zakon *Ahura Mazde*, upravlja kako duhovnim tako i materijalnim svijetom. Nered i pretjeranost su odstupanja od *Aše* i kao takvi su zlo.

U ovoj se knjizi raspravljalo o utjecaju raznih društvenopolitičkih sila na zarathuštransku tradiciju. Ponovno uvođenje nekih indoiranskih bogova u *Mlađu Avestu* u obliku *Yazata* - anđela - primjer je promjene uzrokovane društvenim silama. Koncept anđela postojao je u *Gathama*, ali sporedno. Koncept anđela oblikovao se u *Mlađoj Avesti* i kasnije je utjecao na druge religije. Ovdje se objašnjava i preobrazba «moralnog»

u «kozmički» dualizam. Također se tvrdi da samo dualizam, bilo moralni ili kozmički, može logički predstaviti teodiceju.

Rasprava o ritualima i liturgiji, unatoč njihovoj važnosti u kurentnoj tradiciji, izlazi izvan okvira ove knjige. Ti rituali i ponašanja predstavljaju svjesni religiozni odgovor laika na vjeru. Izvana oni predstavljaju religioznost vjernika. Prevladavajući rituali predstavljaju povijesni razvitak religioznog ponašanja sljedbenika religije u životnoj povijesti tradicije. Ova knjiga objašnjava drevnu mudrost u njezinoj modernoj perspektivi. Može ju se držati i jezgrovitim traktatom o zarathuštranskoj filozofiji. Autor vjeruje da će biti zanimljiva podjednako običnim čitateljima i znalcima.

